

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας

Διπλωματική εργασία

**Η Μεταναστευτική Πολιτική του Ελληνικού Κράτους
και η Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των
Προσφύγων και των Μεταναστών**

βάσει των υποχρεώσεων που απορρέουν από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση
των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Στυλιανή Τσούπου

A.M.: 1114M008

Αθήνα 2016

Προφανώς κανείς δε θέλει να ξέρει ότι
η σύγχρονη ιστορία έχει δημιουργήσει ένα καινούργιο είδος ανθρώπινων
όντων

- αυτό το είδος που κλείνεται
στα στρατόπεδα συγκέντρωσης από τους εχθρούς του
και στα στρατόπεδα εγκλεισμού από τους φίλους του.

Hannah Arendt, "Εμείς οι πρόσφυγες"

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα.....	3
Συντομογραφίες.....	4
Εισαγωγή.....	5
<u>Α' Μέρος: Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου</u>	
Το Ιστορικό της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	11
Η δομή και η λειτουργία των οργάνων της ΕΣΔΑ.....	22
Βασικές αρχές λειτουργίας της Σύμβασης και προστατευόμενα δικαιώματα.....	29
<u>Β' Μέρος: Ζητήματα Μετανάστευσης</u>	
Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Μετανάστευσης.....	59
Η μετανάστευση προς την Ελλάδα.....	67
<u>Γ' Μέρος: Πολιτικές επιλογές προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων στην Ελλάδα</u>	
Η Μεταναστευτική Πολιτική της Ελλάδας.....	82
Οι παραβιάσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	97
Η εποχή της κρίσης.....	107
Επίλογος.....	112
Βιβλιογραφία.....	115

Συντομογραφίες

ΕΔΔΑ: Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΕ: Ευρωπαϊκή Ένωση

ΕΕΔΑ: Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΚ: Ευρωπαϊκές Κοινότητες

ΕΣΔΑ: Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

Η.Β.: Ηνωμένο Βασίλειο

Η.Π.Α.: Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής

ΙΚΑ: Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων

ΟΓΑ: Οργανισμός Γεωργικών Ασφαλίσεων

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΠΟΕ: Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου

ΤΕΒΕ: Ταμείο Επαγγελματιών και Βιοτεχνών Ελλάδος

Φ.Ε.Κ.: Φύλλο Εφημερίδας Κυβέρνησης

Εισαγωγή

Για την Ελλάδα η μετανάστευση ήταν καθ' όλη τη διάρκεια της σύγχρονης ιστορίας της ένα φαινόμενο κατά βάση θετικό, χωρίς φυσικά να λείπουν και οι αρνητικές συνέπειες. Ως παραδοσιακή χώρα αποστολής μεταναστών προς τις χώρες του ανεπτυγμένου δυτικού κόσμου, οι μετανάστες συχνά στήριξαν την ελληνική οικονομία σε καιρούς κρίσης μέσω των εμβασμάτων που έστελναν πίσω στις οικογένειές τους. Η λήξη του Ψυχρού Πολέμου όμως και η ανατροπή των παγκόσμιων ισορροπιών ανάγκασαν μεγάλα μεταναστευτικά κύματα παγκοσμίως, ένα μέρος των οποίων βρέθηκε στην Ελλάδα. Η αναβαθμισμένη θέση που κατείχε στη διεθνή σκηνή από την αρχή της δεκαετίας του 1980 και την ένταξή της στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, καθώς και η ισχυρή οικονομία που τότε διέθετε, έκαναν τη χώρα σημαντικό πόλο έλξης μεταναστών από την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια, και το ελληνικό κράτος βρέθηκε για πρώτη φορά αντιμέτωπο με εισερχόμενους μετανάστες, και μάλιστα σε πολύ μεγάλους αριθμούς.

Η ανάγκη χάραξης μεταναστευτικής πολιτικής με γνώμονα τα νέα δεδομένα άργησε να γίνει αντιληπτή από το κράτος, για το οποίο το ζήτημα της μετανάστευσης σπάνια αποτελεί σημείο προτεραιότητας. Παράλληλα, το σοκ που προκλήθηκε στην ελληνική κοινωνία με την ξαφνική είσοδο σε αυτή μεγάλου αριθμού αλλοδαπών δημιούργησε αντιδράσεις, και διαμόρφωσε το κλίμα στο οποίο οι νέοι μετανάστες έγιναν στη συνέχεια αποδεκτοί από το κράτος. Η είσοδος τόσο μεγάλου αριθμού ανθρώπων στη χώρα δημιούργησε φυσικά προβλήματα, αφού δεν υπήρχαν ούτε οι υποδομές, ούτε η απαραίτητη κρατική πρόνοια για την ένταξή τους. Κατά κύριο λόγο ωστόσο, τα μεταναστευτικά ρεύματα της δεκαετίας του 1990 δε δημιούργησαν νέα προβλήματα, αλλά απλά φανέρωσαν τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα της ελληνικής κοινωνίας και του κράτους, αφού πλέον δυσκόλευαν τη ζωή πολλών περισσότερων ατόμων. Η κάλυψη του φαινομένου από τα ΜΜΕ της εποχής με όρους αντιπαλότητας και σύγκρουσης λειτούργησε ως καθρέφτης της κοινωνίας, αλλά παράλληλα διαμόρφωσε και ένα γενικότερο κλίμα εχθρότητας απέναντι στους μετανάστες. Όταν πλέον άρχισε να χαράζεται και να εφαρμόζεται η μεταναστευτική πολιτική της χώρας οι αντιλήψεις αυτές ήταν πλέον εδραιωμένες σε ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, και οι

μετανάστες αντιμετωπίζονταν από κράτος και πολίτες σαν να μην είχαν πια ανθρώπινη υπόσταση, και τα δικαιώματα που τη συνοδεύουν.

Δεδομένων λοιπόν των παραπάνω, στόχος της εργασίας αυτής είναι να αναλύσουμε την πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στους μετανάστες και τους πρόσφυγες, υπό το πρίσμα της μεταχείρισης που τους επιφυλάσσει η πολιτεία, και να εξετάσουμε κατά πόσο το ίδιο το κράτος σέβεται τα ανθρώπινα δικαιώματα, και κατ' επέκταση τις διεθνείς συμβάσεις τις οποίες έχει υπογράψει. Καθώς τα σχετικά διεθνή κείμενα είναι πολλά, και είναι δύσκολο να καταφέρουμε να αγγίξουμε κάθε πιθανή πλευρά του ζητήματος, επιλέχθηκε η εξέταση της κατάστασης των δικαιωμάτων των μεταναστών αποκλειστικά βάσει της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Η επιλογή αυτή έγινε για δύο λόγους. Πρώτον, η ΕΣΔΑ αποτελεί μέρος του κοινοτικού δικαίου, το οποίο και δεσμεύει τη χώρα στην τήρησή του υπό τον κίνδυνο κυρώσεων, είναι συνεπώς πολύ πιο συστηματική η μεταφορά του στο εσωτερικό δίκαιο της χώρας. Επιπλέον πλεονέκτημα αποτελεί το γεγονός ότι σε αυτή περιλαμβάνονται μόνο τα θεμελιώδη ανθρώπινα δικαιώματα, η προστασία των οποίων αποτελεί ακρογωνιαίο λίθο κάθε δημοκρατικού κράτους. Δεύτερον, η ίδια η ΕΣΔΑ προσφέρει ένα μεγάλο πλεονέκτημα για τη μελέτη της σε σχέση με τα περισσότερα διεθνή κείμενα προστασίας δικαιωμάτων: το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, το οποίο έχει παράγει μεγάλο όγκο νομολογίας για την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης. Παράλληλα, η δυνατότητα που δίνεται σε απλούς πολίτες να έχουν πρόσβαση σε αυτό ενάντια σε οποιαδήποτε χώρα, ακόμα και τη δική τους, έχει συμβάλλει στην εξέταση και έκδοση απόφασης σε πολύ περισσότερες υποθέσεις από ότι τα περισσότερα διεθνή δικαστήρια που δέχονται μόνο διακρατικές προσφυγές. Βάσει λοιπόν των προβλεπόμενων στην ΕΣΔΑ δικαιωμάτων, σκοπός είναι να ερευνήσουμε την κατάσταση της προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών στη χώρα, και να προσπαθήσουμε να κατανοήσουμε τα αίτια που συμβάλλουν στη λήψη αποφάσεων στο ελληνικό κράτος, αλλά και τους λόγους που οδηγούν στην αδράνεια και την ενδεχόμενη παράλειψη λήψης μέτρων για την προστασία των μεταναστών.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας γίνεται μια σύντομη - όσο το δυνατόν - παρουσίαση της ΕΣΔΑ. Σε αυτή εξετάζεται αρχικά το ιστορικό

πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτή τέθηκε σε ισχύ, καθώς και η διαδικασία κατά την οποία αποφασίστηκε να συμπεριληφθούν ή να απορριφθούν διατάξεις από τη Σύμβαση. Έπειτα παρουσιάζεται η δομή των οργάνων που είναι επιφορτισμένα με την εφαρμογή της Σύμβασης, καθώς και ο τρόπος με τον οποίο αυτά λειτουργούν. Η ενότητα αυτή κλείνει με την παρουσίαση των περιεχομένων της ΕΣΔΑ, καθώς και των σημαντικότερων ερμηνευτικών αποφάσεων του ΕΔΔΑ, μέσα από τις οποίες φαίνεται και η εξέλιξη του προστατευόμενου από τη Σύμβαση πεδίου.

Στο δεύτερο μέρος αναλύονται τα ζητήματα που άπτονται του μεταναστευτικού φαινομένου. Αρχικά παρουσιάζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης διαχρονικά, καθώς και οι μεταναστευτικές κινήσεις της περιόδου σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο. Το επόμενο κεφάλαιο εστιάζει στην Ελλάδα, και αναλύει τις παραμέτρους της μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Σε αυτές περιλαμβάνονται οι ροές προς την Ελλάδα, τα δημογραφικά στοιχεία των μετακινούμενων, οι λόγοι για τους οποίους επιλέχθηκε η Ελλάδα ως χώρα προορισμού αλλά και γίνεται προσπάθεια να αποτυπωθεί το καθεστώς κάτω από το οποίο φτάνουν στη χώρα, και αν πρόκειται για οικονομικούς μετανάστες ή για πρόσφυγες.

Στο τρίτο μέρος εξετάζεται η μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας και η συμμόρφωσή της με τις απαιτήσεις των δεσμεύσεων της ΕΣΔΑ. Αναλύεται εδώ τόσο η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής του κράτους όσο και τα δεδομένα εκείνα που οδήγησαν σε αυτή, ενώ τίθεται σε εξέταση και το σε ποιο βαθμό η πρακτική του κράτους αντανακλά το ισχύον νομικό πλαίσιο ή λειτουργεί αντίθετα σε αυτό, και κατά πόσο οι νόμοι εκείνοι που ψηφίζονται από το Κοινοβούλιο τίθενται όντως σε ισχύ ή μένουν ανεφάρμοστοι. Τέλος, στο τελευταίο κεφάλαιο της ενότητας εστιάζουμε στα σημεία εκείνα της μεταναστευτικής πολιτικής που άπτονται της ΕΣΔΑ, και συνεπώς μπορούν να αποτελέσουν παραβίασή της. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται σε τρία συγκεκριμένα δικαιώματα για την παραβίαση των οποίων η χώρα έχει δεχθεί πολλές επικρίσεις τόσο από τη διεθνή κοινότητα όσο και από οργανώσεις που δραστηριοποιούνται στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά είναι η απαγόρευση των βασανιστηρίων, της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης, το δικαίωμα στην ελευθερία, και το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και πρόσβαση σε δικαστήριο.

Τέλος, και πριν περάσουμε στο κυρίως μέρος της εργασίας αυτής, πρέπει να γίνουν κάποιες διευκρινίσεις. Το διάστημα το οποίο πραγματεύομαι στην εργασία αυτή ξεκινά από το 1985, οπότε και αναγνωρίστηκε από την Ελλάδα το δικαίωμα ατομικής προσφυγής στα όργανα της ΕΣΔΑ, και δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην περίοδο μέχρι το 2009, κατά την οποία η ανάπτυξη και η εφαρμογή της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα βρισκόταν ακόμα στα αρχικά της στάδια, και προχωρούσε με πιο αργούς συγκριτικά ρυθμούς. Η οικονομική κρίση που ξέσπασε στη χώρα το 2009, αλλά και η προσφυγική κρίση που πυροδότησε η έκρυθμη κατάσταση στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής δοκιμάζουν εδώ και χρόνια τα όρια της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας, συνήθως με τρόπο που δεν τιμεί ιδιαίτερα τη χώρα, και έχουν αλλάξει αρκετά τα δεδομένα. Η χώρα καλείται να αντιμετωπίσει το μεγαλύτερο μεταναστευτικό και προσφυγικό κύμα των τελευταίων εκατό ετών, χωρίς να έχει παράλληλα την οικονομική δυνατότητα να ανταπεξέλθει στις απαιτήσεις που αυτό δημιουργεί. Καθώς όμως η παρούσα προσφυγική κρίση βρίσκεται ακόμα σε εξέλιξη, και είναι μέχρι στιγμής άγνωστα τόσο η έκταση που θα πάρει όσο και η επίδραση που θα έχει στην ελληνική μεταναστευτική πολιτική, καθώς και τα ακριβή στοιχεία που αφορούν τη σημερινή κατάσταση, η επεξεργασία δεδομένων της περιόδου αυτής δε μπορεί να δώσει ακόμα μια ακριβή εικόνα, ούτε φυσικά να ενταχθεί στη γενικότερη εικόνα της ελληνικής μεταναστευτικής πολιτικής σε περιόδους κανονικότητας.

Στο κείμενο γίνεται διαχωρισμός των μετακινούμενων ανάλογα με τη νομική κατάστασή τους, αφού βάσει αυτής διαφοροποιείται και η πολιτική του κράτους απέναντί τους. Μιλάμε λοιπόν μέσα στο κείμενο για πρόσφυγες / αιτούντες άσυλο, για νόμιμους μετανάστες όταν αυτοί έχουν εκδώσει άδεια παραμονής, και για μη - νόμιμους μετανάστες όταν η άδεια παραμονής ή η άδεια εργασίας δεν υπάρχει. Ο όρος μη - νόμιμοι επιλέχθηκε για την ουδετερότητά του, αφού οι όροι που χρησιμοποιούνταν παλιότερα - λαθρομετανάστες, παράνομοι μετανάστες - είναι αρνητικά φορτισμένοι και προδιαθέτουν αρνητικά για τα άτομα στα οποία αναφέρονται. Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι τα τελευταία χρόνια η διάκριση ανάμεσα σε οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες γίνεται όλο και πιο δύσκολη, κατάσταση που έχει οδηγήσει το ελληνικό κράτος να αντιμετωπίζει ομοιόμορφα όλους τους

αλλοδαπούς υπηκόους. Κάθε φορά που στο κείμενο αναφέρεται ρητά μια από τις παραπάνω τρεις κατηγορίες οι άλλες δύο δεν περιλαμβάνονται, υπάρχουν όμως περιπτώσεις όπου η πρακτική του κράτους είναι ενιαία ανάμεσα σε ομάδες μεταναστών ή προσφύγων. Στις περιπτώσεις αυτές χρησιμοποιείται γενικά ο όρος μετανάστες, εννοώντας ότι περιλαμβάνονται όλες οι ομάδες μη - ελλήνων ή ευρωπαϊών πολιτών που βρίσκονται στη χώρα.

Α' Μέρος

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου

Το Ιστορικό της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ευρώπη διαλυμένη και διαιρεμένη σε δύο στρατόπεδα, ακόμα σοκαρισμένη από τη φρίκη του πολέμου. Οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης ήταν εξουθενωμένες από την πολεμική προσπάθεια, τόσο σε υλικό όσο και σε ηθικό επίπεδο, και σε άμεση ανάγκη ανοικοδόμησης των κρατών τους. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες ήταν που διαδόθηκε η ιδέα μιας ενωμένης Ευρώπης, και γρήγορα τέθηκε σε εφαρμογή. Η δημιουργία του Συμβουλίου της Ευρώπης είχε ως στόχο τη συνεργασία των κυβερνήσεων των κρατών της Δυτικής Ευρώπης σε επίπεδο "οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό, επιστημονικό, νομικό και διοικητικό" (Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης, Κεφ. 1, άρθρο 1, παράγραφος β), και σκόπευε όχι μόνο να εξασφαλίσει ότι τα γεγονότα των προηγούμενων χρόνων δεν θα επαναλαμβάνονταν, αλλά και να αποτελέσει ένα είδος *Ηνωμένων Πολιτειών της Ευρώπης*, που θα λειτουργούσε ως πρότυπο δημοκρατίας, δικαιοσύνης και σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Μέσα στους κόλπους των κρατών που συμμετείχαν στην ίδρυση του Συμβουλίου της Ευρώπης κυριαρχούσαν δυο βασικές προσεγγίσεις για την ενοποίηση της Ευρώπης, που εκκινούσαν από αντίθετα οράματα. Οι εκπρόσωποι του συντηρητισμού έβλεπαν σε αυτή την υπεράσπιση του παραδοσιακού τρόπου ζωής τους και των αξιών του, απέναντι στην απειλή που αποτελούσε για αυτούς ο κομμουνισμός. Η ενοποίηση της Δυτικής Ευρώπης, κάτω πάντα από την Βορειοατλαντική Συμμαχία αποτελούσε εγγύηση απέναντι στην απειλή που θεωρούσαν ότι έθετε η ΕΣΣΔ. Από την άλλη πλευρά, οι προοδευτικοί υπέρμαχοι της ευρωπαϊκής ιδέας ήλπιζαν στην επικράτηση ενός καινούριου είδους ενότητας, το οποίο θα υπερέβαινε την έννοια και τους περιορισμούς του έθνους - κράτους, και συνεπώς όλα τα δεινά που αυτό είχε φέρει στην Ευρώπη τις τελευταίες δεκαετίες (Beddard, 1980: 18) .

Η απόφαση για τη δημιουργία μια συνθήκης που θα προστάτευε τα ανθρώπινα δικαιώματα ήταν ένας από τους αρχικούς στόχους της ίδρυσης του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τέθηκε σε συζήτηση ήδη από το Συνέδριο της Χάγης το 1948, ως αναπόσπαστο κομμάτι της συγκρότησής του, και η ίδια η

Συνθήκη έχει χαρακτηριστεί ως ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα του. Στη συνθήκη αυτή θα κατοχυρώνονταν όλα τα δικαιώματα που υπάρχουν τυπικά στα συντάγματα των ευρωπαϊκών χωρών, ώστε να υπάρχει μια κοινή βάση προστασίας σε όλα τα κράτη της Ευρώπης.

Παρά τις αρχικές συζητήσεις για το ποιά είναι τα δικαιώματα που θα πρέπει να περιέχονται σε αυτή, και τις φωνές που υποστήριζαν την συμπερίληψη των κοινωνικών και των πολιτικών δικαιωμάτων, αποφασίστηκε να περιοριστεί στα ατομικά δικαιώματα για αρχή, λόγω των ενστάσεων που προέβαλε μια ομάδα χωρών. Τα πρώτα θεσμοθετήθηκαν πολύ αργότερα, το 1961, στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, ο οποίος όμως - αν και σε ισχύ - δεν είναι ιδιαίτερα γνωστός στους πολίτες, και συνεπώς είναι σε μεγάλο βαθμό αγνοημένος και από αυτούς, αλλά και από τις κυβερνήσεις των κρατών.

Το πρώτο προσχέδιο που παρουσιάστηκε περιλάμβανε δώδεκα βασικά δικαιώματα, στα οποία γίνονταν απλώς αναφορά, εντύπωση όμως κάνει η ιδιαίτερη σημασία που δόθηκε στην ανάλυση των δικαιωμάτων της ελεύθερης έκφρασης και της συγκρότησης αντιπολίτευσης, και το δικαίωμα σε ελεύθερες, μυστικές εκλογές ανά τακτά χρονικά διαστήματα, γεγονός που φανερώνει την ιδιαίτερη σημασία που έδιναν τα κράτη στην αποφυγή εγκαθίδρυσης απολυταρχικών καθεστώτων στον ευρωπαϊκό χώρο (Beddard, 1980: 21-25). Παράλληλα γινόταν αναφορά και στα όργανα που θα εξασφάλιζαν τη λειτουργία της Συνθήκης, συγκεκριμένα στη δημιουργία μιας διακρατικής επιτροπής και ενός δικαστηρίου, τα οποία θα δέχονταν προσφυγές για παράβαση της συνθήκης διακρατικές αλλά και ατομικές.

Το προσχέδιο αυτό απορρίφθηκε από τα κράτη του Συμβούλιο της Ευρώπης, έγιναν όμως εμφανείς οι πρώτες διαφωνίες μεταξύ των μελών του για τη μορφή που θα είχαν τα δικαιώματα στην τελική σύμβαση και την έκταση στην οποία θα προσδιορίζονταν. Κυριότερα σημεία διαφωνιών ήταν το δικαίωμα στην οικογένεια, το δικαίωμα των γονέων να αποφασίσουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους, αλλά και το δικαίωμα στην ειρηνική χρήση της ιδιοκτησίας (Beddard, 1980: 24-25).

Τα παραπάνω ζητήματα παραπέμφθηκαν από τους τεχνοκράτες στο επίπεδο των υπουργών των κρατών-μελών, οι οποίοι αποφάσισαν για τα ζητήματα εφαρμογής της σύμβασης. Τα προβλήματα παρακάμφθηκαν αποφεύγοντας να περιληφθούν στο κυρίως κείμενο τα δικαιώματα των γονιών

να αποφασίζουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους, το δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές και στη συγκρότηση αντιπολίτευσης, και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, αφού τα κράτη δεν συμφώνησαν στην έκταση που θα έπρεπε να πάρουν. Αντ' αυτού, αποφασίστηκε να μπουν στο πρώτο συμπληρωματικό πρωτόκολλο, το Μάρτιο του 1952.

Οι διαφωνίες που προέκυψαν οφείλονταν κυρίως στην ανάγκη παραχώρησης εθνικής κυριαρχίας που απαιτούνταν για τη δημιουργία του δικαστηρίου, και η οποία επικεντρώνονταν σε δυο βασικά σημεία: Το ζήτημα της ατομικής προσφυγής στο Δικαστήριο, και η εφαρμογή της σύμβασης στις υπερπόντιες κτήσεις που ακόμα διατηρούσαν ορισμένα ευρωπαϊκά κράτη (Beddard, 1980: 25-26). Το ατομικό δικαίωμα προσφυγής αποτελούσε παγκόσμια πρωτοτυπία στο διεθνές δίκαιο, δεν θεωρήθηκε όμως ως επιθυμητό από όλες τις χώρες, αφού θα μπορούσε να δώσει πατήματα για ανάμειξη του Συμβούλιο της Ευρώπης σε εσωτερικά ζητήματα της χώρας, και να εκθέσει τη χώρα διεθνώς. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, κανένας ιδιώτης δεν είχε δικαίωμα προσφυγής σε δικαστήριο εκτός των εθνικών δικαστηρίων της χώρας του, και ζητήματα διεθνούς δικαίου τακτοποιούνταν μεταξύ κρατών. Η επέκταση του δικαιώματος προσφυγής ιδιωτών σε ένα διεθνές δικαστήριο σήμαινε ένα πολύ περισσότερο αυστηρό έλεγχο στα εσωτερικά ζητήματα, τον οποίο πολλά κράτη θέλησαν να αποφύγουν, όπως και την πιθανότητα της ανατροπής των αποφάσεων των ανώτατων δικαστηρίων, οι οποίες με τη ρύθμιση αυτή θα ήταν πλέον ανοιχτές σε ανατροπή. Ακριβώς αυτός όμως ήταν και ο λόγος για τον οποίο αποφασίστηκε εξ αρχής το δικαίωμα ατομικής προσφυγής. Θεωρήθηκε ότι το να μπορούν οι πολίτες να καταγγείλουν παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους και να ζητήσουν επανόρθωση θα εξασφάλιζε πολύ καλύτερα τη σύμβαση από ότι αν το καθήκον έπεφτε μόνο στις κυβερνήσεις των κρατών, οι οποίες θα επηρεάζονταν πιθανώς και από άλλα ζητήματα στις σχέσεις τους με τις άλλες χώρες. Η λύση σε αυτό το πρόβλημα δόθηκε με μια πρόβλεψη που όριζε ότι το δικαίωμα ατομικής προσφυγής θα είχε εφαρμογή στις χώρες που θα δήλωναν ρητά ότι επιθυμούν να το αποδεχτούν και μόνο σε αυτές.

Σχετικά με την εφαρμογή της ΕΣΔΑ στα εδάφη των αποικιών, η αρχική πρόβλεψη ήταν να εφαρμοστεί αυτόματα η σύμβαση στις υπερπόντιες κτήσεις, με εξαίρεση τις περιοχές εκείνες που οι χώρες δήλωναν ρητά την

εξαίρεσή τους από τη σύμβαση. Οι μεγαλύτερες αντιδράσεις προήλθαν από το Ηνωμένο Βασίλειο. Κυρίως αυτό, αλλά και άλλα κράτη με υπερπόντιες κτήσεις, υποστήριξαν ότι δε θα μπορούσαν να επεκτείνουν την εφαρμογή της σύμβασης στις αποικίες χωρίς να έχουν πρώτα τη σύμφωνη γνώμη των τοπικών νομοθετών. Αν και ήταν λίγες οι περιπτώσεις όπου όντως υπήρχε τέτοιο πρόβλημα, το επιχείρημα που χρησιμοποιήθηκε ήταν ότι μια τέτοια απαίτηση θα καθυστερούσε πολύ την επικύρωση της συνθήκης, και συνεπώς τη θέση της σε ισχύ. Ο συμβιβασμός βρέθηκε με την αποδοχή της πρότασης για επέκταση της εφαρμογής της σύμβασης μόνο μετά από ρητή δήλωση για κάθε περιοχή, με παραίτηση στη σύμβαση για την υιοθέτηση της "με τη δέουσα προσοχή στις τοπικές νομοθεσίες" (Beddard, 1980: 25-26).

Η ΕΣΔΑ υιοθετήθηκε από τα κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης στις 4 Νοεμβρίου 1950. Η πρώτη επικύρωση ήρθε από το Ηνωμένο Βασίλειο το Φεβρουάριο του 1951 και η έναρξη της ισχύος της ήρθε το 1953, με την επικύρωση από το Λουξεμβούργο, η οποία ήταν η δέκατη στη σειρά. Το πρώτο πρωτόκολλο τέθηκε σε ισχύ το 1954. Μέχρι σήμερα σε αυτή έχουν προσχωρήσει 45 κράτη της Ευρώπης. Η Ελλάδα έγινε μέλος της το 1950, με την ιδιότητα του κράτους - μέλους του Συμβουλίου της Ευρώπης, και την επικύρωσε το 1953. Την επικύρωσε εκ νέου μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το Σεπτέμβριο του 1974 (Νομοθετικό Διάταγμα 53/19.9.1974, Φ.Ε.Κ. Α' 256) ενώ έχει υπογράψει και επικυρώσει και όλα τα πρωτόκολλα, και αποδέχθηκε το δικαίωμα ατομικής προσφυγής το 1985.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου ξεκινά με ένα προοίμιο, και το πρώτο άρθρο, το οποίον προβλέπει ότι τα συμβαλλόμενα μέρη είναι υποχρεωμένα να προστατεύουν κάθε άτομο που βρίσκεται στο έδαφός τους τη δεδομένη στιγμή, χωρίς καμία απολύτως εξαίρεση. Έπειτα, αποτελείται από πέντε τμήματα, που προβλέπουν με τη σειρά τα δικαιώματα τα οποία προστατεύει η Σύμβαση(Α' μέρος), την ίδρυση μιας Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Β' μέρος), τη σύνθεση και τη λειτουργία της Επιτροπής αυτής (Γ' μέρος) , την ίδρυση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Δ' μέρος), και τις τελικές διατάξεις (Ε' μέρος). Η Σύμβαση τροποποιείται ή συμπληρώνεται από 16 πρωτόκολλα, τα οποία περιέχουν προβλέψεις είτε για την προστασία νέων δικαιωμάτων, είτε για τροποποιήσεις επί της διαδικασίας.

Στο κυρίως κείμενο της Σύμβασης , στα άρθρα 2 - 18, προβλέπεται η προστασία του δικαιώματος στη ζωή, η απαγόρευση των βασανιστηρίων και της απάνθρωπής ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, η απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστική εργασίας, το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, η απαγόρευση της αναδρομικής ισχύος ποινικής νομοθεσίας, ο σεβασμός της ιδιωτικής ζωής, το δικαίωμα στην ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκευτικών πεποιθήσεων, το δικαίωμα στην ελευθερία έκφρασης, το δικαίωμα στο γάμο και την οικογένεια, και η ελευθερία συγκέντρωσης και σύναψης ομάδων, εταιριών ή οργανώσεων. Στα υπόλοιπα άρθρα του πρώτου τμήματος προβλέπονται οι γενικές αρχές απόλαυσης των δικαιωμάτων αυτών, καθώς και ορισμένους περιορισμούς στην εφαρμογή των δικαιωμάτων αυτών (Betten, Grief, 1998: 29). Τα πρωτόκολλα συμπληρώνουν στα παραπάνω δικαιώματα αυτά της ιδιοκτησίας, της μόρφωσης, των ελεύθερων εκλογών με μυστική ψήφο, την απαγόρευση φυλάκισης για χρέη, το δικαίωμα ελεύθερης μετακίνησης, την απαγόρευση της απέλασης πολιτών από τη χώρα τους, την απαγόρευση των ομαδικών απελάσεων, και την κατάργηση της θανατικής ποινής.

ΕΣΔΑ και Ευρωπαϊκή Κοινότητα

Ιδιαίτερη σημασία στην εξέλιξη της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη έχει η σχέση της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες - μετέπειτα Ευρωπαϊκή Ένωση. Η ίδρυση των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων συνέβη παράλληλα με τις διαπραγματεύσεις για την ΕΣΔΑ, ακολούθησε όμως μια αρκετά διαφορετική λογική. Το βάρος δόθηκε στην οικονομική ευημερία, και θεωρήθηκε ότι αυτή ήταν αρκετή για να προστατευθεί η δημοκρατία και ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αρχές εγγενείς στην κοινότητα, που δεν προστατεύονταν όμως ρητά.

Τα μοναδικά δικαιώματα που προβλέπεται η προστασία τους είναι εκείνα που διασφαλίζουν την ομαλή οικονομική λειτουργία της, όπως για παράδειγμα η ελεύθερη μετακίνηση ατόμων, υπηρεσιών και κεφαλαίων, η ισότητα του μισθού και η απαγόρευση των διακρίσεων βάσει φύλου ή εθνικής καταγωγής. Μιας και όλα τα κράτη-μέλη είναι επίσης μέλη του Συμβουλίου της

Ευρώπης, και συνεπώς συμβαλλόμενα μέρη στην ΕΣΔΑ, δε θεωρήθηκε αρχικά ότι υπάρχει ανάγκη να προσδιοριστούν ρητά δικαιώματα πέραν των οικονομικών, και ειδικά αφού ήδη υπήρχε ένα δεδομένο επίπεδο προστασίας που διασφάλιζε η ύπαρξη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

Στις περιπτώσεις εκείνες που έφταναν στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σχετικές υποθέσεις, αυτό δεσμεύεται να ερμηνεύει τις συνθήκες των ΕΚ βάσει των γενικών νόμων που διέπουν τις κοινότητες, και συνεπώς και βάσει της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αυτά ωστόσο δεν προσδιορίζονται σε κάποιο επίσημο κείμενο, αλλά εννοούνται ως γενικές αρχές δικαίου, και συνεπώς άγραφες. Στις περιπτώσεις που γίνεται επίκληση σε συγκεκριμένο δικαίωμα, αυτή βασίζεται στο εσωτερικό δίκαιο του κράτους - μέλους όπου έγινε η παραβίαση. Μιας και όλες οι χώρες - μέλη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, και μετέπειτα Ευρωπαϊκής Ένωσης, ήταν συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ, η παραπομπή αυτή στο εσωτερικό δίκαιο σήμαινε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα προστατεύονταν κατ' ελάχιστο στο βαθμό που προβλεπόταν από αυτή, και σε πολλές περιπτώσεις περισσότερο. Στα πρώτα χρόνια λειτουργίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), τα κράτη - μέλη των ΕΚ είχαν την επιλογή, σε περίπτωση που έκριναν ότι υπήρχε καταπάτηση ενός δικαιώματος από άλλο κράτος, να προσφύγουν είτε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο, είτε στο ΕΔΔΑ - μετά πάντα από την προηγούμενη εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων. Αυτή η πρακτική όμως δημιούργησε προβλήματα στη λειτουργία των ΕΚ. Σε περίπτωση που υπήρχε αντίθεση ανάμεσα στην ΕΣΔΑ και κάποιον Κανονισμό των ΕΚ, το κάθε κράτος - μέλος είχε το δικαίωμα να προσφύγει στα όργανα της ΕΣΔΑ ενάντια σε άλλο κράτος - μέλος που εφαρμόζε τον Κανονισμό. Ως αποτέλεσμα, αν αυτό δικαιωνόταν, ο Κανονισμός έπαυε να εφαρμόζεται. Αυτή η πρακτική γίνεται ακόμα πιο προβληματική όταν προστίθεται το γεγονός ότι οι ΕΚ, ως μη κρατική οντότητα, δεν έχουν τη δυνατότητα να σταθούν στο ΕΔΔΑ ως επίδικο μέρος, και συνεπώς δε μπορούν να προστατευτούν από την ανάμειξη της ΕΣΔΑ στις εσωτερικές τους λειτουργίες (Beddard, 1980: 33-34).

Η λύση για το πρόβλημα αυτό ξεκίνησε με την απόφαση του Δικαστηρίου να κάνει επίκληση στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε υποθέσεις όπου υπήρχε παραβίαση τους, έστω και μόνο ως γενικών αρχών δικαίου. Έχοντας ήδη διακηρύξει την υπεροχή του κοινοτικού δικαίου

πάνω στο εθνικό στην υπόθεση *Costa v. Enel* (1964), παρόλο που κάτι τέτοιο δεν προβλεπόταν στις ευρωπαϊκές συνθήκες, το δικαστήριο αποφάσισε να δημιουργήσει την απαραίτητη νομολογία για να εξασφαλίσει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα γίνονται σεβαστά μέσα στο νομικό πλαίσιο των ΕΚ. Έκανε λοιπόν για πρώτη φορά αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα στην υπόθεση *Stauder v. City of Ulm* (1969), ως « θεμελιώδη δικαιώματα κατοχυρωμένα στις γενικές αρχές δικαίου του κοινοτικού δικαίου, που προστατεύονται από το Δικαστήριο», βάζοντας για πρώτη φορά με τον τρόπο αυτό ξεκάθαρα τα ανθρώπινα δικαιώματα στην ατζέντα των ΕΚ. Σε μεταγενέστερες αποφάσεις κάνει λόγο απλώς για «γενικές αρχές δικαίου», ως μια μορφή άγραφου δικαίου, το οποίο απορρέει από τα συντάγματα των κρατών - μελών (υπόθεση *Internationale Handelsgesellschaft*, 1970) και από τις διεθνείς συνθήκες στις οποίες αυτά είναι συμβαλλόμενα μέρη (υπόθεση *Nold*, 1974). Ακόμα και έτσι όμως, η ΕΣΔΑ αποτελούσε ακόμα για το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο μια ακόμα πηγή δικαίου, και σε καμία περίπτωση αντικείμενο προσφυγής (Betten, Grief, 1998: 54-59).

Οι αποφάσεις αυτές παρακίνησαν την Κομισιόν να επεξεργαστεί και να καταθέσει το 1976 στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο μια αναφορά σχετικά με τη σχέση που θα έπρεπε να έχουν οι ΕΚ με την ΕΣΔΑ, και το ενδεχόμενο της προσχώρησης σε αυτή. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ήδη ήταν υπέρ της προσχώρησης των ΕΚ στην ΕΣΔΑ, άποψη ωστόσο που μέχρι τότε η Κομισιόν δεν έβλεπε μέχρι τότε ιδιαίτερα ευνοϊκά. Η αναφορά αυτή κατέληγε για μια ακόμη φορά στο συμπέρασμα πως δεν ήταν απαραίτητη η επίσημη προσχώρηση στην ΕΣΔΑ, δεδομένου ότι οι αρχές που αυτή έθετε στη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θεωρούνταν ήδη δεσμευτικές στο κοινοτικό δίκαιο. Ωστόσο, έκρινε ότι η πίστη των κρατών - μελών των ΕΚ στο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα γινόταν πιο ξεκάθαρη με μια πολιτική δήλωση των κρατών, στην οποία αυτός θα διακηρυσσόταν ρητά. Η δήλωση αυτή ήρθε το 1977, υπογεγραμμένη από την Κομισιόν, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, και αναγνώριζε για πρώτη φορά επίσημα την ΕΣΔΑ ως πηγή δικαίου για την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στην κοινοτική έννομη τάξη (Betten, Grief, 1998: 68-69).

Η τελική απόφαση για την προσχώρηση των ΕΚ στην ΕΣΔΑ ήρθε το 1979, μετά από ώθηση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, και με τη σύμφωνη γνώμη της Κομισιόν. Αυτή έκρινε ότι, αν και τα ανθρώπινα δικαιώματα ήδη προστατεύονταν μέσα στο κοινοτικό δίκαιο, χρειαζόταν ωστόσο να υπάρχει ένας δεσμευτικός κατάλογος των προστατευόμενων δικαιωμάτων, τόσο για να εξασφαλιστεί ότι υπάρχει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας κοινό σε όλα τα κράτη - μέλη, όσο και για να καθοριστούν τελεσίδικα ποιά δικαιώματα προστατεύονται μέσα στις ΕΚ και ποιά όχι (Beddard, 1980: 34-35). Στόχος της Κομισιόν ήταν να εξασφαλίσει ότι τα κοινωνικά δικαιώματα δε θα περιλαμβάνονται στο σύνολο των προστατευόμενων δικαιωμάτων, πρότεινε συνεπώς τη σύνταξη ενός νέου κειμένου διακήρυξης δικαιωμάτων. Η πρόταση αυτή απορρίφθηκε, και προτιμήθηκε από τα άλλα σώματα η υιοθέτηση της ΕΣΔΑ, ως μια γρηγορότερη λύση (Betten, Grief, 1998: 69-70).

Και αυτή όμως η πρόταση δεν ήταν χωρίς προβλήματα. Η ΕΣΔΑ είναι ανοιχτή στην προσχώρηση νέων κρατών - μελών, και πράγματι πολλά νέα κράτη έχουν γίνει μέρος της, ειδικά μετά τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης, όπου τα κράτη του πρώην ανατολικού μπλοκ είδαν σε αυτή το πρώτο βήμα για την ένταξη τους στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Οι Ευρωπαϊκές Κοινοότητες όμως, και μετέπειτα η Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς δεν είναι κράτος, δεν μπορούσε να προσχωρήσει σε αυτή χωρίς αναθεώρηση τόσο των ιδρυτικών συνθηκών της, όσο και της ίδιας της ΕΣΔΑ. Σε εκείνη τη φάση, και για πολλά χρόνια αργότερα, δε φαινόταν ότι υπήρχε η ανάλογη πολιτική βούληση για να γίνει κάτι τέτοιο (Beddard, 1980: 34-35). Οι Ευρωπαϊκές Κοινοότητες αναγνώρισαν για πρώτη φορά επίσημα την ΕΣΔΑ ως δεσμευτικό κείμενο το 1986 στην Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, και αργότερα, ως Ευρωπαϊκή Ένωση, επανέλαβαν τη δέσμευση αυτή στις συνθήκες του Μάαστριχτ, του Άμστερνταμ, της Νίκαιας και της Λισσαβόνας. Από την πλευρά της ΕΣΔΑ όμως η απόφαση και η διαδικασία πήρε πολύ περισσότερο χρόνο μέχρι να ολοκληρωθεί.

Τον Απρίλιο του 1994 το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατέθεσε ερώτηση στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο σχετικά με τη συμβατότητα της προσχώρησης στην ΕΣΔΑ βάσει του κοινοτικού δικαίου από τη μία και της Σύμβασης από την άλλη. Το Συμβούλιο, η Κομισιόν και το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο κατέθεσαν όλοι παρατηρήσεις και προτάσεις για τις απαραίτητες μετατροπές στην ΕΣΔΑ

και τα πρωτόκολλά της. Το κυριότερο πρόβλημα που συζητήθηκε ήταν το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε καμία νομική προσωπικότητα, και συνεπώς καμία δικαιοπρακτική ικανότητα. Στην ΕΣΔΑ θα έπρεπε λοιπόν να προσχωρήσει ως Ευρωπαϊκές Κοινότητες, όμως οι τρεις θεσμοί δεν κατάφεραν να φτάσουν τελικά σε μια κοινά αποδεκτά λύση.

Η απάντηση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ήρθε δυο χρόνια αργότερα, το Μάρτιο του 1996. Το ΕΔΔΑ έκανε αποδεκτό το αίτημα για ερώτηση, έκρινε όμως ότι δε θα μπορούσε να εκδώσει γνώμη επί του ζητήματος, αφού τα στοιχεία που είχε δεν επαρκούσαν για να κρίνει αν οι Ευρωπαϊκές συνθήκες και η ΕΣΔΑ ήταν συμβατές, ούτε θα μπορούσε να αποφανθεί για τον τρόπο με τον οποίο η Ε.Ε. θα μπορούσε να υπόκειται σε δικαστικό έλεγχο από ένα τρίτο σώμα. Επιπλέον, βάσει του κοινοτικού δικαίου, η Ευρωπαϊκή Ένωση δεν είχε αρμοδιότητα προσχώρησης σε διεθνείς συμβάσεις ως αυτόνομη οντότητα. Θα χρειαζόταν λοιπόν μια αναθεώρηση των συνθηκών της, ώστε να μπορέσει το κοινοτικό σύστημα να μην συγκρούεται με μία πιθανή προσχώρηση στην ΕΣΔΑ. Έκρινε ωστόσο ότι, ακόμα και χωρίς προσχώρηση στην ΕΣΔΑ, ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι βασική προϋπόθεση νομιμότητας σε όλες τις κοινοτικές πράξεις (Betten, Grief, 1998: 111-113).

Ακόμα και σε αυτή τη φάση ωστόσο ακούγονταν απόψεις ενάντια στην προσχώρηση στην ΕΣΔΑ. Το κυριότερο επιχείρημα που προβάλλονταν ήταν ότι δεν θα ήταν αποτελεσματικό, ούτε επιθυμητό, οι αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου να υπόκεινται σε αναθεώρηση, αφού αυτό αποτελεί την ανώτατη δικαστική αρχή για τα κράτη - μέλη της Ε.Ε., πόσο μάλλον όταν αυτή η αναθεώρηση θα προέρχονταν από ένα όργανο εκτός κοινοτικής τάξης. Παρόλα αυτά, η άποψη αυτή παραβλέπει το γεγονός ότι η ΕΣΔΑ αποτελούσε ήδη μέρος του ευρωπαϊκού κεκτημένου, και το Δικαστήριο συχνά σε αποφάσεις του παρέπεμπε σε αυτήν. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ δεν έχει αρμοδιότητα να καταργήσει ή να τροποποιήσει νόμους, αλλά μόνο να ζητήσει από τις αρμόδιες αρχές τη συμμόρφωσή τους με τις επιταγές της ΕΣΔΑ, δεν τίθεται συνεπώς ζήτημα αναθεώρησης από το ίδιο το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Τέλος, και ίσως αυτό ήταν και το σημαντικότερο επιχείρημα ενάντια στο φόβο ανάμειξης των οργάνων της ΕΣΔΑ σε εσωτερικά ζητήματα της Ένωσης, η γνώμη 1/91 του Ευρωπαϊκού

Δικαστηρίου είχε ήδη αναγνωρίσει τη δεσμευτικότητα ενός διεθνούς δικαστηρίου αρμόδιου για την τήρηση διεθνών συνθηκών, με μόνη προϋπόθεση η αρμοδιότητα αυτή να μην επηρεάζει την αυτονομία της Ε.Ε. ή την εσωτερική έννομη τάξη της (Betten, Grief, 1998: 114).

Από την πλευρά των συμβαλλόμενων στην ΕΣΔΑ κρατών οι ανησυχίες δεν ήταν αμελητέες. Εκεί, τα κυριότερα προβλήματα που ανέκυπταν ήταν τρία, σε όλα όμως αντιτάχθηκαν προτεινόμενες λύσεις από τους υπέρμαχους της προσχώρησης (Betten, Grief, 1998: 115-118). Αρχικά, η Ε.Ε. δεν έχει κρατική υπόσταση, γεγονός που θα μπορούσε να δημιουργήσει πρόβλημα στην εφαρμογή των διατάξεων εκείνων που απαιτούν την ύπαρξη κράτους, όπως για παράδειγμα οι προβλέψεις της Σύμβασης που βασίζονται στην προστασία του εθνικού συμφέροντος. Το πρωτόκολλο της προσχώρησης όμως θα μπορούσε να προβλέπει την εφαρμογή *mutatis mutandi* των διατάξεων αυτών, ενώ η προσχώρηση να αφορά μόνο την ίδια την ΕΣΔΑ και τα πρωτόκολλα τα οποία έχουν υπογραφεί από όλα τα κράτη - μέλη της Ε.Ε.

Δεύτερο πρόβλημα αποτέλεσε το γεγονός ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελείται από κράτη τα οποία είναι ήδη συμβαλλόμενα μέρη της ΕΣΔΑ. Η προσχώρηση της Ε.Ε. θα σήμαινε ότι οι εκπρόσωποι της θα προέρχονταν από χώρες οι οποίες ήδη είχαν τους δικούς τους εκπροσώπους. Συνεπώς, οι χώρες αυτές θα αποκτούσαν διπλή ψήφο στις διαδικασίες της ΕΣΔΑ, και θα μπορούσαν να επηρεάσουν πολύ περισσότερο τις αποφάσεις της. Παράλληλα, προβλήθηκε και ο κίνδυνος τα κράτη - μέλη της Ε.Ε. να μπλοκάρουν αποφάσεις οι οποίες έκριναν ότι έρχονται σε αντίθεση με το κοινοτικό δίκαιο. Η προσχώρηση της Ε.Ε. λοιπόν θα είχε ως αποτέλεσμα να υπάρξουν μέλη δύο ταχυτήτων μέσα στην ΕΣΔΑ. Σε αυτό το πρόβλημα αντιτάχθηκε η λύση να εκπροσωπείται η Ένωση στο ΕΔΔΑ από άτομο που δε θα είναι και μέλος του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου ή άλλου οργάνου της Ε.Ε. Παράλληλα, τονίστηκε ότι η συμμετοχή της Ε.Ε. είναι απόλυτα επιθυμητή στην ανάπτυξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ.

Τέλος, η προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ θα σήμαινε αυτόματα την μεγαλύτερη καθυστέρηση στην έκδοση των αποφάσεων του Δικαστηρίου. Αφού πλέον και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο θα θεωρούνταν εθνικό δικαστήριο, και η Σύμβαση προβλέπει την πρότερη εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων, προστίθεται άλλο ένα στάδιο στην οριστική επίλυση των υποθέσεων,

και ακόμα μεγαλύτερο φόρτο εργασίας στο ΕΔΔΑ. Εδώ, η λύση που προτάθηκε ήταν να αναθεωρηθεί η Σύμβαση, ώστε να επιτρέπεται όχι μόνο η υποβολή αίτησης γνώμης από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο στο ΕΔΔΑ, αλλά και η αρμοδιότητα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου να απαντά σε προδικαστικά ερωτήματα επί της εφαρμογής της ΕΣΔΑ, μετά από αίτηση των εθνικών δικαστηρίων των μελών της Ε.Ε.

Παράλληλα με τις παραπάνω διαφωνίες από τους υπέρμαχους της προσχώρησης προβλήθηκαν επιπλέον αρκετά επιχειρήματα για τα πλεονεκτήματα που αυτή θα είχε τόσο για την ίδια την ΕΣΔΑ, όσο και για την Ε.Ε. (Betten, Grief, 1998: 119). Η συμμετοχή της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ θα συνέβαλλε στην ανάπτυξη κοινοτικού δικαίου για ζητήματα πέραν των οικονομικών, και συνεπώς θα προωθούσε την ολοκλήρωση σε ένα ακόμα επίπεδο. Παράλληλα, θα επέλυε τη νομική αβεβαιότητα που δημιουργούσε η ύπαρξη δύο δικαστηρίων στον Ευρωπαϊκό χώρο τα οποία εφαρμόζουν την ΕΣΔΑ, και θα δημιουργούσε ένα οριστικό μέσο επίλυσης των διαφορών στις αποφάσεις τους, ενώ παράλληλα θα εξασφαλιζόταν η προστασία των πολιτών σε ατομικό επίπεδο από αποφάσεις της Ε.Ε. που παραβιάζουν την ΕΣΔΑ, και οι οποίες μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν υποβάλλονταν σε άμεσο έλεγχο. Τέλος, ιδιαίτερα σημαντική θα ήταν και η συμβολική αξία που θα είχε μια τέτοια κίνηση. Από τη μία πλευρά θα ενδυνάμωνε τη δημοκρατική νομιμοποίηση της λειτουργίας των οργάνων της Ε.Ε. και την εικόνα της ως χώρο ελευθερίας και δημοκρατίας, και από την άλλη θα αποτελούσε σύμβολο των κοινών αξιών που είχαν τα κράτη της Ευρώπης, και οι οποίες συγκροτούσαν την Ευρωπαϊκή ταυτότητα και ενδυνάμωναν τη δράση των κρατών - μελών της Ένωσης υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η τελευταία ειδικά συνέπεια θα λειτουργούσε ως ένα ακόμα κίνητρο για την προώθηση του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στις χώρες της κεντρικής και ανατολικής Ευρώπης που προετοιμάζονταν να ενταχθούν στην Ε.Ε., και συνεπώς στην διεύρυνση των πολιτικών αυτών στην ευρύτερη περιοχή.

Η επίσημη προσχώρηση ωστόσο δεν έχει έρθει ακόμα και σήμερα. Αν και η υποχρέωση σεβασμού της ΕΣΔΑ έχει επαναληφθεί αρκετές φορές από την Ε.Ε., δεν έχει ακόμα βρεθεί η λύση που θα επέτρεπε στην Ένωση να συμμετέχει στην ΕΣΔΑ χωρίς να εκχωρήσει σημαντικούς τομείς αρμοδιότητας. Αν και στη συνθήκη της Λισσαβόνας (2007) αναγνωρίζει ρητά τη

δεσμευτικότητα του Χάρτη των θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο ίδιος ο Χάρτης δεν ενσωματώνεται στη συνθήκη. Ο Χάρτης αυτός υιοθετήθηκε στη Νίκαια το 2000, και επιβεβαιώνει την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως αυτά προβλέπονται στην ΕΣΔΑ, ως ένα τρόπο δέσμευσης της Ε.Ε. από την ΕΣΔΑ πριν την προσχώρηση. Πέραν όμως αυτού, η Συνθήκη προβλέπει στο άρθρο 6 τη δυνατότητα προσχώρησης της Ένωσης στην ΕΣΔΑ ως συμβαλλόμενο μέρος, αρκεί αυτό να γίνει με τρόπο τέτοιο ώστε να διαφυλάσσονται τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κοινοτικού δικαίου (Ιωακείμιδης, 2008: 97 - 99). Το 2010 το Συμβούλιο ενέκρινε, μετά από σύσταση της Κομισιόν, την έναρξη των διαπραγματεύσεων για την προσχώρηση, και όρισε την τελευταία διαπραγματευτή. Τρία χρόνια αργότερα, οι διαπραγματεύσεις κατέληξαν σε συμφωνία, και η Κομισιόν υπέβαλε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο αίτημα έκδοσης γνώμης για τη συμβατότητα της συμφωνίας με το ευρωπαϊκό δίκαιο. Το Δικαστήριο, με τη Γνώμη 2/13, που δημοσιεύθηκε το Δεκέμβριο του 2014, έκρινε ότι, αν και πλέον υπήρχε νομική βάση για την προσχώρηση, το σχέδιο αυτό δεν είναι συμβατό με τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης, καθώς «δεν λαμβάνει υπόψη τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δικαίου της Ένωσης» (www.curia.europa.eu).

Η δομή και η λειτουργία των οργάνων της ΕΣΔΑ.

Για να εξασφαλιστεί η εφαρμογή της Σύμβασης από τα συμβαλλόμενα κράτη, μέσα στην ΕΣΔΑ προβλέφθηκε η ίδρυση οργάνων επιφορτισμένων αποκλειστικά με τη «διασφάλιση των υποχρεώσεων που έχουν αναλάβει (...) τα Υψηλά συμβαλλόμενα μέρη». Τα όργανα αυτά τη στιγμή της υπογραφής της Σύμβασης ήταν δύο, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΕΔΑ) και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), ενώ ταυτόχρονα παραχωρούνταν αρμοδιότητες ελέγχου στην ήδη υπάρχουσα Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, και τον Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης. Πρόκειται για όργανα της διεθνούς έννομης τάξης, και συνεπώς δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να υποκαταστήσουν τα εσωτερικά δικαστήρια των συμβαλλόμενων

κρατών, αλλά μόνο ως συμπληρωματικά ή διορθωτικά όργανα, σε περίπτωση που κρίνεται ότι τα εθνικά δικαστήρια δεν εξασφαλίζουν επαρκώς την ορθή ερμηνεία και εφαρμογή της ΕΣΔΑ. Δεν έχουν όμως δικαιοδοσία ακύρωσης νόμων του κράτους ή δικαστικών αποφάσεων, ούτε ισχύ δεδικασμένου στην εσωτερική έννομη τάξη. Η λειτουργία τους περιορίζεται στη διαπίστωση ύπαρξης παραβίασης της ΕΣΔΑ, περίπτωση στην οποία το κράτος έχει διεθνή ευθύνη συμμόρφωσης και κατά το δυνατόν αποκατάστασης της ζημιάς (Ρούκουνας, 1995: 108).

Η εφαρμογή της ΕΣΔΑ ελέγχονταν από τα τέσσερα αυτά όργανα μέχρι και το 1998, έτος κατά το οποίο τέθηκε σε εφαρμογή το Πρωτόκολλο 11 που τροποποιεί τον ελεγκτικό μηχανισμό της Σύμβασης. Σύμφωνα με αυτό, η Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης παύει να αποτελεί μέρος του συστήματος ελέγχου, ενώ η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου συγχωνεύεται με το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε ωστόσο και στα τέσσερα όργανα, αλλά και τις διαδικασίες προσφυγής σε αυτά.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η ΕΕΔΑ αποτελούνταν από τόσα μέλη όσα και ο αριθμός των συμβαλλόμενων κρατών, η θητεία των οποίων διαρκούσε 6 χρόνια. Η εκλογή των μελών της γινόταν από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, ανάμεσα σε τρεις υποψηφίους που πρότεινε το κάθε συμβαλλόμενο κράτος. Τα μέλη όμως της ΕΕΔΑ έπρεπε να μην υπόκεινται στον άμεσο ή έμμεσο έλεγχο των κυβερνήσεων των κρατών, καθώς δεν αντιπροσωπεύουν τα κράτη. Οι υποψήφιοι δεν είναι απαραίτητο να έχουν την υπηκοότητα του κράτους από το οποίο προτείνονται, δεν είναι δυνατόν όμως να υπάρχει πάνω από ένας υπήκοος του ίδιου κράτους. Δεν υπήρχε περιορισμός στον αριθμό των θητειών που μπορεί να ολοκληρώσει το ίδιο άτομο, ενώ σε περίπτωση που ένα μέλος της Επιτροπής δεν ολοκληρώσει τη θητεία του ο αντικαταστάτης ολοκληρώνει τη θητεία του αρχικού μέλους. Η έδρα της Επιτροπής είναι στο Στρασβούργο, είναι όμως δυνατόν τα καθήκοντά της να ασκηθούν σε οποιοδήποτε μέρος αν είναι απαραίτητο.

Η λειτουργία της δεν είναι προκαθορισμένη χρονικά, αλλά προβλέπεται «όταν το απαιτούν οι περιστάσεις» (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 68), στην πράξη δηλαδή, λόγω του μεγάλου αριθμού των υποθέσεων, περίπου 32 εβδομάδες το χρόνο. Για να επιταχυνθεί η διαδικασία εξέτασης των υποθέσεων το 1990, με το Πρωτόκολλο 8, δημιουργήθηκαν στην ΕΕΔΑ τμήματα, αποτελούμενα το κάθε ένα από 7 άτομα, για την εξέταση των υποθέσεων εκείνων που κρινόταν ότι δεν δημιουργούν προβλήματα ερμηνείας της Σύμβασης, ή ότι υπάρχει επαρκής νομολογία για την αντιμετώπισή τους.

Για τη λειτουργία της Επιτροπής δημιουργήθηκε η Γραμματεία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία αποτελείται από διοικητικούς και νομικούς συνεργάτες του Συμβουλίου της Ευρώπης. Τα βασικά της καθήκοντα είναι η εξασφάλιση της ενημέρωσης των κρατών - μελών, και η τήρηση των αρχείων της Επιτροπής, ενώ συμμετέχει και στην εξέταση των αιτήσεων προσχώρησης.

Η Επιτροπή αποτελεί το πρώτο στάδιο της διαδικασίας προσφυγής για παραβίαση της ΕΣΔΑ, κατά τη διάρκεια του οποίου κρίνεται το παραδεκτό της υπόθεσης, και γίνεται μια πρώτη προσπάθεια επίλυσης. Η προσφυγή αυτή μπορεί να γίνει είτε από ένα συμβαλλόμενο κράτος απέναντι σε κάποιο άλλο, είτε από ιδιώτη ενάντια ενός συμβαλλόμενου κράτους, δεδομένου ότι αυτό έχει αποδεχθεί την ατομική προσφυγή. Οι διακρατικές προσφυγές ωστόσο μέχρι στιγμής είναι ελάχιστες, αφού μια τέτοια κίνηση από ένα κράτος ενάντια σε ένα άλλο μπορεί να θεωρηθεί εχθρική πράξη και να διαταράξει τις σχέσεις τους. Μέχρι το 2001 είχαν γίνει μόνο 18 διακρατικές προσφυγές όπου όλες αφορούσαν ζητήματα κατάφωρης παραβίασης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, και χρησιμοποιήθηκαν ως ένα ακόμα μέσο πίεσης προς κυβερνήσεις για την επίλυση σοβαρών παραβιάσεων του διεθνούς δικαίου. Ενδεικτικά αναφέρουμε τις δύο προσφυγές της Ιρλανδίας κατά του Ην. Βασιλείου το 1971 και το 1972, σχετικά με την μεταχείριση των κατηγορουμένων για συμμετοχή στον IRA, τις προσφυγές της Κύπρου κατά της Τουρκίας το 1975 και το 1978 για την κατοχή των κυπριακών εδαφών, και φυσικά την Ελληνική Υπόθεση (1968,1970), κατά την οποία η Δανία, η Νορβηγία, η Σουηδία και η Ολλανδία προσέφυγαν κατά της Ελλάδας αντιδρώντας στις παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων του δικτατορικού καθεστώτος, και δημιουργώντας ένα από τα σημαντικότερα

δικαστικά προηγούμενα στην παραβίαση της απαγόρευσης των βασανιστηρίων (Ρούκουνας, 1995: 111).

Η ατομική προσφυγή με την πάροδο των ετών έχει γίνει το πιο σημαντικό εργαλείο ελέγχου της ΕΣΔΑ. Πλέον όλα τα κράτη - μέλη έχουν αποδεχθεί τη διακρατική προσφυγή, αν και κάποια έχουν εκφράσει επιφυλάξεις. Στην ΕΕΔΑ μπορεί να προσφύγει κάθε ιδιώτης που θίγεται άμεσα από την παραβίαση. Σε αυτό συμπεριλαμβάνονται όλα τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα χωρίς καμία εξαίρεση, και ομάδες προσώπων. Σε περίπτωση προσφυγής από ανήλικους, άτομα με διανοητικές ασθενείς, ή κρατούμενους σε σωφρονιστικά ιδρύματα το άτομο έχει δικαίωμα να προσφύγει χωρίς να χρειάζεται επίτροπο ή κηδεμόνα.

Για να κριθεί παραδεκτή μια προσφυγή πρέπει ο προσφεύγων να είναι «θύμα» της παραβίασης, η οποία αφορά συγκεκριμένο προστατευόμενο από την ΕΣΔΑ δικαίωμα, μετά από πρότερη εξάντληση των εσωτερικών ένδικων μέσων. «Θύμα» θεωρείται το άτομο στο οποίο η παραβίαση έχει δημιουργήσει προσωπική βλάβη, αλλά παραδεκτές κρίνονται και προσφυγές από άτομα που είναι έμμεσα ή και εν δυνάμει θύματα. Ως έμμεσο θύμα μπορεί να αναγνωριστεί πρόσωπο συγγενικό η κοντινό του άμεσου θύματος, καθώς και πρόσωπο το οποίο υπέστη βλάβη από παραβίαση ενάντια σε κάποιον τρίτο, ή που έχει συμφέρον να σταματήσει η παραβίαση. Εν δυνάμει θύμα είναι το άτομο το οποίο δεν έχει υποστεί βλάβη από την παραβίαση, αλλά υπάρχει πιθανότητα ύπαρξης βλάβης στο μέλλον. Για παράδειγμα, ως εν δυνάμει θύματα έχουν αναγνωριστεί όλες οι γυναίκες στις χώρες που έχουν αυστηρή νομοθεσία κατά της άμβλωσης, καθώς και οι ομοφυλόφιλοι άνδρες σε χώρες που ποινικοποιούν τις ομοφυλοφιλικές πράξεις (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 82-87). Η ιδιότητα του θύματος δεν παύει να ισχύει αν στο μεταξύ έχουν αλλάξει οι περιστάσεις που έγιναν αιτία να κατατεθεί η προσφυγή, ούτε μπορεί το άτομο να παραιτηθεί από την ιδιότητα του θύματος.

Μόλις μια υπόθεση κριθεί ως παραδεκτή η ΕΕΔΑ καλεί την ενδιαφερόμενη κυβέρνηση να υποβάλλει τις παρατηρήσεις της, ενώ παράλληλα προχωράει στην εξακρίβωση των γεγονότων. Η εξακρίβωση των γεγονότων γίνεται αποδεκτή από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου χωρίς αμφισβήτηση, σε περίπτωση που η υπόθεση φτάσει τελικά εκεί. Πριν αποφασιστεί όμως η προώθηση της προσφυγής, η ΕΕΔΑ

προσπαθεί να επιτύχει ένα φιλικό διακανονισμό. Αν αυτός επιτευχθεί, τότε η διαδικασία ολοκληρώνεται με την υποβολή της σχετικής έκθεσης στην Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Σε αντίθετη περίπτωση, η ΕΕΔΑ εξετάζει την ουσία της προσφυγής, σε σχέση με ολόκληρη την ΕΣΔΑ και όχι απαραίτητα μόνο ως προς τις επικαλούμενες παραβιάσεις. Με το πέρας της διαδικασίας αυτής η Επιτροπή μπορεί, μέσα σε προθεσμία τριών μηνών, να παραπέμψει την υπόθεση στο ΕΔΔΑ. Αν δεν το κάνει, η Επιτροπή των Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης αποφασίζει αν υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης με πλειοψηφία 2/3. Αν θεωρηθεί ότι υπήρξε παραβίαση, η Επιτροπή των Υπουργών ζητά από το κράτος να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για να επανορθώσει μέσα σε συγκεκριμένη, οριζόμενη από την Επιτροπή των Υπουργών προθεσμία. Να σημειωθεί ωστόσο ότι σε περίπτωση μη συμμόρφωσης το ενδιαφερόμενο κράτος δεν αντιμετωπίζει άλλες κυρώσεις πέρα από τη δημοσίευση της Έκθεσης της Επιτροπής. Τέλος, αν και οι αποφάσεις της ΕΕΔΑ είναι μη ανατρέψιμες, δεν έχουν ισχύ δεδικασμένου στα εθνικά δικαστήρια των συμβαλλόμενων κρατών (Ρούκουνας, 1995: 121-125).

Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Όπως και η ΕΕΔΑ, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου αποτελείται από τόσα μέλη όσα είναι και τα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη. Και πάλι όπως και στην Επιτροπή, δεν επιτρέπεται να υπάρχουν δυο δικαστές με την ίδια υπηκοότητα. Αντίθετα όμως με την Επιτροπή όπου τα κράτη δεν έχουν περιορισμούς στα άτομα που θα προτείνουν, για το ΕΔΔΑ οι δύο από τις τρεις προτάσεις κάθε κράτους - μέλους πρέπει να έχουν την υπηκοότητα του κράτους αυτού, ενώ επιτρέπεται να περιλαμβάνονται στο σώμα του Δικαστηρίου πολίτες από χώρες που δεν έχουν υπογράψει τη Σύμβαση. Οι δικαστές εκλέγονται με πλειοψηφία από την Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης, από κατάλογο τον οποίο συντάσσουν τα κράτη - μέλη. Η θητεία τους διαρκεί 9 έτη, ενώ ακόμα και μετά την αντικατάστασή τους είναι υποχρεωμένοι να ολοκληρώσουν όλες τις υποθέσεις που έχουν αναλάβει.

Το ΕΔΔΑ σύμφωνα με τη Σύμβαση συνεδριάζει τουλάχιστον μια φορά το χρόνο, κάθε φορά που αναλαμβάνει μια υπόθεση. Στην πράξη, το Δικαστήριο βρίσκεται σε σύνοδο το ίδιο συχνά με την ΕΕΔΑ. Οι υποθέσεις εξετάζονται από τμήματα, τα οποία αποτελούνται από 9 δικαστές το κάθε ένα. Σε αυτά συμμετέχουν πάντα οι δικαστές που έχουν την εθνικότητα κάποιου από τα διάδικα κράτη, και ο Πρόεδρος ή ο Αντιπρόεδρος του Δικαστηρίου. Αν σε μια υπόθεση κριθεί δύσκολη η ερμηνεία της Σύμβασης, μπορεί να ζητηθεί η εξέτασή του από ένα Μεγάλο Τμήμα που αποτελείται από 19 άτομα, και αν προκύπτουν ακόμα δυσκολίες το ζήτημα παραπέμπεται στην Ολομέλεια. Στην Ολομέλεια παραπέμπονται και υποθέσεις που κρίνεται ότι είναι ιδιαίτερης σημασίας, ή ότι θα μεταβάλλουν σημαντικά τη μέχρι τότε νομολογία του Δικαστηρίου (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 69-71).

Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου γίνεται όπως και αυτή της Επιτροπής. Η εξέταση της προσφυγής γίνεται κατ' αντιμωλία, και μπορεί να γίνει γραπτά ή προφορικά. Τα μέρη της κάθε υπόθεσης έχουν το δικαίωμα να ζητήσουν την εξέταση μαρτύρων, εμπειρογνομόνων ή άλλων προσώπων που θεωρούν ότι μπορούν να βοηθήσουν την υπόθεση. Οι αποφάσεις του Δικαστηρίου είναι οριστικές και εξαναγκαστικές για το κράτος, και ο έλεγχος εφαρμογής τους είναι αρμοδιότητα της ΕΕΔΑ. Σε περίπτωση που μια υπόθεση καταλήξει σε φιλικό διακανονισμό κατά τη διάρκεια της διαδικασίας του Δικαστηρίου, τότε η υπόθεση αυτή διαγράφεται από τους καταλόγους του Δικαστηρίου (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 134-139).

Το Δικαστήριο έχει το δικαίωμα να επιβάλλει στα κράτη που κρίνεται ότι παραβίασαν την ΕΣΔΑ να καταβάλουν αποζημίωση στον προσφεύγων, αν αυτός υπέστη ζημία από την παραβίαση, σύμφωνα με το Άρθρο 50. Για να γίνει αυτό πρέπει να αποδειχθεί ότι υπάρχει άμεση αιτιώδης σχέση ανάμεσα στις δύο. Παράλληλα, το κράτος είναι υποχρεωμένο να καταβάλλει και τα δικαστικά έξοδα στον προσφεύγων, με την προϋπόθεση αυτά να έχουν καταβληθεί, να είναι εύλογα και απαραίτητα για την πραγματοποίηση της δίκης. Παράλληλα, πρέπει να πάρει μέτρα ώστε να εξαλειφθούν όσο το δυνατόν πληρέστερα οι συνέπειες της παράβασης, το ίδιο το Δικαστήριο όμως δεν έχει την αρμοδιότητα να κρίνει ποια θα είναι αυτά, ή να παρέμβει στο εσωτερικό δίκαιο του κάθε κράτους (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 143-148).

Με τη θέση σε ισχύ του Πρωτοκόλλου 11 το 1998, το νέο Δικαστήριο έχει την αποκλειστική αρμοδιότητα ερμηνείας και εφαρμογής της ΕΣΔΑ. Το παραδεκτό των υποθέσεων εξετάζεται από μια Επιτροπή, η οποία αποφασίζει ομόφωνα για το παραδεκτό των υποθέσεων. Αν η υπόθεση κριθεί απαράδεκτη διαγράφεται, ενώ σε αντίθετη περίπτωση παραπέμπεται σε ένα τμήμα, το οποίο κρίνει αν μπορεί να γίνει παραδεκτή. Μετά από αυτό το στάδιο η διαδικασία παραμένει ίδια, αφού σκοπός του Πρωτοκόλλου είναι να απλοποιήσει τη διαδικασία με την ενοποίηση ΕΕΔΑ και ΕΔΔΑ, και όχι να επηρεάσει την ουσία της Σύμβασης. Η επίβλεψη της εκτέλεσης των υποθέσεων γίνεται πλέον από την Επιτροπή Υπουργών.

Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η Επιτροπή των Υπουργών είναι το εκτελεστικό όργανο του Συμβουλίου της Ευρώπης και το όργανο στο οποίο λαμβάνονται οι αποφάσεις του οργανισμού. Αποτελεί ένα διακρατικό όργανο, στο οποίο συμμετέχουν οι Υπουργοί Εξωτερικών των κρατών - μελών, και συνεδριάζει στο Στρασβούργο δυο φορές το χρόνο. Ανάμεσα στις συνεδριάσεις του, την εργασία του αναλαμβάνουν οι μόνιμοι αντιπρόσωποι των κυβερνήσεων των κρατών στο Συμβούλιο της Ευρώπης. Αν και δεν είναι αποκλειστικό όργανο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η Επιτροπή Υπουργών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη λειτουργία της, καθώς είναι αυτή που αποφασίζει τον προϋπολογισμό του Συμβουλίου της Ευρώπης, και κατ' επέκταση των οργάνων της ΕΣΔΑ (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 71-73).

Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης

Η λειτουργία το Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης σε σχέση με την ΕΣΔΑ είναι κυρίως τυπική, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι είναι ασήμαντη: ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι ο θεματοφύλακας της Σύμβασης. Ρόλος του είναι να ενημερώνει όλα τα

συμβαλλόμενα κράτη για τα κράτη που επικυρώνουν τη Σύμβαση. Επίσης, είναι υποχρεωμένος να ενημερώνει όλα τα κράτη για κάθε καταγγελία της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου από ένα κράτος.

Πιο σημαντική αρμοδιότητα του Γενικού Γραμματέα είναι η δυνατότητα που του παρέχει το άρθρο 57 να απαιτεί από κάθε συμβαλλόμενο κράτος να του παρέχει πληροφορίες και εξηγήσεις για την αποτελεσματική εφαρμογή συγκεκριμένων διατάξεων ή και ολόκληρης της Σύμβασης στο εσωτερικό του κράτους. Αν και τυπικά αυτή η δυνατότητα του Γενικού Γραμματέα φαίνεται να του δίνει σημαντική δύναμη, στην πραγματικότητα σπάνια γίνεται χρήση της, και ακόμα και τότε ζητούνται πληροφορίες για το ίδιο ζήτημα από όλα τα κράτη - μέλη της ΕΣΔΑ. Εξάλλου, αν και έχει δικαίωμα να ζητήσει εξηγήσεις, ο Γενικός Γραμματέας του Συμβουλίου της Ευρώπης δεν έχει την αρμοδιότητα να επιβάλλει κανενός είδους κυρώσεις στα κράτη (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 74).

Βασικές αρχές λειτουργίας της Σύμβασης και προστατευόμενα δικαιώματα.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πεδίο διεθνούς νομοθεσίας για τα δικαιώματα του ανθρώπου, ο οποίος διαφοροποιείται από το κλασσικό διεθνές δίκαιο σε ένα πολύ σημαντικό τομέα: οι υποχρεώσεις των κρατών που απορρέουν από κείμενα για την προστασία των δικαιωμάτων δεν είναι διακρατικές, και συνεπώς δεν έχουν σχέση αμοιβαιότητας. Έτσι λοιπόν, και στην ΕΣΔΑ, το άτομο καθίσταται υποκείμενο των δικαιωμάτων, και δεν εξαρτάται από το κράτος για να εξασφαλίσει την προστασία του. Μάλιστα, για πρώτη φορά στην ιστορία, η ΕΣΔΑ επιτρέπει στο άτομο να πάρει ενεργό ρόλο απέναντι στο ίδιο το κράτος του οποίου είναι πολίτης σε διεθνές επίπεδο, όταν αυτό καταπατά τα δικαιώματά του. Παράλληλα, σημαντικό στοιχείο διαφοροποίησης της ΕΣΔΑ είναι και το ποιός προστατεύεται από τις διατάξεις της. Μέσα στο κείμενό της δε γίνεται πουθενά λόγος για *πολίτες*, επεκτείνοντας έτσι την προστασία σε *κάθε πρόσωπο* που βρίσκεται στην επικράτεια των συμβαλλόμενων κρατών, ή πάνω στο οποίο το εκάστοτε κράτος έχει οποιαδήποτε μορφή εξουσίας.

Δημιουργείται με τον τρόπο αυτό μια δέσμευση οικουμενικότητας στην προστασία των δικαιωμάτων από τα κράτη, και ταυτόχρονα μια σχέση ανάμεσα στο κράτος και *κάθε πρόσωπο* ξεχωριστά. Για να μη μείνει η ΕΣΔΑ κενό γράμμα, πρέπει το κράτος να έχει την απαραίτητη εξουσία ώστε να μπορεί να εγγυηθεί την εφαρμογή της Σύμβασης, και να εξασφαλίσει την προστασία των εξαρτώμενων από αυτό προσώπων (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 47-49).

Κάθε κράτος, υπογράφοντας τη Σύμβαση, δεσμεύεται αυτόματα να εξασφαλίσει δύο πράγματα. Πρώτον, τη συμβατότητα του εσωτερικού τους δικαίου με τις αρχές της ΕΣΔΑ. Κανένα κράτος δεν επιτρέπεται να υπογράψει τη Σύμβαση, αν πρώτα δεν έχει εξασφαλίσει ότι αυτή θα μπορέσει να τεθεί σε εφαρμογή από την πρώτη στιγμή. Σε περίπτωση που το εσωτερικό δίκαιο δεν ευθυγραμμίζεται με τις απαιτήσεις της Σύμβασης, το κράτος πρέπει να διορθώσει τις αποκλίσεις πριν μπορέσει να γίνει συμβαλλόμενο μέρος. Όσον αφορά τη δεύτερη υποχρέωση, αυτή αφορά τα νέα κράτη - μέλη, τα οποία είναι υποχρεωμένα, μαζί με την επικύρωση της Σύμβασης, να εξασφαλίζουν ότι υπάρχει ένα ένδικο μέσο κατάλληλο να εφαρμόσει την ΕΣΔΑ στο εσωτερικό τους. Για να γίνει ένα κράτος συμβαλλόμενο μέρος της ΕΣΔΑ δεν αρκεί να την υπογράψει, αλλά πρέπει να είναι σε θέση να εξασφαλίσει και την ουσιαστική εφαρμογή της (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 49).

Η ΕΣΔΑ όμως δεν εγγυάται την απεριόριστη προστασία του ατόμου. Για κάθε δικαίωμα σχεδόν που προστατεύει ορίζει και τις εξαιρέσεις, οι οποίες είναι πάντως αρκετά περιορισμένες. Σε κάθε περίπτωση, κοινό στοιχείο των εξαιρέσεων αποτελεί πάντα η διασφάλιση της δημοκρατίας, της δημόσιας τάξης, ηθικής και υγείας. Πέρα από τα όσα η ίδια η ΕΣΔΑ προβλέπει, είναι ευθύνη του κάθε κράτους ξεχωριστά να φροντίσει για την έκταση των προστατευόμενων δικαιωμάτων στο εσωτερικό του δίκαιο. Η Σύμβαση ορίζει τα κατώτερα όρια προστασίας που πρέπει να υπάρχουν, δεν εμποδίζει ωστόσο σε καμία περίπτωση τα συμβαλλόμενα κράτη σε περίπτωση που αυτά θέλουν να προχωρήσουν σε ευρύτερη ή βαθύτερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Το ΕΔΔΑ άλλωστε δεν αποτελεί δικαστικό όργανο ανεξάρτητο από το εσωτερικό δίκαιο. Αρμοδιότητά του είναι να ερμηνεύει το εσωτερικό δίκαιο στα ζητήματα εκείνα που άπτονται της ΕΣΔΑ, φροντίζοντας αυτά πάντα να είναι συμβατά με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από αυτή,

και πάντα εξετάζοντας την κάθε περίπτωση ξεχωριστά, χωρίς να έχουν τη δικαιοδοσία να κάνουν γενικές κρίσεις των εσωτερικών νόμων του εκάστοτε κράτους.

Η διατύπωση των προστατευόμενων δικαιωμάτων έγινε προσπάθεια να είναι αρκετά συγκεκριμένη ώστε να εξασφαλίζεται η ορθή και πλήρης προστασία τους, αυτό όμως δε σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιθώρια βελτιώσεων στην εφαρμογή τους. Το Δικαστήριο, από την ίδρυσή του ακόμα, δεν περιορίστηκε στη διαπίστωση ύπαρξης παραβιάσεων, αλλά κάνει σημαντική προσπάθεια διεύρυνσης της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσα από τη νομολογία. Πράγματι, στην υπόθεση *Tyger* εναντίων Ηνωμένου Βασιλείου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ερμηνεία της Σύμβασης πρέπει να γίνεται «υπό το φως των σημερινών περιστάσεων», κρίση που επαναλήφθηκε στις υποθέσεις *Marckx* εναντίων Βελγίου και *Soering* εναντίων Ην. Βασιλείου (Betten, Grief, 1998: 33-34 και Ρούκουνας, 1995: 133). Αφού η ύπαρξη δικαστικού προηγούμενου είναι δεσμευτική για τα εθνικά δικαστήρια, αλλά και την ΕΕΔΑ μέχρι τη συγχώνευσή της με το ΕΔΔΑ, το Δικαστήριο έχει κάνει τεράστια βήματα στην ερμηνεία των άρθρων ώστε να μπορούν να προστατεύονται και δικαιώματα τα οποία δεν καθορίζονται ρητά στη Σύμβαση. Παράλληλα, με το πέρασμα των ετών το ίδιο το Δικαστήριο έχει χρησιμοποιήσει τη νομολογία με τρόπο τέτοιο ώστε τα προστατευόμενα δικαιώματα να συμβαδίζουν με την εποχή και να μη θεωρούνται απαρχαιωμένα. Παραδείγματος χάριν, η νομολογία του ΕΔΔΑ το 1975 αποφάσισε ότι η ύπαρξη νόμων για την απαγόρευση της ομοφυλοφιλίας ήταν στην ευχέρεια της εκάστοτε κυβέρνησης, και μπορούσε να δικαιολογηθεί εφόσον είχε ως σκοπό να προστατεύσει τα χρηστά ήθη της κοινωνίας. Αργότερα όμως, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι μία τέτοια ρύθμιση παραβιάζει το άρθρο 8 της Σύμβασης για την προστασία της ιδιωτικής ζωής, και συνεπώς το κράτος δε δικαιολογείται να επιβάλλει ανάλογους περιορισμούς στους πολίτες του. Ανάλογες εξελίξεις στη νομολογία του ΕΔΔΑ υπήρχαν και σε άλλα ζητήματα, όπως για παράδειγμα οι αμβλώσεις, και τα δικαιώματα των παιδιών που γεννήθηκαν εκτός γάμου (Beddard, 1980).

Τέλος, πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των προστατευόμενων από την ΕΣΔΑ δικαιωμάτων, πρέπει να αναφερθούμε σε τρεις πολύ σημαντικές φράσεις που χρησιμοποιούνται συχνά στη νομολογία του Δικαστηρίου: την

αυτονομία των εννοιών, τα περιθώρια εκτιμήσεως, και τη δημοκρατική κοινωνία. Τόσο το ΕΔΔΑ όσο και η Επιτροπή συχνά στις αποφάσεις τους έχουν τονίσει ότι οι έννοιες που εμφανίζονται μέσα στο κείμενο της ΕΣΔΑ είναι *αυτόνομες*. Αυτό σημαίνει ότι μία έννοια που υπάρχει στην ΕΣΔΑ, αλλά τη συναντάμε και στο εσωτερικό δίκαιο κρατών ή σε άλλα κείμενα διεθνούς δικαίου δεν έχει απαραίτητα την ίδια σημασία σε κάθε περίπτωση. Με τον τρόπο αυτό, το Δικαστήριο διασφαλίζει ότι η ΕΣΔΑ εφαρμόζεται σε όλα τα συμβαλλόμενα κράτη χωρίς να υπόκειται τις διαφοροποιήσεις που θα προέκυπταν αν οι όροι της ερμηνεύονταν σε κάθε κράτος σύμφωνα με το εσωτερικό του δίκαιο. Παράλληλα, το ΕΔΔΑ φροντίζει, όπως αναφέρθηκε και νωρίτερα, ώστε καμία διάταξη να μην καταστεί ανενεργή ή απαρχαιωμένη, αλλά αντίθετα να μπορεί να ερμηνεύει τις διατάξεις χωρίς εξωτερικούς περιορισμούς, και συνεπώς να προωθεί μέσω της νομολογίας του την εξέλιξη των προστατευόμενων δικαιωμάτων. Μέσα στη διάρκεια της λειτουργίας του το Δικαστήριο έχει δημιουργήσει μια αρκετά εκτεταμένη νομολογία για τη σημασία εννοιών όπως «λογική διάρκεια» της δίκης, «εύλογος χρόνος» προφυλάκισης, «οικογενειακή ζωή» και πολλές άλλες (Ρούκουνας, 1995: 132-133)

Παράλληλα με την αυτονομία των εννοιών, το Δικαστήριο έχει αναγνωρίσει ότι τα συμβαλλόμενα κράτη έχουν αρκετά ευρεία *περιθώρια εκτιμήσεως* σχετικά με τους «αναγκαίους, κατά τις περιστάσεις, περιορισμούς των δικαιωμάτων» που μπορούν να επιβάλλουν (βλ. υπόθεση Handyside εναντίων Ην. Βασιλείου, και Powell and Rayner εναντίων Ην. Βασιλείου). Η έκταση του περιθωρίου αυτού ωστόσο δεν είναι συγκεκριμένη, αλλά κρίνεται πάντα κατά περίπτωση, ανάλογα με το προστατευόμενο δικαίωμα και τη σοβαρότητα των λόγων περιορισμού του.

Σημαντικότερη έννοια όμως από τις τρεις είναι αυτή της *δημοκρατικής κοινωνίας*. Η ΕΣΔΑ, δηλώνοντας ρητά ότι μπορεί να υπάρξουν περιορισμοί ορισμένων δικαιωμάτων για την προστασία της δημόσιας ασφάλειας, της οικονομίας, της δημόσιας υγείας και ηθικής, την προστασία των δικαιωμάτων των άλλων ανθρώπων, τη διασφάλιση της δημόσιας τάξης και την αποτροπή εγκληματικών πράξεων, αναγνωρίζει ότι τα δικαιώματα δε μπορούν να είναι απεριόριστα μέσα σε μια *δημοκρατική κοινωνία*. Αυτή έχει οριστεί από το ΕΔΔΑ ότι είναι μια κοινωνία που λειτουργεί πλουραλιστικά, με ανεκτικότητα και

ευρύτητα πνεύματος, και στην οποία οι μειοψηφίες γίνονται σεβαστές, ενώ η πλειοψηφία δεν κάνει κατάχρηση της δύναμης της. Για να καταφέρει η ΕΣΔΑ να διασφαλίσει ότι οι τυχόν περιορισμοί γίνονται με σεβασμό στα παραπάνω στοιχεία, ορίζεται ότι αυτοί πρέπει να επιβάλλονται μόνο στο μέτρο που είναι απολύτως αναγκαίοι, ενώ κάθε περιορισμός πέραν αυτού αποτελεί παραβίαση της Σύμβασης. Το Δικαστήριο μάλιστα παρακολουθεί στενά το εσωτερικό δίκαιο των συμβαλλόμενων κρατών για να εξασφαλίσει το σεβασμό τους στο πνεύμα της Σύμβασης (Ρούκουνας, 1995: 134-135).

Άρθρο 2: Το Δικαίωμα στη Ζωή

Το άρθρο 2 ΕΣΔΑ διακηρύσσει το δικαίωμα του ατόμου στη ζωή. Για την προστασία του δικαιώματος αυτού, το κράτος δεσμεύεται να παρέχει νομικές εγγυήσεις για την προστασία της ανθρώπινης ζωής, αλλά και να προστατεύει τις διαπροσωπικές σχέσεις. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι η προστασία αυτή είναι μερική. Η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 2 προβλέπει τρεις εξαιρέσεις «λόγω καταστάσεως απολύτως αναγκαίας», κατά τις οποίες το κράτος δε φέρει ευθύνη για το θάνατο που προκαλείται από βία. Αρχικά, δε θεωρείται παράνομη η απώλεια ζωής, αν είναι το αποτέλεσμα της υπεράσπισης της ζωής ενός τρίτου ατόμου από παράνομη βία. Νόμιμη επίσης θεωρείται η απώλεια ζωής όταν πρόκειται για την πραγματοποίηση νόμιμης σύλληψης ατόμου ή για παρεμπόδιση αποδράσεως νόμιμα κρατούμενου ατόμου, αν κριθεί ότι δεν μπορούσε να αποφευχθεί. Τέλος, η απώλεια ζωής δε θεωρείται παράνομη σε περίπτωση που συμβαίνει για την καταστολή στάσης ή ανταρσίας.

Αν και τόσο το Δικαστήριο, όσο και η Επιτροπή αποφεύγουν να ασχοληθούν με το άρθρο 2, η σχετική νομολογία έχει προοδεύσει. Από την αρχική θέση της ΕΕΔΑ για ύπαρξη παράβασης του άρθρου 2 μόνο σε περίπτωση που ο θάνατος ήταν αποτέλεσμα πρόθεσης από τα όργανα του κράτους, όπως κρίθηκε στην υπόθεση -X εναντίων Βελγίου (1969), πλέον η προστασία από τα όργανα του κράτους είναι γενική, και μπορεί να θεωρηθεί παράβαση του άρθρου 2 και ο θάνατος που προήλθε από αμέλεια, ή ως αποτέλεσμα ατυχήματος (Farell vs. United Kingdom, E 1982, Stewart vs. United Kingdom, E 1985).

Η υποχρέωση του κράτους όμως δεν περιορίζεται μόνο στην αποχή των οργάνων του από την βία που έχει ως σκοπό την απώλεια ανθρώπινης ζωής. Αντίθετα, το κράτος έχει την υποχρέωση να πάρει θετικά μέτρα για να εξασφάλιση τη διαφύλαξή της. Σε αυτά περιλαμβάνονται και η μείωση της παιδικής θνησιμότητας, του υποσιτισμού και των επιδημιών, ενώ έχει κριθεί ότι η αναγκαστική έξωση ηλικιωμένου ή αρρώστου ατόμου το χειμώνα μπορεί να αποτελέσει παραβίαση του άρθρου 2, αν αυτό δεν έχει κάπου αλλού να μείνει. Επίσης, μέσα στα πλαίσια της προστασίας της ανθρώπινης ζωής, γίνεται σύσταση προς τα συμβαλλόμενα κράτη να προχωρήσουν σε απαγόρευση κατασκευής, δοκιμής, κατοχής και χρήσης πυρηνικών όπλων (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 160 - 161).

Σε αυτό το άρθρο έχουν βασιστεί και προσφυγές σχετικά με το ζήτημα της νομιμότητας ή μη του περιορισμού των αμβλώσεων. Το Δικαστήριο δεν έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με το θέμα αυτό, κρίνοντας ότι αυτό αποτελεί εσωτερικό θέμα του κάθε κράτους. Ωστόσο, έχει κρίνει ότι μπορεί να εμπίπτει στην προστασία του άρθρου 8, ενώ εμπλέκεται και στο άρθρο 2, με το ερώτημα του πότε αρχίζει η ζωή. Η ζωή του εμβρύου μπορεί να τύχει προστασίας, όμως σε κάθε περίπτωση προτεραιότητα έχει η ζωή της μητέρας σε περίπτωση που αυτή απειλείται. Αν και το ερώτημα της έναρξης της ζωής δεν έχει απαντηθεί, η Επιτροπή στην υπόθεση X εναντίων Ηνωμένου Βασιλείου άφησε να εννοηθεί ότι αυτή ξεκινά τη στιγμή της γέννησης. Τέλος, με το άρθρο 2 απαγορεύεται και η ευθανασία (Ρούκουνας, 1995: 137-138).

Αν και το άρθρο 2 εγγυάται την προστασία της ανθρώπινης ζωής, δεν απαγορεύει ωστόσο την ύπαρξη της θανατικής ποινής μέσα στην εσωτερική έννομη τάξη των κρατών. Αυτή απαγορεύθηκε μόλις το 1983, με την υπογραφή και την υιοθέτηση του 6ου Πρωτόκολλου, αν και όχι οριστικά. Με το 6ο Πρωτόκολλο τα κράτη δεσμεύονται καταργήσουν οριστικά τη θανατική ποινή σε καιρό ειρήνης, μπορούν όμως να την επιβάλλουν ως τιμωρία για πράξεις που έγιναν σε καιρό πολέμου, ή επικείμενου πολέμου. Ακόμα και τότε, οι πράξεις που επισύρουν θανατική ποινή πρέπει να είναι γνωστές στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης, ενώ τυχόν αλλαγές σχετικά με το ποιές θα είναι οι πράξεις μπορούν να γίνουν μόνο σε καιρό ειρήνης. Στην ισχύ

του 6ου Πρωτοκόλλου δεν είναι δυνατόν να εκφραστεί καμία επιφύλαξη από τα συμβαλλόμενα κράτη.

3ο Άρθρο: Απαγόρευση του Βασανισμού, και της Απάνθρωπης ή Εξευτελιστικής Μεταχείρισης.

Το άρθρο 3 προβλέπει ότι «ουδείς επιτρέπεται να υποβληθεί» σε βασανιστήρια, απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση ή ποινή. Σημαντική είναι η διατύπωση του παρόντος άρθρου, αφού η χρήση της λέξης «ουδείς» στοιχειοθετεί ατομικό δικαίωμα, και όχι απλά μια κρατική υποχρέωση. Στην εφαρμογή του άρθρου αυτού δεν προβλέπεται η ύπαρξη καμίας εξαίρεσης.

Η επεξήγηση των όρων αυτών ήρθε το 1969, με την απόφαση που πήρε το Δικαστήριο για την Ελληνική Υπόθεση. Σύμφωνα με αυτή, απάνθρωπη είναι η μεταχείριση εκείνη που επιφέρει αδικαιολόγητη και σοβαρή ψυχική οδύνη. Ως εξευτελιστική ορίζεται η μεταχείριση που υποβαθμίζει το άτομο απέναντι σε άλλα ή και στον ίδιο του τον εαυτό, ή τον υποχρεώνει να λειτουργήσει με τρόπο τέτοιο που έρχεται σε αντίθεση με τη συνείδησή του. Βασανισμός θεωρείται η απάνθρωπη μεταχείριση, όταν αυτή γίνεται έχοντας κάποιο συγκεκριμένο σκοπό (για παράδειγμα την απόσπαση πληροφοριών) (Κώνστας, 1976). Το τελευταίο αυτό στοιχείο προκάλεσε αντιδράσεις, με το επιχείρημα ότι ο βασανισμός μπορεί να υφίσταται ακόμα και αν δεν υπάρχει συγκεκριμένος σκοπός, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα τη μεταβολή της άποψης του Δικαστηρίου. Σύμφωνα με την απόφαση στην υπόθεση της Ιρλανδίας ενάντιων του Ηνωμένου Βασιλείου το 1978, η παραβίαση του άρθρου 3 κρίνεται στην ουσία της βάσει της σοβαρής μορφής της κακομεταχείρισης.

Και οι τρεις αυτές έννοιες αποτελούν διαβάθμιση του ίδιου φαινομένου, με το βασανισμό να θεωρείται σοβαρότερη παράβαση, ακολουθούμενος από την απάνθρωπη μεταχείριση, ενώ η εξευτελιστική μεταχείριση θεωρείται ως η ελαφρύτερη μορφή του (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 180-188).

Λόγω της βαρύτητας των δικαιωμάτων που προστατεύει το άρθρο 3, οι προσφεύγοντες το χρησιμοποιούν συχνά ως ένα επιπλέον τρόπο για να δώσουν βαρύτητα σε προσφυγές που έχουν γίνει στη βάση άλλων άρθρων. Συνεπώς, τα όργανα της ΕΣΔΑ προσπαθούν πάντα να κάνουν μια πολύ

προσεκτική ερμηνεία του, έτσι ώστε να μη μειωθεί η αξία της προστασίας που αυτό παρέχει. Κάθε υπόθεση εξετάζεται « υπό το φως των συνθηκών της υπόθεσης και των απόψεων που επικρατούν στη συγκεκριμένη στιγμή» (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 178). Για να στοιχειοθετηθεί παραβίαση του άρθρου 3 χρειάζεται να προσκομιστούν στοιχεία τα οποία είναι αληθή και πέραν πάσης βεβαιότητας, ή ενδείξεις που «δεν έχουν καταρριφθεί, σημαντικής βαρύτητας, ακρίβειας και ομοιότητας», ενώ σημαντικό ρόλο παίζει και η στάση του κράτους κατά τη διάρκεια της έρευνας για αποδείξεις (Ιρλανδία εναντίων Ηνωμένου Βασιλείου, 1978). Η εκτίμηση της σοβαρότητας προσδιορίζεται με βάση τη διάρκεια των πράξεων, τις σωματικές και ψυχικές συνέπειες, το φύλο, την ηλικία καθώς και την κατάσταση της υγείας του θύματος.

Με την πάροδο του χρόνου, το ΕΔΔΑ κρίνει όλο και συχνότερα την ύπαρξη εξευτελιστικής μεταχείρισης αντί για βασανιστηρίων όταν καλείται να αποφασίσει για παραβάσεις επί του άρθρου 3. Με τον τρόπο αυτό έχει καταφέρει να αποκτήσει μεγαλύτερη ευχέρεια στην έκδοση καταδικαστικών αποφάσεων, ενώ παράλληλα έχει διευρύνει σημαντικά τα όρια της εξευτελιστικής μεταχείρισης. Πλέον, σε αυτή μπορούν να περιληφθούν περισσότερα άτομα, όπως για παράδειγμα μετανάστες, να εξετασθεί η ύπαρξη παράβασης σε μεγαλύτερο εύρος πράξεων του κράτους (π.χ. υποθέσεις εκδόσεως αλλοδαπών, αιτήσεις ασύλου), και να ελέγχονται περισσότεροι χώροι στους οποίους μπορεί να υπάρχει παραβίαση, όπως φυλακές και ψυχιατρικά ιδρύματα (Ρούκουνας, 1995: 143-145). Οι αλλαγές αυτές προέκυψαν όταν η ΕΕΔΑ κλήθηκε να κρίνει το αν οι συνθήκες κράτησης ατόμων κατηγορούμενων για τρομοκρατία είναι συμβατές με το άρθρο 3, στην υπόθεση Baader-Ensslin εναντίων Γερμανίας. Ήταν η πρώτη φορά που τα όργανα της Σύμβασης κλήθηκαν να ασχοληθούν με το ερώτημα των ορίων των διαθέσιμων πρακτικών που έχει ένα κράτος για να αντιμετωπίσει την τρομοκρατία. Αν και μέχρι και σήμερα δεν έχει δοθεί οριστική απάντηση, τα όργανα της ΕΣΔΑ δείχνουν ανοχή στην παραβίαση του άρθρου 3 όταν κρίνουν ότι υπάρχει απειλή προς τη δημοκρατία, αν και μόνο όταν οι προσφυγή αφορά απάνθρωπη ή εξευτελιστική μεταχείριση. Σε τέτοιες περιπτώσεις το Δικαστήριο τείνει να τηρεί μια αναλογικότητα ανάμεσα στο βαθμό στον οποίο φαίνεται να υπάρχει απειλή για τη διατήρηση της

δημοκρατίας και στην ανοχή που δείχνει απέναντι σε επικαλούμενες παραβιάσεις του.

Ένα κράτος μπορεί να θεωρηθεί υπεύθυνο για παράβαση του άρθρου 3 ακόμα και αν δεν είναι το ίδιο ο θύτης. Σε περίπτωση που το κράτος προχωρήσει σε απέλαση ατόμου σε χώρα όπου είναι βέβαιο ότι θα υπάρξει κακομεταχείριση, το ίδιο θεωρείται υπεύθυνο για αυτή. Παράλληλα, παραβίαση του άρθρου 3 αποτελεί και το λεγόμενο “φαινόμενο του διαδρόμου του θανάτου”. Πριν από τη υιοθέτηση του Πρωτοκόλλου 6, τα κράτη μπορούσαν να καταδικάσουν κάποιον σε θάνατο. Ακόμα και τότε όμως, τα όργανα του Στρασβούργου έκριναν ότι - ενώ δεν είναι παράνομη η επιβολή νόμιμων ποινών - η μεγάλη περίοδος αναμονής από την απόφαση επιβολής θανατικής ποινής μέχρι την εκτέλεσή της αντιβαίνει στο άρθρο 3. Πλέον, στα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη απαγορεύεται όχι μόνο η επιβολή θανατικής ποινής από τα ίδια, αλλά και η έκδοση κρατούμενου σε χώρα όπου μπορεί να υπάρξει θανατική καταδίκη, αν προηγουμένως δεν υπάρχει δέσμευση του κράτους προορισμού ότι δε θα επιβληθεί τέτοια ποινή (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 194-195).

Επίσης, βάσει του άρθρου 3 απαγορεύεται η θεσμοθέτηση φυλετικών διακρίσεων από ένα κράτος, αφού θεωρείται ως εξευτελιστική μεταχείριση με σκοπό να περιφρονήσει και να δείξει έλλειψη σεβασμού της προσωπικότητας του θύματος. Σε περίπτωση όμως που ένας τέτοιος νόμος υπάρχει, ο σκοπός του όμως είναι ρητά δηλωμένος και δεν είναι να εξευτελίσει το θύμα, τότε δεν υπάρχει παράβαση (Abdulaziz, Cabales και Balkandali vs UK, 1985).

Σε περίπτωση που υπάρχουν πολλές παραβιάσεις του άρθρου 3 από μια χώρα, συμπεραίνεται ότι στη χώρα αυτή υπάρχει «πρακτική» αντίθετη στη Σύμβαση, όπως κρίθηκε στην Ελληνική Υπόθεση. Αν η πρακτική αυτή είναι διοικητική, τότε θεωρείται ότι έχει ως στόχο και να κάνει τη δικαστική προσφυγή αναποτελεσματική. Η ύπαρξη πρακτικής στοιχειοθετείται βάσει δύο βασικών στοιχείων. Πρώτον, πρέπει να υπάρχει επανάληψη των πράξεων. Η παραβίαση πρέπει να είναι γενικευμένη κατάσταση, η οποία συμβαίνει στον ίδιο χώρο, από τα ίδια κρατικά όργανα. Εναλλακτικά, πρέπει να επιβάλλεται σε άτομα που ανήκουν στην ίδια κατηγορία (για παράδειγμα μειονότητες) ή σε αντίθετη πολιτική ομάδα. Δεύτερον, πρέπει οι πράξεις αυτές να έχουν την ανοχή της επίσημης εξουσίας. Πρέπει δηλαδή να είναι πράξεις παράνομες,

που γίνονται σε γνώση των προϊσταμένων των ατόμων που τις τελούν, και που δεν εμποδίζονται, ούτε τιμωρούνται. Σε άλλη περίπτωση, θεωρείται ότι έχουν την ανοχή του κράτους και πράξεις για τις οποίες υπάρχει μεγάλος αριθμός καταγγελιών, αλλά αυτές είτε αγνοούνται από τις αρχές, είτε δε λαμβάνονται υπόψη κατά τη διάρκεια της δίκης (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 179).

Στην περίπτωση παραβίασης του άρθρου 3, ένας φιλικός διακανονισμός, όπως αυτός προβλέπεται από το άρθρο 28, μπορεί να θεωρηθεί ανήθικος όταν πρόκειται για υποθέσεις που αφορούν κράτη όπου υπάρχει πρακτική παραβίασης. Αυτό γίνεται ακόμα πιο έντονο όταν στο διακανονισμό δεν περιλαμβάνονται εγγυήσεις συμμόρφωσης του κατηγορούμενου κράτους (Ρούκουνας, 1995: 141).

Τέλος, πρέπει να αναφέρουμε ότι στις υποθέσεις για παραβίαση του άρθρου 3, τα όργανα της ΕΣΔΑ επηρεάζονται κατά τη λήψη των αποφάσεών τους και από τις θέσεις που υιοθετεί η Επιτροπή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης κατά των Βασανιστηρίων, όπως φάνηκε στην απόφαση της υπόθεσης Tomasi εναντίων Γαλλίας το 1992. Η "Σύμβαση Κατά Των Βασανιστηρίων Και Άλλων Τρόπων Σκληρής, Απάνθρωπης ή Ταπεινωτικής Μεταχείρισης ή Τιμωρίας" υπογράφηκε το 1987 από όλα τα μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, και τέθηκε σε εφαρμογή το Φεβρουάριο του 1989.

Άρθρο 4: Απαγόρευση της δουλείας, της υποτέλειας και της αναγκαστικής ή υποχρεωτικής εργασίας.

Το άρθρο 4 απαγορεύει τη δουλεία, την υποτέλεια και την αναγκαστική ή υποχρεωτική εργασία του ατόμου. Ως δουλεία ορίζεται η «κατάσταση ή η ιδιότητα ενός προσώπου στο οποίο ασκούνται τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του δικαίου ιδιοκτησίας ή ορισμένα από αυτά», όπως ορίζεται από τη Διεθνή Σύμβαση για την κατάργηση της δουλείας, της εμπορίας των δούλων και ανάλογων θεσμών και πρακτικών που υπογράφηκε το 1926, ορισμός που διατηρήθηκε και στην ερμηνεία της ΕΣΔΑ (Gomien, Harris Zwaak, 2001: 200). Η υποτέλεια αναφέρεται σε ένα σύνολο συνθηκών εργασίας από τις οποίες το άτομο δεν έχει δυνατότητα να ξεφύγει, ούτε και να μεταβάλλει, ή κάτω από τις οποίες ο υποτελής είναι αναγκασμένος να ζει στην ιδιοκτησία του άλλου.

Η αναγκαστική εργασία αντίθετα δεν έχει οριστεί σε τι ακριβώς συνίσταται. Σε γενικές γραμμές τα όργανα της ΕΣΔΑ παραπέμπουν στον ορισμό της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας, όπου αυτή αποτελείται από την ύπαρξη μέτρων εξαναγκασμού ή πολιτικής αγωγής, ή επιβολή ποινών σε πολιτικούς αντιπάλους, την επιστράτευση εργαζομένων με σκοπό την οικονομική ανάπτυξη, τη θέσπιση πειθαρχικών μέτρων εργασίας, τις κυρώσεις σε εργαζόμενους για συμμετοχή σε απεργίες, και τα μέτρα που είναι αποτέλεσμα φυλετικών, κοινωνικών, θρησκευτικών ή άλλων διακρίσεων. Επίσης αναγκαστική ή υποχρεωτική κρίνεται ότι είναι η εργασία εκείνη η οποία είναι αντίθετη στη θέληση του ατόμου, ή η απαίτηση για εργασία που είναι καταπιεστική, άδικη ή είναι βαριά αλλά αποφευκτέα (Iversen vs Norway, E 1962). Στην αναγκαστική εργασία μπορεί να συμπεριληφθεί και αμειβόμενη εργασία, καθώς και εργασία ατόμου που έχει τη συναίνεση του ατόμου που την πραγματοποιεί, δεν είναι όμως αυτό ελεύθερο να αποφασίσει (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 201-204).

Σε αυτό το άρθρο οι εξαιρέσεις περιλαμβάνουν τέσσερα είδη εργασίας. Αρχικά, δε θεωρείται αναγκαστική η εργασία των κρατουμένων σε σωφρονιστικά ιδρύματα. Νόμιμη είναι και η υποχρέωση στρατιωτικής υπηρεσίας, ή εναλλακτική υπηρεσία σε περίπτωση αντιρρησιών συνείδησης. Δεν αντιβαίνουν επίσης στο άρθρο 4 περιπτώσεις επιστράτευσης εργασίας σε περίπτωση θεομηνιών και κρίσεων, ούτε και εργασίες που αποτελούν τακτικές υποχρεώσεις του πολίτη, όπως για παράδειγμα η συμμετοχή ως μέλος της εφορευτικής επιτροπής κατά τη διάρκεια εκλογών. Έχει κριθεί επίσης ότι η παροχή συγκατάθεσης στην εργασία από άτομο που λαμβάνει ελεύθερα την απόφαση δεν μπορεί να θεωρηθεί ως αναγκαστική εργασία σε περίπτωση που αυτό αργότερα αλλάξει γνώμη (Four Sailor Boys vs United Kingdom, E 1968).

Άρθρο 5 και Πρωτόκολλο 4, άρθρο 1: Το δικαίωμα στην ελευθερία και την ασφάλεια.

Με το άρθρο 5 απαγορεύεται στα συμβαλλόμενα κράτη να προβαίνουν σε αυθαίρετες συλλήψεις και κρατήσεις ατόμων, ενώ παρέχονται και εγγυήσεις για την σωματική ασφάλεια των νόμιμα κρατούμενων ατόμων.

Θεωρείται ότι σε μία δημοκρατική κοινωνία η ελευθερία και η ασφάλεια του ατόμου δεν είναι ξεχωριστές επιδιώξεις, αλλά αποτελούν ένα σύνολο ενιαίο, με χαρακτήρα αναπαλλοτρίωτο. Σημαντικότερο στοιχείο του άρθρου 5 όμως αποτελούν οι εξαιρέσεις εκείνες, κατά τις οποίες η σύλληψη και η κράτηση ατόμου είναι νόμιμη, και οι οποίες ερμηνεύονται περιοριστικά από το ΕΔΔΑ.

Μια σύλληψη θεωρείται νόμιμη σε 6 μόνο περιπτώσεις. Πρώτον, όταν είναι αποτέλεσμα νόμιμης καταδίκης. Δεύτερον, όταν είναι αποτέλεσμα ανυπακοής του ατόμου σε απόφαση δικαστηρίου ή σε εγγύηση εκτέλεσης νόμιμων υποχρεώσεων του ατόμου. Δεν είναι όμως σύμφωνες με την ΕΣΔΑ κρατήσεις προληπτικού χαρακτήρα, ή διοικητικές. Τρίτον, ένα άτομο μπορεί να κρατηθεί όταν υπάρχουν εύλογες υπόνοιες εναντίων του για τέλεση ποινικού αδικήματος, ή για να εμποδιστεί από τη διάπραξη τέτοιου αδικήματος ή διαφυγής. Τέταρτον, όταν πρόκειται για νόμιμη κράτηση ανηλίκου με σκοπό την επιτήρηση ή την παραπομπή του. Πέμπτον, μπορεί να κρατηθεί άτομο το οποίο πάσχει από κάποια μεταδοτική ασθένεια, ή είναι φρενοβλαβής, αλκοολικός, τοξικομανής, ή χαρακτηρίζεται ως «αλήτης» (*vagrant*). Τέλος, νόμιμη είναι η σύλληψη ατόμου για να εμποδιστεί η παράνομη είσοδος στη χώρα, καθώς και ατόμου εναντίων του οποίου εκκρεμεί απέλαση ή έκδοση.

Για να αποφευχθεί η παραβίαση του άρθρου 5 ορίζονται από αυτό και εγγυήσεις για τη νόμιμη στέρηση της ελευθερίας του ατόμου. Σύμφωνα με αυτές, ο κρατούμενος πρέπει να πληροφορείται για τους λόγους σύλληψης και τις κατηγορίες που υπάρχουν εναντίων του σε γλώσσα που καταλαβαίνει. Σε περίπτωση που πρόκειται για κρατούμενο συλληφθέντα βάσει υπόνοιας διάπραξης αδικήματος, αυτός πρέπει να παραπέμπεται συντόμως (μέσα 2 - 4 ημέρες) σε δικαστή (πρόσωπο ανεξάρτητο από την εκτελεστική εξουσία, που διευθύνει τη διαδικασία βάσει των συνηθισμένων δικαστικών εγγυήσεων, και που έχει την αρμοδιότητα να αποφασίσει για την κράτηση ή την απόλυση του κρατουμένου) , ώστε η δίκη να γίνει μέσα σε εύλογη προθεσμία, ή σε αντίθετη περίπτωση να αφήνεται ελεύθερος (Ρούκουνας, 1995: 151-152). Επίσης, σε περιπτώσεις μακροχρόνιας κράτησης το κράτος είναι υποχρεωμένο να παρέχει βάσιμη και λεπτομερή αιτιολόγηση της απόφασης αν δε θέλει να παραβιάσει τη Σύμβαση (*W vs. Switzerland*, Δ 1993). Παράλληλα, η καθυστέρηση της δίκης με τη δικαιολογία του φόρτου εργασίας των δικαστηρίων δεν μπορεί να θεωρηθεί συμβατή με το άρθρο 5. Το κάθε κράτος

είναι υποχρεωμένο να οργανώσει το δικαστικό του σύστημα με τέτοιο τρόπο ώστε να ανταποκρίνονται αποτελεσματικά στην εργασία τους, χωρίς παράλληλα να μειώνεται η προσοχή που δίνεται σε κάθε υπόθεση (Toth vs. Austria, Δ 1991). Ακόμα και στα άτομα όμως που κρατούνται νόμιμα, δε σταματάνε να ισχύουν τα κατοχυρωμένα από τη ΕΣΔΑ δικαιώματα. Η παράνομη κράτηση ατόμου του δίνει το δικαίωμα να αναζητήσει την καταβολή αποζημίωσης από το υπεύθυνο κράτος (Ρούκουνας, 1995: 153-154).

Τέλος, ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στο ότι με το άρθρο 5 απαγορεύεται η ύπαρξη και η λειτουργία καταυλισμών στους οποίους κρατούνται οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο. Οι εξαιρέσεις του άρθρου 5 εφαρμόζονται για να εμποδιστεί η είσοδος στη χώρα ή να βεβαιωθεί η εκτέλεση της εντολής απέλασης για το κάθε άτομο ξεχωριστά, δεν μπορούν όμως να περιλαμβάνουν ομάδες ατόμων (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 232-234).

Το άρθρο 5 ήρθε να συμπληρώσει το Πρωτόκολλό 4, που υπογράφηκε το 1963 και τέθηκε σε ισχύ το 1968. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του, απαγορεύεται η στέρηση της ελευθερίας ατόμου, αν μοναδικός λόγος είναι η αδυναμία του να εκπληρώσει μια συμβατική του υποχρέωση. Μοναδική εξαίρεση είναι η περίπτωση που η μη εκπλήρωση της υποχρέωσης είναι αποτέλεσμα ανυποταγής σε εντολή δικαστηρίου. Σκοπός του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 4 είναι να εξασφαλιστεί ότι κανένας δε θα στερείται την ελευθερία του επειδή δεν έχει τα υλικά μέσα να συμμορφωθεί σε μια απόφαση. Η πρόβλεψη αυτή ωστόσο δεν περιλαμβάνει τις περιπτώσεις εκείνες που το άτομο έχει τη δυνατότητα να συμμορφωθεί αλλά επιλέγει να μην το κάνει.

Άρθρο 6: Χρηστή απονομή δικαιοσύνης και δίκαιη δίκη.

Το άρθρο 6 αποτελεί το αντικείμενο των περισσότερων προσφυγών στα όργανα της ΕΣΔΑ, και όχι χωρίς λόγο, αφού προστατεύει την ίδια τη διαδικασία απονομής δικαιοσύνης. Σύμφωνα με αυτό, κάθε άτομο έχει δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης (fair trial), ανεξάρτητα από το δικαίωμα για του οποίου την παραβίαση προσφεύγει στο δικαστήριο, είτε αυτό προστατεύεται μέσα στη διεθνή έννομη τάξη είτε όχι. Η χρηστή απονομή

δικαιοσύνης πραγματοποιείται πάντα μέσα «στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας», και αφορά ζητήματα όπως τη δημοσιότητα της δίκης, την ανεξαρτησία της δικαιοσύνης, και την ύπαρξη εγγυήσεων υπέρ των διαδίκων - όταν πρόκειται για δίκη αστικής φύσης - ή του κατηγορουμένου - σε ποινική δίκη. Η ερμηνεία του άρθρου 6 βασίζεται σε σημαντική αυτονομία των εννοιών που περιέχονται σε σχέση με το εσωτερικό δίκαιο των κρατών, ειδικά σε έννοιες όπως «δικαστήριο» και «λογική προθεσμία» (Ρούκουνας, 1995: 156-157).

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα συνταγματικά δικαστήρια δεν υπόκεινται στον έλεγχο του ΕΔΔΑ, αφού δεν αφορούν υποχρεώσεις και δικαιώματα αστικής φύσης ή ποινικής. Δεδομένου ότι μόνο σε αυτές τις δύο κατηγορίες μπορεί να επέμβει το ΕΔΔΑ, γίνεται φανερό ότι η εφαρμογή του άρθρου 6 δεν περιλαμβάνει ούτε τη λειτουργία των διοικητικών δικαστηρίων. Συγκεκριμένα στην Ελλάδα, το Συμβούλιο της Επικρατείας έχει κριθεί ότι εντάσσεται στην προστασία του άρθρου 6 όταν εξετάζει υποθέσεις αστικής φύσης, αλλά όχι σε περιπτώσεις υποθέσεων διοικητικών ή συνταγματικών (Totomis vs. Greece, E 1989).

Το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη μεταφράζεται σε μια σειρά υποχρεώσεων του κράτους, ούτως ώστε να εξασφαλιστεί η προστασία του δικαιώματος αυτού. Αρχικά, πρέπει να υπάρχουν δικαστήρια, στα οποία οι πολίτες θα μπορούν να έχουν απευθείας πρόσβαση, καθώς και ανώτερα δικαστήρια για την επανεξέταση της απόφασης των πρώτων. Επίσης, πρέπει να εξασφαλίζεται ότι η πρόσβαση των πολιτών σε αυτά δεν παρεμποδίζεται λόγω του απαιτούμενου κόστους. Τα δικαστικά έξοδα δεν μπορούν να είναι μεγάλα, και σε κάθε περίπτωση πρέπει να είναι μέσα στις δυνατότητες του μέσου εργαζόμενου, όπως αποφασίστηκε στην υπόθεση Airey εναντίων Ιρλανδίας.

Ως δικαστήριο ορίζεται το όργανο εκείνο που είναι ανεξάρτητο, και βρίσκεται εκτός της εκτελεστικής εξουσίας. Παράλληλα, είναι νόμιμα συντεταγμένο, και παρέχονται εγγυήσεις για τον τρόπο διορισμού των μελών του, την παρουσία τακτικών δικαστών και την εξασφάλιση προστασίας από πιέσεις τρίτων, μεταξύ των υπολοίπων και συνταγματικές (De Wilde, Ooms, Vespr vs. Belgium, Δ 1971). Η αμεροληψία του παίζει επίσης σημαντικό ρόλο. Η υποκειμενική του αμεροληψία δε μπορεί βέβαια να ελεγχθεί εκ των προτέρων, γι' αυτό και θεωρείται ότι υπάρχει αν δεν αποδειχθεί το αντίθετο.

Αντίθετα η αντικειμενική του αμεροληψία αποτελεί αντικείμενο κρίσης, και κατά την εξέταση των προσφυγών το ΕΔΔΑ εξετάζει μεταξύ άλλων και τη σύνθεση του δικαστηρίου (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 276-281).

Παράλληλα, το εκάστοτε δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να εξασφαλίσει ότι κάθε δίκη είναι δημόσια τουλάχιστον στα στάδια της ακροαματικής διαδικασίας και της έκδοσης απόφασης. Τα εθνικά δικαστήρια έχουν περιθώριο εκτίμησης σχετικά με την ανάγκη να διεξαχθεί μια δίκη κεκλεισμένων των θυρών, αλλά ακόμα και τότε πρέπει η διαδικασία να μπορεί να ελεγχθεί από το ΕΔΔΑ. Οι διάδικοι έχουν επίσης τη δυνατότητα να παραιτηθούν από τη δημοσιότητα.

Ως προς την έννοια της λογικής προθεσμίας, δεν έχει θεσπιστεί κάποιο απόλυτο όριο για τη διάρκεια που αυτή έχει. Κάθε περίπτωση κρίνεται ανεξάρτητα από τα όργανα της ΕΣΔΑ, με βάση τα συγκεκριμένα στοιχεία που την αποτελούν. Η απόφαση για την ύπαρξη ή όχι καθυστέρησης αποφασίζεται αφού πρώτα εξεταστεί η πολυπλοκότητα της υπόθεσης, η συμπεριφορά του αιτούντος, αλλά και η στάση των αρμόδιων αρχών (Ρούκουνας, 1995: 163-164). Το κράτος από την πλευρά του δε μπορεί να δικαιολογήσει καθυστέρηση στην εξέταση μιας υπόθεσης λόγω νομοθεσίας ή οργανωτικών προβλημάτων. Σε περίπτωση όμως που ο προσφεύγων είναι υπεύθυνος για την καθυστέρηση, τότε η προσφυγή απορρίπτεται.

Η προστασία που παρέχει το άρθρο 6 γίνεται ιδιαίτερα σημαντική σε υποθέσεις ποινικής φύσης, και συνεπώς η εξέταση παράβασης από το ΕΔΔΑ γίνεται ιδιαίτερα προσεκτικά στις περιπτώσεις αυτές. Για το λόγο αυτό, παρέχεται μια σειρά από εγγυήσεις υπέρ του κατηγορούμενου στη δεύτερη και την Τρίτη παράγραφο του άρθρου 6. Κυριότερη εγγύηση είναι βέβαια το τεκμήριο της αθωότητας του κατηγορουμένου. Αν και δεν εμποδίζει το δικαστήριο να λάβει υπόψη τον πρότερο βίο του κατηγορουμένου στην απόφαση της ποινής, δεν επιτρέπεται αυτός να επηρεάσει την ίδια την απόφαση σχετικά με την ενοχή του κατηγορουμένου. Παράλληλα, ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει στη διάθεση του το χρόνο και τα απαραίτητα μέσα ώστε να μπορέσει να ετοιμάσει την υπεράσπισή του. Το κατηγορητήριο πρέπει να του γνωστοποιηθεί όσο πιο νωρίς γίνεται, σε μία γλώσσα που καταλαβαίνει. Αν ο κατηγορούμενος δεν καταλαβαίνει τη γλώσσα του δικαστηρίου πρέπει να διοριστεί από το τελευταίο διερμηνέας, και να

μεταφραστούν όλα τα απαραίτητα έγγραφα. Παράλληλα, ο κατηγορούμενος πρέπει να έχει αρκετό χρόνο και ελευθερία για να μπορέσει να υπερασπιστεί τον εαυτό του κατά τη διάρκεια της δίκης, μόνος ή με τη βοήθεια δικηγόρου. Αν ο ίδιος δε μπορεί να πληρώσει το δικηγόρο, τότε είναι υποχρέωση του δικαστηρίου να του παρέχει δωρεάν δικηγόρο. Τέλος, ο κατηγορούμενος έχει τη δυνατότητα να ζητήσει την εξέταση μαρτύρων υπεράσπισης, αλλά και να αρνηθεί να παρέχει στοιχεία τα οποία είναι επιβαρυντικά για αυτόν (Ρούκουνας, 1995:164 - 166).

Στις παραπάνω εγγυήσεις για την εξασφάλιση της δίκαιης δίκης ήρθε να προστεθεί και το Πρωτόκολλο 7, όπου στα άρθρα 2 και 3 προβλέπονται δυο συμπληρωματικές εγγυήσεις για την απονομή δικαιοσύνης. Κάθε άτομο έχει το δικαίωμα να ζητήσει και να πετύχει επανεξέταση της υπόθεσής του από ένα ανώτερο δικαστήριο. Εξαιρούνται από αυτό οι αποφάσεις του ανώτατου δικαστηρίου, οι αξιόποινες πράξεις που δεν επιφέρουν ποινή φυλάκισης, και η καταδίκη κατηγορούμενου μετά από διαδικασία για την απαλλαγή του. Επίσης, απαγορεύεται η λήψη απόφασης καταδίκης από ένα κράτος αν ο κατηγορούμενος έχει αθωωθεί μια φορά με απόφαση μη εφέσιμη σε δικαστήριο του κράτους αυτού. Αυτό είναι νόμιμο μόνο σε περίπτωση που έχουν προκύψει νέα στοιχεία στην υπόθεση.

Άρθρο 7: Η αρχή της νομιμότητας των ποινών και μη αναδρομική ισχύς των ποινικών νόμων.

Το άρθρο 7 ορίζει ότι κάθε ποινή που επιβάλλεται από ένα κράτος πρέπει να είναι νόμιμη, και να αφορά αδίκημα το οποίο ορίζεται από το νόμο. Η προϋπόθεση αυτή ικανοποιείται όταν το κείμενο του νόμου, ή - σε περίπτωση ανάγκης - η ερμηνεία του, μπορούν να χρησιμοποιηθούν από το άτομο για να μάθει ποιές πράξεις ή παραλείψεις του μπορεί να είναι αξιόποινες. Σε περίπτωση που υπάρχουν διαφορετικές ποινές για την ίδια παράβαση ισχύει η αρχή της ηπιότερης ποινής. Επίσης, απαγορεύεται η αναδρομική ισχύς ποινών για αδικήματα τα οποία τη στιγμή που διαπράχθηκαν δεν ήταν παράνομα.

Άρθρα 8 και 12: Προστασία της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, της αλληλογραφίας και της κατοικίας και δικαίωμα στο γάμο.

Τα άρθρα 8 και 12 θα τα εξετάσουμε μαζί, αφού τα δικαιώματα που προστατεύουν είναι αλληλένδετα. Το άρθρο 8 προστατεύει την ιδιωτική και την οικογενειακή ζωή του ατόμου, ενώ το άρθρο 12 κατοχυρώνει το δικαίωμα του καθενός να παντρευτεί και να δημιουργήσει οικογένεια.

Η προστασία της ιδιωτικής ζωής του άρθρου 8 δεν ταυτίζεται με προστασία της ιδιωτικότητας. Η ιδιωτική ζωή καλύπτει όλες τις πλευρές της ζωής του ατόμου, είτε πρόκειται για διαπροσωπικές σχέσεις είτε για επαγγελματικές δραστηριότητες. Η ιδιωτικότητα από την άλλη πλευρά αναφέρεται στο δικαίωμα του ατόμου να ζει χωρίς να είναι αναγκασμένο να είναι αντικείμενο δημοσιότητας. Αν και αρχικά το τελευταίο είναι δικαίωμα που προστατεύεται από την ΕΣΔΑ, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι υπάρχουν περιπτώσεις όπου το άτομο δε μπορεί να ισχυριστεί ότι υπάρχει παραβίαση της ιδιωτικής του ζωής, αν αυτή το ίδιο το άτομο έχει προκαλέσει τη δημοσιότητα (Ρούκουνας, 1995: 168-169).

Η προστασία της οικογενειακής ζωής δεν εξασφαλίζεται αποκλειστικά από το άρθρο 8, αλλά ολοκληρώνεται από το άρθρο 12 - το οποίο προστατεύει το δικαίωμα στη σύναψη γάμου - και το άρθρο 2 του πρώτου Πρωτοκόλλου, το οποίο δίνει στους γονείς το δικαίωμα να εκπαιδεύσουν τα παιδιά τους με όποιον τρόπο επιθυμούν οι ίδιοι χωρίς παρέμβαση του κράτους. Η οικογένεια είναι αυτόνομη, ενώ δε γίνεται καμία διάκριση μεταξύ νόμιμης και πραγματικής οικογένειας. Οι διακρίσεις λόγω γέννησης απαγορεύονται, και όλοι οι απόγονοι μπορούν να κληρονομήσουν μετά το θάνατο του γονέα, ανεξάρτητα από τις νομικές σχέσεις που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι προβλέψεις του κάθε κράτους για την οικογενειακή επανένωση μεταναστών διαφέρουν, τα όργανα της ΕΣΔΑ ωστόσο έχουν κρίνει ότι αυτή μπορεί να εντάσσεται στην προστασία του άρθρου 8. Το ίδιο ισχύει και για την απέλαση ατόμου του οποίου η οικογένεια είναι στη χώρα. Το κάθε κράτος έχει δικαίωμα να καθορίσει μόνο του τους όρους και τις προϋποθέσεις εισόδου και διαμονής στη χώρα, αρκεί αυτοί να είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία. Σε κάθε περίπτωση, δε μπορεί

να ισχύει διαφορετικός βαθμός ευκολίας στις διατάξεις για οικογενειακή επανένωση. Η προστασία του άρθρου 8 αφορά μόνο ήδη υπάρχουσες οικογένειες, και δεν παρέχει εγγυήσεις για την πρόθεση δημιουργίας οικογένειας. Σε διατάξεις όμως που προβλέπουν οικογενειακή επανένωση μπορούν να ενταχθούν και μη συζυγικές σχέσεις, αν αυτές κριθεί ότι αποτελούν «οικογενειακή ζωή». Η κάθε περίπτωση κρίνεται ξεχωριστά από το Δικαστήριο, βάσει των πραγματικών περιστατικών της. Έχει κριθεί ωστόσο ότι σε περίπτωση που στη χώρα προέλευσης δεν υπάρχουν λόγοι που να εμποδίζουν την οικογενειακή ζωή, η απόρριψη αιτήματος οικογενειακής επανένωσης δεν είναι αντίθετη στην ΕΣΔΑ. Από την εγγύηση της οικογενειακής επανένωσης όμως εξαιρούνται τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια, η προστασία των οποίων εντάσσεται στην εγγύηση της προστασίας της οικογενειακής ζωής. Σε ότι αφορά στην απέλαση ατόμου, αυτή μπορεί να απαγορευθεί, αν το ΕΔΔΑ κρίνει ότι μια τέτοια πράξη από μέρους του κράτους θα διαταράξει την οικογενειακή ζωή του, βάσει του άρθρου 12. Είναι λοιπόν παράνομη η απέλαση ατόμου το οποίο έχει μεγαλώσει στη χώρα, μιλάει τη γλώσσα, και του οποίου η οικογένεια βρίσκεται ολόκληρη στη χώρα (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 389-393).

Η προστασία της κατοικίας αφορά τόσο την υλική, όσο και την άυλη πλευρά του δικαιώματος αυτού. Η έννοια της κατοικίας αποτελεί αυτόνομη έννοια στην ΕΣΔΑ. Η αυτονομία αυτή έχει επιτρέψει στα όργανά της να κρίνουν ότι το δικαίωμα στην κατοικία μπορεί να αφορά την υλική πλευρά της, όπου η άρνηση πρόσβασης σε αυτή (Λοϊζίδου εναντίων Τουρκίας, Ε 1993) είναι αντίθετη σε αυτή, όπως και ο εκτοπισμός από τις αρχές αν αυτός δεν είναι σύμφωνος με το νόμο. Μπορεί όμως να αφορά και άυλες συνθήκες, όπως έγινε στην υπόθεση Lopez Ostra εναντίων Ισπανίας, όπου το Δικαστήριο αποφάσισε ότι η ύπαρξη εργοστασίου διαχείρισης απορριμμάτων - από το οποίο εκκρίνονταν αναθυμιάσεις, άσχημη μυρωδιά και θόρυβος - κοντά στην οικία του αιτούντα αποτελούσε παραβίαση του άρθρου 8, εφόσον το κράτος δεν πήρε τα απαραίτητα μέτρα στις δικαστικές διαδικασίες εναντίων του εργοστασίου για τη συμμόρφωσή του.

Το δικαίωμα στην αλληλογραφία εξετάστηκε κυρίως με αφορμή τα δικαιώματα των κρατούμενων. Η αλληλογραφία προστατεύεται με όποιο τρόπο κι αν πραγματοποιείται, και σε αυτή εντάσσονται και νέες μέθοδοι,

όπως το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο. Συγκεκριμένα στην περίπτωση των κρατουμένων, το δικαστήριο κρίνει τυχόν περιορισμούς της αλληλογραφίας κατά περίπτωση, και σε περιπτώσεις έχει επιτρέψει περιοριστικά μέτρα ως δικαιολογημένα. Παρ' όλα αυτά, έχει αποφασίσει ότι το άνοιγμα της αλληλογραφίας είναι παράνομο, όχι όμως και η ανάγνωσή της. Επίσης, το κράτος δεν είναι υποχρεωμένο να προνοεί για την καλή λειτουργία των ταχυδρομικών υπηρεσιών, αν αυτή δεν αποτελεί γενικευμένο φαινόμενο (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 396-401).

Πιο πολύπλοκα είναι τα πράγματα όταν αφορούν την παρακολούθηση τηλεφωνικών συνομιλιών. Αν και επί της αρχής η παρακολούθηση τηλεφωνικών συνομιλιών είναι αντίθετη στο άρθρο 8, το Δικαστήριο θεωρεί ότι αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί για να προστατευτεί η ύπαρξη της δημοκρατικής κοινωνίας και της δημόσιας ασφάλειας. Για να κριθούν όμως νόμιμες τέτοιες ενέργειες από την πλευρά του κράτους πρέπει να παρέχονται εγγυήσεις για τον τρόπο που εφαρμόζονται, ώστε να εξασφαλίζεται ότι δε γίνεται κατάχρηση εξουσίας από το κράτος. Δεδομένου του χαρακτήρα της παράβασης, το Δικαστήριο δέχεται προσφυγές και από άτομα που δεν είναι φανερά θύματα (Ρούκουνας, 1995: 175-179).

Το άρθρο 12 προβλέπει το δικαίωμα στο γάμο και τη δημιουργία οικογένειας. Προσφυγές όμως που το αφορούν εξετάζονται κυρίως βάσει της προστασίας της ιδιωτικής ζωής, και της απαγόρευσης των διακρίσεων. Στα τελευταία αυτά δικαιώματα βασίζονται και οι προσφυγές ομοφυλόφιλων και ατόμων που έχουν κάνει εγχείρηση αλλαγής φύλου, στα τελευταία όμως το ΕΔΔΑ έχει δείξει ιδιαίτερη προσοχή, και δεν έχει επεκτείνει σημαντικά τη νομολογία του. Αναγνωρίζεται πάντως ότι η αλλαγή φύλου πρέπει να συνοδεύεται από μέτρα προστασίας ενάντια στις παρεμβάσεις του κράτους στην ιδιωτική ζωή, χωρίς όμως να φτάσει στο σημείο να προτείνει συγκεκριμένα μέτρα (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 407-410).

Τέλος, το άρθρο 12 παρέχει μόνο το δικαίωμα στο γάμο, και όχι δικαίωμα στο διαζύγιο. Αυτό εξασφαλίζεται πλέον μέσω του άρθρου 8.

Άρθρο 9: Ελευθερία σκέψης, συνείδησης και θρησκευτικών αντιλήψεων.

Το άρθρο 9 αποτελείται από δύο σκέλη. Αφενός παρέχει στο άτομο το δικαίωμα να σκέφτεται και να πιστεύει ό,τι θέλει εκείνο, και αφετέρου το δικαίωμα εκφράζεται και να πράττει βάσει των προηγούμενων - εφόσον φυσικά αυτό είναι μέσα στα πλαίσια του νόμου - χωρίς να αντιμετωπίζει κυρώσεις από το κράτος. Αν και η συνείδηση και η πεποίθηση δεν είναι δυνατόν να περιορίζονται, τυχόν πράξεις που εκπορεύονται από αυτές μπορούν να κριθούν παράνομες και να διώκονται.

Το δικαίωμα ελευθερίας της σκέψης αποτελεί εγγύηση για μια πραγματικά δημοκρατική κοινωνία, και συνεπώς δεν υπόκειται κανένα περιορισμό. Στο άρθρο 9 περιορίζονται μόνο οι εκδηλώσεις θρησκείας ή πεποίθησης, και μόνο στο βαθμό που τέτοιοι περιορισμοί είναι αναγκαίοι και νόμιμοι. Η θρησκευτική ελευθερία συγκεκριμένα εκτείνεται και στις εκδηλώσεις και τις πρακτικές που την αποτελούν. Το δικαίωμα αυτό όμως είναι αυστηρά ατομικό. Συνεπώς, δε μπορεί να γίνει επίκλησή του από οργανωμένες ομάδες, συμπεριλαμβανομένων και των οργανωμένων εκκλησιών, και μόνο τα μέλη τους μπορούν να το επικαλεστούν ατομικά.

Σε αυτό το άρθρο βασίζονται συχνά οι αντιρρησίες συνείδησης και τα μέλη θρησκευτικών ομάδων για να εξασφαλίσουν την άσκηση των πεποιθήσεων και της πίστης τους. Οι πρώτοι συνήθως απορρίπτονται από το Δικαστήριο, αφού η ΕΣΔΑ δεν προβλέπει την ύπαρξη δικαιώματος άρνησης υπηρεσίας. Οι δεύτεροι έχουν το δικαίωμα να «εκδηλώσουν» τη θρησκεία τους, συμπεριλαμβανομένης και της προσπάθειας να πείσουν τους άλλους (Ρούκουνας, 1995: 180-183). Γίνεται όμως διάκριση μεταξύ «καλού» και «κακού» προσηλυτισμού, ανάλογα με το αν αυτός γίνεται με σεβασμό στις άλλες θρησκείες, στα δικαιώματα των άλλων, και αν γίνεται με καταχρηστικά μέσα (Kokkinakis vs. Greece, Δ 1993).

Άρθρο 10: Η ελευθερία της έκφρασης.

Η εξασφάλιση του δικαιώματος της ελευθερίας της έκφρασης αποτελεί φυσική συνέχεια του άρθρου 9. Όπως και εκείνο, το άρθρο 10 αποτελείται από δύο μέρη. Από τη μία πλευρά την ελευθερία της γνώμης, και από την άλλη την ελευθερία του ατόμου να αναζητήσει, να λάβει και να μεταδώσει πληροφορίες. Το πεδίο εφαρμογής του άρθρου 10 δεν σταματάει σε ατομικό

επίπεδο όπως το άρθρο 9. Αντίθετα, εκτείνεται σε όλα τα μέσα επικοινωνίας, καθώς και στη διαφήμιση. Δεν είναι παράνομη ωστόσο η θέσπιση περιορισμών στη μετάδοση πληροφοριών που έχουν κατοχυρωμένα πνευματικά δικαιώματα. Επίσης, αν και επιδιώκεται η ύπαρξη της μεγαλύτερης δυνατής ευχέρειας δράσης στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, γίνεται διάκριση μεταξύ κριτικής και εξύβρισης, με την δεύτερη να είναι εκτός της προστασίας που παρέχει το άρθρο 10.

Σύμφωνα με την απόφαση του Δικαστηρίου στην υπόθεση *Lingens* εναντίων Αυστρίας, «(...) η ελευθερία του πολιτικού διαλόγου βρίσκεται στη βάση της έννοιας της δημοκρατικής κοινωνίας (...), τα όρια της ανεκτής κριτικής είναι ευρύτερα για τον πολιτικό παρά για τον ιδιώτη.». Η συζήτηση θεμάτων που έχουν να κάνουν με την πολιτική θεωρείται βασική προϋπόθεση για την ομαλή λειτουργία της δημοκρατίας, και συνεπώς αφήνονται μεγαλύτερα περιθώρια έκφρασης όταν πρόκειται για θέματα κριτικής ή έκφρασης άποψης επάνω σε αυτή. Η προστασία που παρέχεται σε αυτά τα θέματα, καθώς και απέναντι στους πολιτικούς, « πρέπει πάντα να σταθμίζεται σε σχέση προς το συμφέρον της ανοιχτής συζήτησης πολιτικών θεμάτων.». Αντίθετα, η προστασία που παρέχεται όταν πρόκειται για εμπορικό σκοπό είναι αρκετά χαμηλότερη (*Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 442-458*).

Το κράτος έχει το δικαίωμα να περιορίσει την εφαρμογή του άρθρου 10 βάσει της ΕΣΔΑ, αν αυτό είναι θεωρηθεί απαραίτητο για να προστατεύσει τη δημοκρατική κοινωνία και τη δημόσια τάξη, ενώ μπορεί να επιβάλλει και προληπτική λογοκρισία αν αυτό είναι αναγκαίο. Επίσης, βάσει του άρθρου 10 απαγορεύεται η ύπαρξη μονοπωλίων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, αν και είναι απόλυτα συμβατό με τη Σύμβαση να απαιτείται άδεια για τη λειτουργία τους.

Άρθρο 11: Ελευθερία του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι.

Καθώς ο σκοπός των συμβαλλόμενων κρατών δεν ήταν η κατοχύρωση οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, η έκταση του άρθρου 11, που προβλέπει τις ελευθερίες του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, είναι αρκετά μικρή, χωρίς να μπαίνει σε λεπτομέρειες. Η συνδικαλιστικές ελευθερίες

διατηρούν στην ΕΣΔΑ την παραδοσιακή τους ερμηνεία, και τοποθετούνται ανάμεσα στα ατομικά και τα πολιτικά δικαιώματα.

Σύμφωνα με το άρθρο 11, τα άτομα έχουν το δικαίωμα να ιδρύσουν και να συμμετέχουν σε ομάδες και οργανώσεις, χωρίς καμία ανάμειξη του κράτους. Ωστόσο, ο "συνεταιρισμός" «προϋποθέτει έναν εκούσιο σχηματισμό για έναν κοινό σκοπό» (Young, James and Webster vs. United Kingdom, E 1979), ο οποίος είναι συνήθως η προάσπιση των συμφερόντων των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου, τα περιθώρια δράσης του κράτους σε σχέση με τη λειτουργία των σωματείων είναι αρκετά μεγάλα. Δεν απαγορεύεται η υποχρεωτική συμμετοχή σε σωματείο ως προϋπόθεση για την άσκηση συγκεκριμένου επαγγέλματος, δεν μπορεί όμως και να καθορίζεται από το κράτος ποιο σωματείο θα είναι αυτό. Όμως, αν και το κράτος είναι υποχρεωμένο να μην αναμειχθεί στη συμμετοχή του ατόμου σε σωματείο, τα ίδια τα σωματεία μπορούν να θέσουν περιοριστικούς όρους για τη συμμετοχή, και να αποφασίσουν ανεξάρτητα για την εσωτερική τους λειτουργία και τους κανονισμούς τους, συμπεριλαμβανομένης της ελευθερίας να επιβάλλουν ποινές στα μέλη τους. Το κράτος έχει περιθώριο παρέμβασης στη λειτουργία τους αποκλειστικά και μόνο για να προστατεύσει τους ιδιώτες από τυχόν καταχρήσεις του σωματείου εναντίων τους.

Με το άρθρο 11 προστατεύεται το δικαίωμα των σωματείων να συμμετέχουν στη διαδικασία συλλογικών διαπραγματεύσεων. Σε αυτές είναι υποχρεωτικό να συμμετέχουν όλα τα υπάρχοντα σωματεία, δεν είναι όμως εγγυημένη και η συμμετοχή του στην συλλογική σύμβαση που θα προκύψει. Σε κάθε περίπτωση, είναι αντίθετο με την ΕΣΔΑ να αυξάνονται ή να μειώνονται τα προνόμια των σωματείων ανάλογα με τη δράση τους. Ο ιδιώτης εργοδότης όμως δεν είναι υποχρεωμένος να διαπραγματευτεί με συνδικάτα, ακόμα κι αν αυτά υπάρχουν (Ρούκουνας, 1995: 192-193). Επίσης, η παραχώρηση δικαιώματος στην πραγματοποίηση απεργίας δε ρυθμίζεται από την ΕΣΔΑ, αλλά παραμένει στην αρμοδιότητα του κάθε κράτους να ρυθμίσει το ζήτημα αυτό στο εσωτερικό του δίκαιο.

Από το άρθρο 11 προστατεύεται και η πραγματοποίηση διαδηλώσεων. Το κράτος είναι υποχρεωμένο όχι μόνο να μην τις εμποδίσει, αλλά και να φροντίζει ώστε αυτές να διεξάγονται χωρίς προβλήματα από αντίπαλα συμφέροντα άλλων. Ο τρόπος που θα επιτευχθεί αυτό είναι στην απόλυτη

ευχέρεια του κράτους (Plattform "Ärzte für das Leben" vs. Austria, Δ 1988). Αν και σε κανονικές συνθήκες το κράτος είναι υποχρεωμένο να επιτρέψει τις διαδηλώσεις και τις συγκεντρώσεις, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι δεν αντιβαίνει στο άρθρο 11 η υποχρέωση να λάβει άδεια μια συγκέντρωση που θα πραγματοποιηθεί σε δημόσιο χώρο. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ωστόσο, το κράτος μπορεί να απαγορεύσει τις δημόσιες συγκεντρώσεις και διαδηλώσεις αν υπάρχει σοβαρή απειλή για τη διατήρηση της δημόσιας τάξης. Οι περιορισμοί αυτοί πρέπει όμως να ισχύουν για συγκεκριμένο από πριν, μικρό χρονικό διάστημα, και να αφορούν συγκεκριμένη πόλη ή περιοχή, ενώ σε καμία περίπτωση δε μπορούν να επιβάλλονται σε όλη τη χώρα.

Άρθρο 13: Δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής σε εθνική αρχή.

Το άρθρο 13 κατοχυρώνει την υποχρέωση του κράτους να παρέχει στο άτομο αποτελεσματικά μέσα προστασίας απέναντι σε παραβιάσεις των δικαιωμάτων του. Σημαντικό είναι ότι η προστασία των δικαιωμάτων του ατόμου γίνεται ακόμα και από παραβιάσεις που έχουν προκύψει από τις πράξεις του κράτους, συμπεριλαμβανομένων των ατόμων που απολαμβάνουν ασυλίας για την εκτέλεση των καθηκόντων τους. Η υποχρέωση αυτή λειτουργεί σε δύο επίπεδα (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 531-532). Αρχικά το κράτος είναι υποχρεωμένο να εφαρμόσει τα δικαιώματα που προκύπτουν από τη Σύμβαση μέσα στο εσωτερικό του. Αυτό συνεπάγεται τη δημιουργία μηχανισμών ελέγχου, διαπίστωσης και επανόρθωσης τυχόν παραβιάσεων. Αν κάτι τέτοιο δεν γίνει δυνατό, τότε εφαρμόζεται το δεύτερο επίπεδο προστασίας, που δίνει στο άτομο τη δυνατότητα να προσφύγει σε διεθνή όργανα - στη συγκεκριμένη περίπτωση στο ΕΔΔΑ - για να πετύχει τον έλεγχο του κράτους από αυτά.

Αν και αρχικά τα όργανα της ΕΣΔΑ ζητούσαν να είναι αποδεδειγμένη η ύπαρξη παραβίασης δικαιώματος για να προχωρήσουν σε διαπίστωση παραβίασης του άρθρου 13, με την πάροδο του χρόνου η στάση τους άλλαξε. Πλέον δεν είναι απαραίτητη η απόδειξη παραβίασης, αφού κάτι τέτοιο κρίθηκε ότι εμποδίζει την παροχή ολοκληρωμένης προστασίας. Η απόρριψη μιας υπόθεσης ως *προδήλως αβάσιμη* από το Δικαστήριο δεν ακυρώνει αυτόματα την ευθύνη του κράτους για την απουσία ενός μέσου προστασίας.

Αντίθετα από τις προβλέψεις του άρθρου 6, η προστασία που παρέχει το άρθρο 13 δεν απαιτεί πρόσβαση σε δικαστήριο. Κάθε αρμόδια εθνική αρχή μπορεί να λειτουργήσει ως όργανο προσφυγής, ανεξάρτητα από το αν αυτή θα είναι δικαστική, διοικητική ή άλλου είδους. Αυτό που έχει σημασία είναι να προσφέρεται στα άτομα η δυνατότητα μιας αποτελεσματικής προσφυγής κατά των οργάνων και των εκπροσώπων του κράτους σε περίπτωση που παραβιάζονται τα δικαιώματά του.

Άρθρο 14: Η απαγόρευση των διακρίσεων.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του άρθρου 14 είναι ότι απαγορεύει τις διακρίσεις, μόνο όμως όταν αυτές αφορούν τα δικαιώματα που η ίδια η ΕΣΔΑ προστατεύει, και δεν κατοχυρώνει γενικά την αρχή της ισότητας. Δεν μπορεί λοιπόν ο προσφεύγων να το επικαλεστεί για την ύπαρξη διακρίσεων, εκτός και αν αυτές αφορούν την παροχή άνισης προστασίας των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ (Ρούκουνας, 1995: 194-197).

Το άρθρο 14 δεν απαγορεύει γενικά την ύπαρξη “διαφοροποιήσεων” μεταξύ ατόμων, για να είναι όμως αυτή σύμφωνη με την ΕΣΔΑ πρέπει να βασίζεται σε μια αντικειμενική και εύλογη αιτιολόγηση, και να διατηρείται αναλογία μεταξύ επιδιωκόμενου σκοπού και μέτρου (Affaire Linguistique Belge, Δ 1968). Το βάρος της απόδειξης της διάκρισης το έχει ο προσφεύγων, και το κράτος διατηρεί το πλεονέκτημα της αμφιβολίας μέχρι αυτή να αποδειχθεί πέραν πάσης αμφιβολίας. Σύμφωνή όμως με την Σύμβαση είναι η διαφορά στη μεταχείριση ενηλίκων και ανηλίκων κρατούμενων κατά τη διάρκεια της δίκης (Bouamar vs. Belgium, Δ 1988).

Άρθρο 16: Τα δικαιώματα των αλλοδαπών και των υπηκόων ως αυτόνομων ομάδων.

Το άρθρο 16, σε συνδυασμό με το Πρωτόκολλο 4, επιτρέπει στα κράτη να επιβάλλουν περιορισμούς στην άσκηση κάποιων δικαιωμάτων από αλλοδαπούς. Δεν επιτρέπει όμως τη γενική διαφοροποίηση στη μεταχείριση των αλλοδαπών στα υπόλοιπα δικαιώματα που κατοχυρώνονται από τη

Σύμβαση. Οι περιορισμοί αυτοί αφορούν τους αλλοδαπούς εκείνους που μένουν στη χώρα νόμιμα.

Τα δικαιώματα που επιτρέπεται να περιοριστούν αφορούν αποκλειστικά τρεις κατηγορίες. Το άρθρο 16 επιτρέπει στα κράτη να επιβάλλουν περιορισμούς στις πολιτικές δραστηριότητες των αλλοδαπών. Μέχρι στιγμής το Δικαστήριο δεν έχει χρειαστεί να ασχοληθεί με το άρθρο αυτό.

Το άρθρο 2 του Πρωτοκόλλου 4 προσδιορίζεται ότι το κράτος διατηρεί το δικαίωμα να αποφασίζει ποιος επιτρέπεται να μπαίνει και να βγαίνει στην επικράτειά του, εφόσον σέβεται τις υποχρεώσεις που έχει αναλάβει με την ΕΣΔΑ. Το κάθε άτομο όμως έχει δικαίωμα να μετακινείται ελεύθερα μέσα στο κράτος στο οποίο μένει νόμιμα, να επιλέγει τον τόπο κατοικίας του, αλλά και να φεύγει από τη χώρα. Σημαντική είναι η προϋπόθεση νομιμότητας όμως, αφού επαφίεται αποκλειστικά στο κάθε κράτος να καθορίσει τους όρους νόμιμης διαμονής στο έδαφός του. Η έξοδος από τη χώρα είναι ελεύθερη, μπορεί όμως να υπόκειται σε περιορισμούς αν το άτομο κρατείται νόμιμα.

Το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου 4 απαγορεύει πλήρως την απέλαση ατόμου από κράτος του οποίου είναι πολίτης. Επίσης, απαγορεύει και τον περιορισμό του δικαιώματος εισόδου σε κράτος του οποίου έχει την υπηκοότητα.

Το άρθρο 4 του Πρωτοκόλλου 4 απαγορεύει πλήρως την απέλαση ομάδας ατόμων. Επιτρέπεται όμως να απελαθούν πολλά άτομα μιας ομάδας, εφόσον η κάθε μια από τις περιπτώσεις έχει αξιολογηθεί ξεχωριστά.

Τέλος, το άρθρο 1 του Πρωτοκόλλου 7 παρέχει στους αλλοδαπούς εγγυήσεις, ώστε να μπορούν να αμφισβητήσουν μία απόφαση απέλασης. Για το σκοπό αυτό μπορούν να ζητήσουν την επανεξέταση μιας τέτοιας απόφασης για να προστατευθούν τα δικαιώματα που προβλέπει η ΕΣΔΑ με συχνότερο το δικαίωμα στην οικογενειακή ζωή (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 571-572). Συγκεκριμένα, ένας αλλοδαπός μπορεί να απελαθεί μόνο μετά από νόμιμη απόφαση του κράτους, έχει όμως το δικαίωμα, πριν την εφαρμογή της απόφασης αυτής, να παρέχει επιχειρήματα ενάντια στην απέλαση, και να ζητήσει επανεξέταση της απόφασης, κατά τη διάρκεια της οποίας μπορεί να εκπροσωπείται μπροστά στα όργανα που είναι αρμόδια για τη λήψη της απόφασης. Μπορεί όμως να απελαθεί και πριν τη διαδικασία αυτή, αν κριθεί ότι αποτελεί κίνδυνο για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια.

Πρωτόκολλο 1: Το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, το δικαίωμα στην εκπαίδευση και το δικαίωμα σε ελεύθερες εκλογές.

Άρθρο 1

Το πρώτο άρθρο προβλέπει το δικαίωμα στην κατοχή και την ειρηνική χρήση ιδιοκτησίας. Σε αντίθεση με τα υπόλοιπα δικαιώματα που κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ, αυτό είναι το μοναδικό που περιλαμβάνει όχι μόνο τα φυσικά πρόσωπα, αλλά και τα νομικά - συμπεριλαμβανομένων των επιχειρήσεων και των εκκλησιών. Εξασφαλίζει το σεβασμό της ιδιοκτησίας, και ορίζει πολύ συγκεκριμένες περιπτώσεις επέμβασης του κράτους.

Ως περιουσία μπορεί να θεωρηθεί τόσο η ακίνητη περιουσία, όσο και η κινητή. Στην τελευταία περιλαμβάνονται και μετοχές, επενδύσεις, καθώς και οι συνεισφορές σε συστήματα κοινωνικής ασφάλισης (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 494-499).

Το κράτος έχει το δικαίωμα να απαλλοτριώσει ή να εθνικοποιήσει την περιουσία ιδιωτών, και επίσης να θέσει όρους για τη χρήση της. Σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, πρέπει αυτή να γίνεται με σκοπό να ωφεληθεί το κοινωνικό σύνολο, να γίνεται σύμφωνα με το νόμο, και να ακολουθεί τους κανόνες που θέτουν οι γενικές αρχές διεθνούς δικαίου. Σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, το κράτος είναι υποχρεωμένο να καταβάλλει αποζημίωση στον ιδιώτη (Ρούκουνας, 1995: 198-199).

Σύμφωνη με το άρθρο αυτό είναι η υποχρέωση των πολιτών να καταβάλλουν φόρους, ενώ το κράτος διαθέτει περιθώρια δράσης στη ρύθμιση τόσο των φορολογικών και άλλων υποχρεώσεων των πολιτών που μπορεί να επηρεάσουν την περιουσία τους, όσο και στη ρύθμιση των κανόνων χρήσης της. Σε περίπτωση προσφυγής όμως, το ΕΔΔΑ εξετάζει κατά πόσο οι πολίτες έχουν τη δυνατότητα ειρηνικής απόλαυσης της περιουσίας τους, τη δυνατότητα απώλειας της, και το δικαίωμα του κράτους να ελέγχει τη χρήση της. Επίσης ελέγχεται και η αναλογικότητα των σκοπών του κράτους με τα μέσα που χρησιμοποιούνται (Ρούκουνας, 1995: 199). Τέλος, η απαλλοτρίωση περιουσίας ιδιώτη πρέπει να συνοδεύεται απαραίτητα από έγκαιρη και

ολοκληρωμένη ενημέρωση του ιδιοκτήτη, ώστε αυτός να μπορεί αν θέλει να την αντιμετωπίσει δικαστικά, ενώ η μεγάλη διάρκεια της διαδικασίας κρίνεται παράνομη βάσει του άρθρου 1 του Πρωτοκόλλου 1.

Άρθρο 2

Με το άρθρο αυτό κατοχυρώνεται το δικαίωμα του ατόμου στην εκπαίδευση. Το κράτος απαγορεύεται να στερήσει στον οποιονδήποτε την πρόσβαση στην εκπαίδευση, ενώ οι γονείς των παιδιών αποκτούν το δικαίωμα να αποφασίσουν ελεύθερα για την εκπαίδευση που θα ακολουθήσουν τα παιδιά τους. Με το άρθρο αυτό το κράτος δεν υποχρεώνεται να εξασφαλίσει την ύπαρξη εναλλακτικών τύπων εκπαίδευσης, αλλά μάλλον αναλαμβάνει την υποχρέωση να απέχει από κάθε πράξη που μπορεί να στερήσει από τους πολίτες την πρόσβαση είτε στη δημόσια παιδεία, είτε σε κάθε άλλη μορφή εκπαίδευσης που λειτουργεί εκτός των πλαισίων του. Ο σεβασμός ωστόσο στο δικαίωμα των γονιών να αποφασίσουν για την εκπαίδευση των παιδιών τους δε σημαίνει ότι το κράτος δεν έχει το δικαίωμα να θεσμοθετήσει την απαίτηση ολοκλήρωσης υποχρεωτικής εκπαίδευσης (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 514-521).

Άρθρο 3

Το άρθρο 3 κατοχυρώνει την υποχρέωση των συμβαλλόμενων κρατών να διοργανώνουν εκλογές οι οποίες θα είναι ελεύθερες, μυστικές, και θα πραγματοποιούνται σε εύλογα χρονικά διαστήματα. Σε αυτές θα πρέπει ο κάθε πολίτης να έχει το δικαίωμα να ψηφίζει, το κάθε κράτος όμως έχει τη δυνατότητα να περιορίσει το δικαίωμα ψήφου σε ορισμένες περιπτώσεις. Πιο συνηθισμένη από αυτές είναι η περίπτωση των πολιτών που κατοικούν εκτός του κράτους, εξαίρεση που κρίθηκε από την ΕΕΔΑ ότι είναι σύμφωνη με το άρθρο 3 του Πρωτοκόλλου 1. Επίσης, ο προσδιορισμός των εκλογών ως *ελεύθερες* ερμηνεύεται ως εκλογές όπου η ψηφοφορία είναι αποτέλεσμα ελεύθερης επιλογής των ψηφοφόρων, και δε είναι αντίθετο με το Πρωτόκολλο 1 η συμμετοχή στις εκλογές να είναι υποχρεωτική.

Πέρα από το δικαίωμα συμμετοχής στις εκλογές ως ψηφοφόρος, σύμφωνα με τη νομολογία του Δικαστηρίου το άρθρο αυτό κατοχυρώνει και το δικαίωμα του κάθε πολίτη να θέτει υποψηφιότητα και να εκλέγεται, ακόμα κι αν

ένα τέτοιο δικαίωμα δεν προβλέπεται ρητά από το Πρωτόκολλο 1, άρθρο 3 (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 522-526).

Άρθρο 15: Εξαιρέσεις σε περίπτωση πολέμου ή άλλου δημόσιου κινδύνου.

Τα συμβαλλόμενα κράτη μπορούν να περιορίσουν την εφαρμογή της Σύμβασης σε καιρόν πολέμου ή δημόσιου κινδύνου. Ο περιορισμός αυτός δεν σημαίνει ότι αυτή σταματά να εφαρμόζεται εντελώς. Απαγορεύεται η άρση της προστασίας που παρέχεται από τα άρθρα 2, 3, 4 και 7 τα οποία προστατεύουν το δικαίωμα στη ζωή, την απαγόρευση βασανιστικής, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, την απαγόρευση της δουλείας και την απαγόρευση αναδρομικής ισχύος του ποινικού δικαίου αντίστοιχα. Ειδικά για τα άρθρα 3 και 4 η απαγόρευση περιορισμού είναι απόλυτη. Στην περίπτωση του άρθρου 7, μπορεί να ισχύσει ποινή για πράξη που κρίνεται ότι είναι «εγκληματική σύμφωνα με τις γενικές αρχές του δικαίου που αναγνωρίζονται από τα πολιτισμένα έθνη». Το άρθρο 2 μπορεί να περιοριστεί αποκλειστικά και μόνο σε περίπτωση θανάτου ο οποίος είναι αποτέλεσμα «πολεμικών πράξεων».

Για την ενεργοποίηση του άρθρου 15 δεν αρκεί η διαπίστωση ύπαρξη κατάστασης δημοσίου κινδύνου από το κράτος. Αυτή κρίνεται και από το Δικαστήριο. Στην Ελληνική Υπόθεση η ΕΕΔΑ προσδιόρισε ότι για την ύπαρξη δημοσίου κινδύνου πρέπει αυτός να υπάρχει τη δεδομένη στιγμή, να επηρεάζει ολόκληρη τη χώρα, να απειλεί την κοινότητα, και να έχει χαρακτήρα τέτοιο που να μην μπορεί να αντιμετωπιστεί με τους συμβατικούς περιορισμούς που προβλέπονται από τη Σύμβαση (Gomien, Harris, Zwaak, 2001: 580-581). Για να ενεργοποιηθεί το άρθρο 15 πρέπει το κράτος να καταθέτει τις απαραίτητες πληροφορίες στο Γενικό Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης σε ένα επίσημο και δημόσιο έγγραφο.

Άρθρα 17 και 18: Όρια δράσης του κράτους σχετικά με τα προβλεπόμενα δικαιώματα.

Με τα δύο τελευταία άρθρα του δεύτερου μέρους της, η ΕΣΔΑ οριοθετεί αυστηρά τα περιθώρια δράσης που έχουν τα κράτη στην εφαρμογή και ερμηνεία των παραπάνω άρθρων. Το άρθρο 17 απαγορεύει στα κράτη αλλά και τους ιδιώτες να προχωρήσουν σε πράξεις ή περιορισμούς που έχουν ως σκοπό να καταστήσουν την προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ αναποτελεσματική. Τα κράτη έχουν το δικαίωμα να περιορίσουν την εφαρμογή των προβλεπόμενων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων μόνο στο βαθμό που κάτι τέτοιο περιλαμβάνεται ρητά ως εξαίρεση μέσα στην ΕΣΔΑ. Το άρθρο 18 ορίζει ότι οι περιορισμοί των δικαιωμάτων που προβλέπονται από τη Σύμβαση δε μπορούν να εφαρμοστούν παρά μόνο - αυστηρά - για τους σκοπούς εκείνους που οδήγησαν στην υιοθέτησή τους μέσα στο κείμενο της Σύμβασης.

Β' Μέρος

Ζητήματα Μετανάστευσης

Θεωρητικές Προσεγγίσεις της Μετανάστευσης

Το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έφερε μαζί του ένα πρωτοφανές για τα ευρωπαϊκά δεδομένα κύμα μετανάστευσης προς τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Η ανοικοδόμηση που ήταν απαραίτητη μετά το τέλος του πολέμου, μαζί με τη βιομηχανική ανάπτυξη στην οποία επενδύθηκε η μελλοντική ευημερία της ηπείρου, για να ολοκληρωθούν είχαν ανάγκη από πολλά εργατικά χέρια, τα οποία όμως ο πόλεμος είχε μειώσει σημαντικά. Για την αντιμετώπιση του προβλήματος αυτού, οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης ξεκίνησαν μια σειρά πρωτοβουλιών για την προσέλκυση εργατικού δυναμικού. Ξεκίνησε λοιπόν με τον τρόπο αυτό μια μαζική μετακίνηση πληθυσμού από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης και της Μεσογείου (Πορτογαλία, Ισπανία, Ιταλία, Ελλάδα) προς το Βορρά (κυρίως προς τη Βρετανία, τη Γαλλία, το Βέλγιο, τη Γερμανία και τη Σουηδία). Παράλληλα, στις χώρες αυτές την ίδια περίοδο ήρθαν και πολλοί μετανάστες από χώρες της Αφρικής, της Ασίας και της Καραϊβικής, φαινόμενο απόλυτα συνδεδεμένο με την αποικιακή πολιτική των χωρών αυτών.

Οι μετανάστες αυτοί αντιμετώπιζονταν με ιδιαίτερα ευνοϊκά καθεστώτα παραμονής, δεν θεωρούταν όμως από τις αρχές ως μόνιμοι κάτοικοι της χώρας. Πράγματι, πολλοί από αυτούς επέστρεψαν μετά από κάποια χρόνια στις χώρες καταγωγής τους, πολλοί όμως εγκαταστάθηκαν μόνιμα στις χώρες προορισμού, και αργότερα μετακίνησαν εκεί και τις οικογένειές τους. Παράλληλα με τις προκλήσεις που δημιούργησε η νέα αυτή πραγματικότητα για τα κράτη υποδοχής, οι πετρελαϊκές κρίσεις των μέσων της δεκαετίας του 1970 και η αύξηση της ανεργίας που αυτές έφεραν οδήγησαν τα κράτη υποδοχής να υιοθετήσουν πολιτικές περιορισμού της μετανάστευσης. Οι ροές από τις χώρες της Νότιας Ευρώπης είχαν ήδη περιοριστεί εξαιτίας της ένταξης των χωρών αυτών στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες, καθώς και την ανάπτυξη της βιομηχανίας και των υπηρεσιών στις χώρες αυτές, ενώ ο τερματισμός των πολιτικών προσέλευσης μεταναστών και η αντικατάστασή τους με μια πολιτική με στόχο τη μηδενική μετανάστευση, και την ενσωμάτωση των ήδη υπάρχοντων μεταναστών κατάφεραν να περιορίσουν και τις ροές από την Αφρική και την Ασία. Η δεκαετία του 1980, και η προοδευτική εντατικοποίηση της παγκόσμιας οικονομικής ολοκλήρωσης μετέβαλλε τις μορφές της

μετανάστευσης παγκοσμίως, και δημιούργησε μεταναστευτικές ροές οι οποίες εξελίχθηκαν στη σημερινή τους μορφή (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 16-17).

Η κατάρρευση των καθεστώτων του ανατολικού μπλοκ το 1989 αποτέλεσε τομή για τα μεταναστευτικά ρεύματα στην Ευρώπη. Μέχρι το 1989 οι ροές από τις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης προς τις χώρες της Δύσης ήταν ελάχιστες, αφού οι έλεγχοι των μετακινήσεων ήταν ιδιαίτερα αυστηροί. Μέσα στα πλαίσια της συνεργασίας των κομμουνιστικών κρατών παρουσιάζονταν μετακινήσεις ανάμεσα σε διαφορετικά κράτη, πάντα όμως προς κράτη με κομμουνιστικό καθεστώς, είτε μέσα στην Ευρώπη, είτε προς την Ασία και την Κεντρική και Νότια Αμερική. Το άνοιγμα των συνόρων ωστόσο ανάμεσα στην Ανατολική και τη Δυτική Ευρώπη, και η κατάρρευση της οικονομίας των κρατών του πρώην ανατολικού μπλοκ, οδήγησαν τεράστιες ομάδες του πληθυσμού των χωρών αυτών στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Μπροστά σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, οι χώρες της Δύσης αναγκάστηκαν να προβλέψουν νόμιμους τρόπους παραμονής και εργασίας για αλλοδαπούς πολίτες, αφού πολλοί από αυτούς είτε είχαν μπει στη χώρα παράνομα, είτε ζητώντας άσυλο, ή - συνήθως - εκμεταλλευτήκαν την ύπαρξη τουριστικών και φοιτητικών αδειών εισόδου, των οποίων μετά παραβίασαν τη διάρκεια.

Καθώς πλέον οι χώρες της Νότιας Ευρώπης αποτελούσαν μέλη των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, και αργότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, για τις περισσότερες από αυτές, της Ελλάδας συμπεριλαμβανομένης, ήταν η πρώτη φορά που αναγκάζονταν να διαχειριστούν μια ανάλογη κατάσταση, και μάλιστα σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα. Δεν κάνει καθόλου εντύπωση ότι αποδείχθηκαν ανέτοιμες για την υιοθέτηση μιας μεταναστευτικής πολιτικής που θα έχει συνοχή και θα φέρει αποτελέσματα. Όπως και η Ελλάδα, οι χώρες της Νότιας Ευρώπης ρύθμισαν το ζήτημα με επαναλαμβανόμενα προγράμματα νομιμοποίησης, και πέρασαν αρκετά χρόνια μέχρι να διαμορφωθεί ένας μόνιμος μηχανισμός νομιμοποίησης και ενσωμάτωσης των μεταναστών (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 19).

Από το 2000 και μετά, χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης ξεκίνησαν νέα προγράμματα για την προσέλκυση νέων εργαζομένων από τρίτες χώρες. Η αλλαγή αυτή στην μέχρι τότε πολιτική τους αντανάκλωσε τις ανησυχίες για

μια ενδεχόμενη μελλοντική έλλειψη εργαζομένων και συνεπώς την έλλειψη στήριξης του κοινωνικού τους κράτους (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 20-23). Η εξέλιξη αυτή δεν αντανάκλασε βέβαια την κατάσταση στο σύνολο των χωρών της Ε.Ε., αφού ακόμα και χώρες που προσπάθησαν να προσελκύσουν νέους εργαζόμενους είχαν παράλληλα υψηλή σχετικά ανεργία, ιδιαίτερα οι χώρες του Νότου. Εντύπωση κάνει όμως το γεγονός ότι χώρες που προσέλκυαν μεγάλες μεταναστευτικές ροές είχαν παράλληλα μέχρι το 2008, και το ξέσπασμα της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, κάποια από τα χαμηλότερα ποσοστά ανεργίας μέσα στην Ε.Ε., ενώ χώρες που συγκριτικά είχαν χαμηλές ροές δεν κατάφεραν να κρατήσουν την ανεργία τους σε χαμηλά επίπεδα. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να εξηγηθεί από την ύπαρξη σε αυτές τις χώρες υψηλών ποσοστών δομικής ανεργίας, η οποία ανακουφίστηκε ως ένα βαθμό από την έλευση μεταναστών που απασχολήθηκαν στους ανάλογους τομείς. Η μετανάστευση πλέον, κατά την πρώτη δεκαετία του 21^{ου} αιώνα, τοποθετείται σε νέο πλαίσιο, μετά την ένταξη στη Ε.Ε. των περισσότερων χωρών της Ανατολικής Ευρώπης. Η ελευθερία μετακίνησης των εργαζομένων έχει οδηγήσει πολλούς ανθρώπους από τις χώρες του πρώην σοβιετικού Μπλοκ να μετακινηθούν στις χώρες της Δυτικής Ευρώπης, και κυρίως τη Μ. Βρετανία, τη Γαλλία και τη Γερμανία. Σταθερές φαίνεται να είναι οι μετακινήσεις προς χώρες της Ευρώπης από τη Αφρική, τη Λατινική Αμερική και την Ασία (ιδιαίτερα από χώρες όπως η Τουρκία, η Ινδία, το Πακιστάν και το Μπαγκλαντές), αν και στο σημείο αυτό πρέπει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά σε ένα συγκεκριμένο γεγονός: η τρομοκρατική επίθεση της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στις Η.Π.Α., και ο πόλεμος που ακολούθησε στο Αφγανιστάν και το Ιράκ, οδήγησαν μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού των χωρών αυτών να αναζητήσουν άσυλο στην Ευρώπη. Το νέο αφήγημα όμως που παρουσίαζε τους μουσουλμάνους μετανάστες ως απειλή για την ασφάλεια των πολιτών, σε συνδυασμό με τις τρομοκρατικές επιθέσεις σε Μαδρίτη και Λονδίνο το 2003 και το 2005 οδήγησαν τις χώρες της Ευρώπης να εντατικοποιήσουν τους ελέγχους, και να ακολουθήσουν μια πολιτική περιοριστική όσο το δυνατόν περισσότερο απέναντι στη μετανάστευση (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 23 και Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 117-186).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες το φαινόμενο της μετανάστευσης έχει μελετηθεί σε βάθος και έχουν προταθεί διαφορετικές προσεγγίσεις για την

ανάλυσή του. Αν και οι περισσότερες ξεκινάνε από μια κοινή παραδοχή - ότι δηλαδή ο βασικός λόγος μετανάστευσης του κάθε ατόμου είναι η προσπάθεια του να κερδίσει περισσότερα χρήματα - στην πορεία κάθε μια από αυτές καταλήγει να τονίζει διαφορετικούς παράγοντες ως κυρίαρχες αιτίες της έναρξης και της συνέχειας των μεταναστευτικών ροών.

Αρχικά, η **νεοκλασική οικονομική θεωρία** πρότεινε μια προσέγγιση βασισμένη στις αρχές της μακροοικονομίας. Βασικό στοιχείο σε αυτή είναι η ισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης εργασίας σε κάθε χώρα, καθώς και τα επίπεδα στα οποία κινούνται οι μισθοί (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 117-125). Καθώς στις χώρες με υψηλή ανεργία συνήθως οι μισθοί είναι ιδιαίτερα χαμηλοί, οι εργαζόμενοι μετακινούνται σε χώρες όπου η προσφορά και η ζήτηση εργασίας είναι πιο ισορροπημένες, και συνεπώς οι μισθοί είναι υψηλότεροι. Η μετακίνηση αυτή μειώνει το διαθέσιμο εργατικό δυναμικό στη χώρα αποστολής, με αποτέλεσμα να πέφτει η ανεργία και να αυξάνονται οι μισθοί, ενώ αντίστοιχα στις χώρες προορισμού μειώνονται. Η αντίθετη τάση παρατηρείται στα κεφάλαια, τα οποία κατευθύνονται προς τις χώρες προέλευσης των μεταναστών όπου συνήθως τα περιθώρια κέρδους είναι μεγαλύτερα. Μαζί με αυτά, υπάρχει και μια τάση μετακίνησης προς τις χώρες αυτές εργαζομένων υψηλής εξειδίκευσης οι οποίοι απασχολούνται στις νέες αυτές επενδύσεις. Σύμφωνα με τη νεοκλασική οικονομική θεωρία, στη μετανάστευση παίζει ρόλο αποκλειστικά η ισορροπία της αγοράς εργασίας. Όταν αυτή έρθει σε ισορροπία, τότε οι μεταναστευτικές ροές σταματούν (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 32-33).

Νεότεροι μελετητές έχουν προτείνει μια πιο ατομοκεντρική προσέγγιση. Σύμφωνα με αυτή, οι άνθρωποι μετακινούνται προς τη χώρα εκείνη όπου θα έχουν τα περισσότερα κέρδη σε σχέση με τα εφόδια και τις γνώσεις τους. Σε αυτά υπολογίζονται τόσο τα οικονομικά κέρδη που πιστεύουν ότι θα έχουν, όσο και το κόστος που θα έχει για αυτούς μια τέτοια απόφαση. Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι τα κέρδη που υπολογίζονται δεν αντιστοιχούν απαραίτητα σε πραγματικές συνθήκες, αλλά μάλλον αντικατοπτρίζουν τις προσδοκίες του μετανάστη. Η μετανάστευση λοιπόν δεν είναι - σύμφωνα με τη λογική αυτή - ένα ενιαίο φαινόμενο, αλλά αποτελείται από τη συνδυασμένη μετακίνηση πολλών ατόμων, τα οποία δρουν το κάθε ένα με ορθολογικά κριτήρια για το δικό του συμφέρον (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 33-35).

Η **θεωρία των νέων οικονομικών της μετανάστευσης** μετακινεί την προσοχή των μελετητών από το άτομο στην οικογένεια. Εδώ, ως μονάδα νοείται το νοικοκυριό (household), και για την απόφαση της μετανάστευσης εξετάζεται το συνολικό εισόδημα των μελών του. Μέλη του θεωρούνται όλα τα άτομα που ανήκουν στην ίδια οικογένεια και μένουν στο ίδιο σπίτι. Συνεπώς, μπορεί να αναπτυχθεί ένα σύστημα στο οποίο το κάθε μέλος έχει διαφορετικό ρόλο, και άρα δεν υπάρχει τόσο μεγάλη εξάρτηση από το κάθε εισόδημα αποκλειστικά. Κάθε νοικοκυριό βασίζεται τόσο στην εργασία των μελών του στον τόπο κατοικίας του, όσο και στα εμβάσματα που στέλνουν τα μέλη του που έχουν μεταναστεύσει. Το εισόδημα είναι πάντα σχετικό μέγεθος, και εξαρτάται από τα επίπεδα των εισοδημάτων της υπόλοιπης κοινότητας, αλλά και από τον κίνδυνό απώλειας μέρους του. Σε αυτή τη θεωρία, η μετανάστευση δεν σταματάει όταν υπάρξει ισορροπία ανάμεσα στους μισθούς της χώρας προέλευσης και της χώρας προορισμού, αφού τα κίνητρα της μετανάστευσης δεν είναι στενά συνδεδεμένα με το κέρδος, αλλά εμπεριέχουν και την πλευρά της ασφάλειας του εισοδήματος. Από την άλλη πλευρά, είναι πιο εύκολο για τις κυβερνήσεις να περιορίσουν τη μετανάστευση, μέσω της άσκησης μιας πολιτικής τέτοιας που να μειώνει τις ανισότητες και την σχετική στέρηση των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 42-43 και Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 146-147).

Σύμφωνα με τη **θεωρία των παγκόσμιων συστημάτων**, η μετανάστευση αποτελεί αναπόφευκτο στοιχείο του καπιταλισμού, και της επέκτασής του στις αναπτυσσόμενες χώρες. Σχετίζεται σε μικρότερο βαθμό με την ισορροπία της αγοράς εργασίας και τα επίπεδα των μισθών σε κάθε χώρα, και περισσότερο με την γενική δομή της παγκόσμιας οικονομίας. Καθώς οι ιδιοκτήτες του κεφαλαίου βρίσκονται συνεχώς σε αναζήτηση πρώτων υλών και νέων αγορών επεκτείνουν τις δραστηριότητές τους στις χώρες της περιφέρειας. με την εισροή κεφαλαίου και τη δημιουργία βιομηχανίας οι εργάτες μετακινούνται μακριά από την ύπαιθρο σε αναζήτηση εργασίας είτε στα μεγάλα αστικά κέντρα είτε σε άλλες χώρες. Παράλληλα, καθώς οι μεταφορές γίνονται ευκολότερες, οι κάτοικοι των χωρών αυτών έρχονται σε μεγαλύτερη επαφή με τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες των ανεπτυγμένων χωρών και αυξάνεται η αίσθηση της σχετικής στέρησης, αυξάνοντας τη μετανάστευση προς τις χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου. Τα

μόνα μέτρα που μπορούν να πάρουν οι κυβερνήσεις για τον έλεγχο της μετανάστευσης σύμφωνα με αυτή τη θεωρία είναι ο περιορισμός των κινήσεων του κεφαλαίου και των πολυεθνικών επιχειρήσεων, πράγμα που στην πράξη είναι όχι μόνο δύσκολο αλλά και ανεπιθύμητο (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 42-43 και Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 166-174).

Η **θεωρία των δικτύων** δίνει περισσότερη σημασία στην εγκατάσταση μεταναστών στις χώρες προορισμού και στις κοινότητες που σχηματίζονται σε αυτές. Η εγκατάσταση φίλων και συγγενών σε μια χώρα μειώνει τις δυσκολίες που έχει να αντιμετωπίσει ο μελλοντικός μετανάστης, και συνεπώς διευκολύνει τη λήψη της απόφασης αφού πλέον το κόστος είναι σημαντικά μικρότερο. Η μετανάστευση ανάμεσα σε δυο χώρες έχει να κάνει σε μικρότερο βαθμό με το επίπεδο των μισθών, αφού ακόμα κι αν αυτό είναι υψηλότερο σε άλλες χώρες ο μελλοντικός μετανάστης θα έχει το πλεονέκτημα των διαπροσωπικών δικτύων στην εύρεση εργασίας. Οι μεταναστευτικές ροές δεν περιορίζονται μόνο στην αναζήτηση καλύτερων συνθηκών, αλλά συνεχίζονται ακόμα και αν βελτιωθούν οι συνθήκες στη χώρα αποστολής, αλλά σταματούν μόνο όταν όλοι όσοι ήθελαν να μετακινηθούν έχουν πλέον μεταναστεύσει. Το κράτος μπορεί να πάρει μέτρα ελέγχου της μετανάστευσης, αλλά όταν υπάρχουν δίκτυα μεταναστών αυτά μπορεί να αποβούν αναποτελεσματικά, καθώς συνυπάρχουν με πολιτικές υπέρ των μεταναστών, όπως για παράδειγμα η οικογενειακή επανένωση, τα οποία δίνουν επιπλέον κίνητρα για μετακίνηση (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 44-45 και Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 145-146).

Η **θεσμική θεωρία** ασχολείται με το ρόλο που παίζουν οι οργανώσεις για τη διευκόλυνση των μεταναστών, νόμιμες ή όχι. Η περιορισμένη διαθεσιμότητα θέσεων νόμιμης μετανάστευσης οδηγεί στη δημιουργία παράνομων δικτύων διακίνησης και εγκατάστασης παράτυπων μεταναστών. Παράλληλα, η παρουσία μεγάλου αριθμού μη νόμιμων μεταναστών στη επικράτεια ενός κράτους προσελκύει εθελοντικές οργανώσεις για την παροχή βοήθειας στους μετανάστες σε ζητήματα ένταξης, διαβίωσης, αλλά και νομικά. Η μακροχρόνια λειτουργία όμως τέτοιων δομών μειώνει τους κινδύνους μετακίνησης προς τη συγκεκριμένη χώρα, και προσελκύει περισσότερους μετανάστες, ανεξάρτητα από τους αρχικούς λόγους που προκάλεσαν τη μεταναστευτική ροή. Το κράτος από την πλευρά του δεν έχει καμία

δικαιοδοσία στη λειτουργία των οργανώσεων αυτών, δεν μπορεί συνεπώς να τις ελέγξει ή να τις περιορίσει, ενώ συχνά έρχεται αντιμέτωπο με αυτές σε ζητήματα που αφορούν την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 45-46).

Τέλος, αν και όλες οι θεωρίες που παρουσιάστηκαν μέχρι τώρα ισχύουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, ιδιαίτερα σημαντική είναι η **θεωρία της διπλής αγοράς εργασίας (dual labour market theory)** (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 126-128). Οι αιτίες της μετανάστευσης σύμφωνα με τη θεωρία της διπλής αγοράς εργασίας δεν περιορίζονται μόνο στους λόγους που παρακινούν τα άτομα να φύγουν από τη χώρα τους, δηλαδή τους παράγοντες ώθησης, αλλά περιλαμβάνουν και τις συνθήκες εκείνες που αποτελούν παράγοντες έλκυσης προς μια άλλη χώρα. Η κάθε ανεπτυγμένη χώρα έχει μόνιμη ανάγκη από μετανάστες που θα ενταχθούν στο εργατικό της δυναμικό, για τέσσερις κυρίως λόγους.

Πρώτον, ιδιαίτερο ρόλο παίζει η ύπαρξη *δομικού πληθωρισμού* στην οικονομία της χώρας προορισμού. Ο δομικός πληθωρισμός είναι το φαινόμενο εκείνο όπου το επίπεδο της αμοιβής για μια εργασία δεν εξαρτάται αποκλειστικά από την ισορροπία της προσφοράς και της ζήτησης, αλλά και από παράγοντες όπως το κοινωνικό γόητρο που αυτή συνεπάγεται. Καθώς το επίπεδο του μισθού που προσφέρει κάθε εργασία συνήθως είναι ανάλογο με το γόητρο που αυτή έχει στην κοινωνία, οι εργοδότες δεν έχουν την ελευθερία να καθορίσουν την αμοιβή του κάθε επάγγελμα προσφέρει. Σε περίπτωση έλλειψης εργατικού δυναμικού για τις θέσεις χαμηλής κοινωνικής καταξίωσης μια ενδεχόμενη αύξηση της αμοιβής πρέπει να συνοδεύεται από αντίστοιχες αυξήσεις στις αμοιβές όλων των υπόλοιπων κλάδων εργασίας, έτσι ώστε να μην ανατραπεί η υπάρχουσα ισορροπία. Αν ο εργοδότης αποφασίσει να προχωρήσει σε αυτή τη λύση το κόστος που θα έχει να αντιμετωπίσει θα είναι πολλαπλάσιο του κέρδους του. Είναι λοιπόν περισσότερο προς το συμφέρον του να στραφεί για την κάλυψη αυτών των θέσεων σε μετανάστες, οι οποίοι αποτελούν φτηνό εργατικό δυναμικό πρόθυμο να αναλάβει εργασίες με χαμηλό γόητρο (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 39).

Δεύτερο στοιχείο είναι τα *κίνητρα* που έχουν οι εργαζόμενοι για να καταλάβουν μια θέση εργασίας. Σε αυτά περιλαμβάνεται τόσο ο μισθός, όσο και το κοινωνικό γόητρο που προσφέρει μια εργασία. Οι πολίτες της χώρας

σταθμίζουν τους δυο αυτούς παράγοντες πριν δεχθούν μια θέση εργασίας, συνήθως δίνοντας ιδιαίτερο βάρος στο ζήτημα της κοινωνικής τους θέσης. Είναι λοιπόν απρόθυμοι να εργαστούν σε θέσεις που θεωρούνται κατώτερου επιπέδου. Οι μετανάστες αντίθετα είναι εξ' αρχής στα χαμηλότερα στρώματα της κοινωνικής ιεραρχίας, και συνεπώς δεν έχουν να χάσουν τίποτα αναλαμβάνοντας μια εργασία χαμηλού γοήτρου. Αν προσθέσουμε σε αυτό την προσδοκία πολλών από αυτούς ότι η κατάσταση του μετανάστη είναι μόνο προσωρινή, γίνεται φανερό ότι η αμοιβή που προσφέρει η εκάστοτε εργασία έχει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα για τους μετανάστες από ότι η κοινωνική καταξίωση, συνεπώς είναι πολύ πιο πρόθυμοι να καταλάβουν αυτές τις εργασίες (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 39-40).

Τρίτος παράγοντας είναι ο *οικονομικός δυϊσμός* των ανεπτυγμένων οικονομιών. Στις χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου λειτουργούν παράλληλα δύο ξεχωριστές οικονομίες: ο τομέας της εργασίας υψηλής εξειδίκευσης και επένδυσης, και ο τομέας χαμηλής εξειδίκευσης και επένδυσης. Ο πρώτος αποτελείται από τις θέσεις εργασίας που απαιτούν ένα αρκετά υψηλό επίπεδο μόρφωσης και εξειδίκευσης, και που είναι σχετικά μόνιμες και με υψηλές αποδοχές. Η μόρφωση και η εμπειρία των εργαζομένων σε αυτές τις θέσεις τους καθιστά σημαντικούς στη λειτουργία μιας επιχείρησης, και μετατρέπονται οι ίδιοι σε ανθρώπινο κεφάλαιο. Οι εργαζόμενοι σε αυτές τις θέσεις συνήθως είναι συνδικαλιστικά οργανωμένοι και απολαμβάνουν ένα καλύτερο επίπεδο προστασίας κατά της ανεργίας. Ο τομέας χαμηλής εξειδίκευσης από την άλλη πλευρά περιλαμβάνει τις θέσεις ανειδίκευτων εργαζομένων, και χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ελευθερία του εργοδότη να αντικαταστήσει όποιον εργαζόμενο θέλει. Οι ανειδίκευτοι εργαζόμενοι δεν έχουν κατά κανόνα πλήρη ασφαλιστική κάλυψη, ή κατά περιπτώσεις ακόμα και καθόλου ασφάλιση, και μπορούν εύκολα να αντικατασταθούν. Μαζί με το γεγονός ότι στο δεύτερο τομέα εντάσσονται οι εργασίες εκείνες που έχουν χαμηλό γόητρο, οι πολίτες της χώρας αποφεύγουν αυτές τις εργασίες, και στη θέση τους προσλαμβάνονται μετανάστες (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 40-41).

Τέταρτον, τα παραπάνω στοιχεία έχουν κάνει τους εργοδότες να βασίζονται σε εφεδρικούς στρατούς εργασίας για την κάλυψη των αναγκών του δεύτερου τομέα. Στο παρελθόν αυτοί περιλάμβαναν γυναίκες και εφήβους, η αλλαγή όμως των κοινωνικών προτύπων και της θέσης των γυναικών στην

κοινωνία σημαίνει ότι αυτές έχουν πλέον τις ίδιες ανάγκες και προσδοκίες με τους άνδρες, οι δε έφηβοι μένουν περισσότερο στην εκπαίδευση και δεν εντάσσονται τόσο νωρίς στην αγορά εργασίας. Μόνη ομάδα που αποτελεί πλέον διαθέσιμο εργατικό δυναμικό για τις εργασίες χαμηλής εξειδίκευσης είναι οι μετανάστες (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010:40-41).

Η εργασία των μεταναστών αποτελεί σύμφωνα με τη θεωρία αυτή δομικό στοιχείο της οικονομίας των χωρών υποδοχής. Οι μισθοί των εργασιών που απασχολούν μετανάστες είναι χαμηλοί όχι λόγω ανισορροπίας της αγοράς εργασίας αλλά επειδή αυτή είναι διαμορφωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να παραμένουν έτσι (Εμκε-Πουλοπούλου, 2007: 128). Οι εργοδότες έχουν πάντα κίνητρα να απασχολούν μετανάστες, αφού ανεξάρτητα από το ύψος του μισθού που δίνουν σε αυτούς, είναι πάντα φτηνότεροι από τους πολίτες της χώρας, ενώ τυχών μεταβολές του κόστους τους θα είναι πάντα προς τα κάτω. Οι κυβερνήσεις από την πλευρά τους δεν έχουν τρόπο να παρέμβουν στην προσφορά εργασίας ως μέσο ελέγχου της μετανάστευσης, αφού σε κάθε περίπτωση οι μετανάστες είναι απαραίτητοι για την ομαλή λειτουργία της οικονομίας.

Η μετανάστευση προς την Ελλάδα

Παραδοσιακά η Ελλάδα είναι κυρίως χώρα αποστολής μεταναστών σε χώρες του ανεπτυγμένου κόσμου, αυτό όμως δε σημαίνει ότι και η ίδια δεν έχει αποτελέσει πόλο έλξης. Αν και η μετανάστευση προς την Ελλάδα είναι ένα σχετικά νέο φαινόμενο, η αρχή του φτάνει αρκετά πιο πίσω από ότι οι περισσότεροι πιστεύουν. Ήδη από τη δεκαετία του 1960 κατοικούσε και εργαζόταν στη χώρα ένας μικρός αριθμός μεταναστών, ο οποίος προέρχονταν κυρίως από την Τουρκία και την Αφρική, και σε μικρότερο βαθμό από την Αίγυπτο και την Νότια Ασία, στους οποίους τη δεκαετία του 1970 προστέθηκαν και μετανάστες από την Πολωνία. Οι μετανάστες αυτοί βρίσκονταν στην Ελλάδα με νόμιμη άδεια εργασίας, και απασχολούνταν κυρίως σε τομείς εντάσεως εργασίας (π.χ. ναυπηγεία), ενώ μέρος τους απασχολούνταν ως ανειδίκευτοι εργάτες (Cavounidis, 2002).

Τα πρώτα μεγάλα κύματα μεταναστών ωστόσο ήρθαν στην Ελλάδα μετά την διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης το 1989. Αν και μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981, η Ελλάδα δεν συμμετείχε ως χώρα προορισμού μεταναστών στα μεταναστευτικά κύματα που κατευθύνθηκαν μαζικά στην Ευρώπη τις προηγούμενες δεκαετίες, και λόγω της οικονομικής κατάστασης στη χώρα, αλλά και επειδή ήταν απομονωμένη γεωγραφικά από τα υπόλοιπα κράτη - μέλη της Ένωσης. Αυτό άλλαξε με το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, και τη μαζική φυγή πολιτών των χωρών του Ανατολικού μπλοκ προς τις χώρες της δύσης. Η απελευθέρωση των μετακινήσεων ανάμεσα στις χώρες της πρώην ΕΣΣΔ και τη Δύση έδωσε για πρώτη φορά μετά από πολλές δεκαετίες στους πολίτες των πρώτων να μετακινηθούν προς την υπόλοιπη Ευρώπη. Η οικονομική κατάρρευση των χωρών αυτών, μαζί πάντα με τον πόλεμο της Γιουγκοσλαβίας, οδήγησε ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού τους στις χώρες της Ε.Ε., σε αναζήτηση ασύλου και μιας καλύτερης ζωής.

Το στοιχείο που διαφοροποιεί το κύμα της δεκαετίας του 1990 από την μέχρι τότε μετανάστευση δεν είναι όμως μόνο ο μεγάλος αριθμός των ατόμων που επέλεξαν να μετακινηθούν προς την Ελλάδα, αλλά και τα χαρακτηριστικά τους. Την περίοδο αυτή για πρώτη φορά ήρθαν στην Ελλάδα μετανάστες από χώρες με τις οποίες δεν είχε υπογραφεί σχετική συμφωνία, και μάλιστα οι περισσότεροι ανάμεσά τους ήταν μη νόμιμοι. Η τάση αυτή ενισχύθηκε και από τις συνθήκες που επικράτησαν στην κοινωνία και την οικονομία των χωρών προέλευσής τους, κατά κύριο λόγο στα υψηλά ποσοστά ανεργίας, αλλά και στις εσωτερικές ιδιαιτερότητες της Ελλάδας σε σχέση με τις άλλες χώρες της Ευρώπης. Η Ελλάδα ήταν πιο κοντά στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης τόσο γεωγραφικά όσο και πολιτισμικά, με βασικό παράγοντα έλξης την ορθόδοξη πίστη, κοινή με πολλές από τις χώρες αποστολής. Παράλληλα, η ύπαρξη ενός εκτεταμένου τομέα αδήλωτης εργασίας διευκόλυνε την απασχόλησή τους, ακόμα και χωρίς να έχουν καταφέρει να αποκτήσουν άδεια εργασίας (Kanelloroulos, Gregou, Petralia, 2009: 25-26).

Την περίοδο αυτή οι μετανάστες στην Ελλάδα προέρχονταν κυρίως από χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου, με πιο σημαντική την Αλβανία. Η ανατροπή του κομμουνιστικού καθεστώτος το 1990, σε συνδυασμό με την οικονομική κρίση που έφερε η κατάρρευση του συστήματος των «πυραμίδων» το 1997, οδήγησαν το ένα πέμπτο σχεδόν του πληθυσμού της

Αλβανίας στην μετανάστευση, κατά κύριο λόγο στις γειτονικές χώρες της, την Ιταλία και την Ελλάδα. Καθώς η παρουσία μεταναστών στην Ελλάδα μέχρι τότε ήταν ιδιαίτερα μικρή, το πρώτο αυτό μεγάλο κύμα μετανάστευσης έκανε τη χώρα να είναι η μοναδική στην Ευρώπη όπου μία μόνο εθνότητα μεταναστών αποτελεί πάνω από το μισό συνολικά πληθυσμό μεταναστών (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 81-82). Προερχόμενη κατά κύριο λόγο από τους κατοίκους του νότιου τμήματος της χώρας, η εύκολη πρόσβαση λόγω ελλιπούς οργάνωσης των ελληνικών αρχών, και η εγγύτητα των δύο χωρών οδήγησε σε μία άναρχη και ανεξέλεγκτη μετανάστευση Αλβανών προς την Ελλάδα, χωρίς να παρατηρούνται σε αυτή την ομάδα φαινόμενα «γραφείων εύρεσης εργασίας» όπως στις υπόλοιπες ομάδες μεταναστών της περιόδου αυτής (Maroukis, 2008).

Δεύτερη σε μέγεθος ομάδα είναι οι μετανάστες που προέρχονται από τη Βουλγαρία, χώρα που επίσης συνορεύει με την Ελλάδα, αν και ο αριθμός τους είναι σημαντικά μικρότερος από αυτόν της Αλβανίας. Αρχικά με το χαρακτήρα πολιτικής μετανάστευσης και φυγής από το κομμουνιστικό καθεστώς, η μετανάστευση από τη Βουλγαρία μπορεί να χωριστεί σε τρία στάδια μέχρι το 2007 και την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε. Το πρώτο στάδιο αρχίζει με την πτώση του κομμουνισμού στη χώρα, και την μετακίνηση μεγάλου αριθμού αντιφρονούντων και μελών εθνικών μειονοτήτων προς την Ελλάδα και την Τουρκία από τη μία, και τις χώρες της δυτικής Ευρώπης και τις Η.Π.Α. από την άλλη, ώστε να αποφύγουν τις διώξεις μέσα στη Βουλγαρία. Το στάδιο αυτό διαρκεί μέχρι το 1997, όπου οι αιτίες της μετανάστευσης μεταβάλλονται. Τόσο η οικονομική κρίση που επικράτησε στη Βουλγαρία, όπου ο πληθωρισμός ξεπέρασε το 300%, όσο και το πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης μεταναστών που εφαρμόστηκε στην Ελλάδα προσέλκυσαν αρκετούς κατοίκους της γειτονικής χώρας στην Ελλάδα με την προοπτική ανεύρεσης εργασίας με μισθό καλύτερο από ότι στη Βουλγαρία. Η τρίτη περίοδος σημαδεύεται από την πρόοδο στις διαπραγματεύσεις για την ένταξη της Βουλγαρίας στην Ε.Ε. και την συμφωνία το 2001 για την άρση των θεωρήσεων εισόδου για την πρόσβαση στη ζώνη Σένγκεν για παραμονή μέχρι 3 μήνες. Σε συνδυασμό με δύο νέα προγράμματα νομιμοποίησης στην Ελλάδα, μεγάλος αριθμός Βούλγαρων πολιτών πέρασαν τα σύνορα την περίοδο αυτή και υπερέβησαν τη διάρκεια της νόμιμης παραμονής τους στην

Ελλάδα περιμένοντας την πρώτη ευκαιρία για νομιμοποίηση, η οποία τελικά ήρθε μόλις το 2005. Σε αυτό πρέπει να προσθέσουμε ότι την περίοδο αυτή η προετοιμασία της χώρας για τους Ολυμπιακούς Αγώνες δημιούργησε μεγάλη προσφορά εργασίας σε μια σειρά κλάδων (κυρίως οικοδομικές εργασίες), η οποία αποτέλεσε έναν επιπλέον παράγοντα προσέλκυσης. Η φάση αυτή τερματίζεται το 2007, έτος πλήρους ένταξης της Βουλγαρίας στην Ε.Ε., όπου πλέον οι μετανάστες από τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία αρχίζουν να προσμετρούνται σε αυτούς από τις υπόλοιπες χώρες της Ε.Ε. Πλέον, τόσο η είσοδος όσο και η παραμονή στη χώρα καθίστανται σημαντικά ευκολότερες, όπως επίσης και η εύρεση εργασίας. Πρέπει να σημειωθεί ωστόσο το γεγονός ότι η Ελλάδα δεν επέτρεψε αμέσως την ένταξη των Βουλγάρων στην αγορά εργασίας ως ισότιμων ευρωπαϊκών πολιτών, αλλά υιοθέτησε διετή περίοδο προσαρμογής η οποία έληξε το 2009 (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 84-85).

Την ίδια περίπου περίοδο, στις αρχές της δεκαετίας του 1990, παρατηρήθηκε μεγάλη ροή παλιννοστούντων Ελλήνων από τις χώρες της Σοβιετικής Ένωσης. Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Γραμματείας Παλιννοστούντων Ομογενών το 2001, περίπου 155.319 άτομα επέστρεψαν στη χώρα τη δεκαετία του 1990, οι περισσότεροι από αυτούς με ελληνική υπηκοότητα (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 82-83). Παράλληλα, μικρότερες ροές παρατηρήθηκαν από την Ρουμανία και την Πολωνία, οι οποίες είχαν τα ίδια περίπου χαρακτηριστικά με αυτές της Βουλγαρίας. Σε αυτή την ομάδα θα μπορούσαμε ίσως να εντάξουμε και τις ροές που ήρθαν από την Γεωργία και την Ουκρανία, αυτές όμως παρουσιάζουν ελαφρώς διαφορετική ταυτότητα. Αν και ξεκίνησαν ως τυπικές ροές από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ για αναζήτηση καλύτερων μισθών. σε αντίθεση με τις προηγούμενες δε μειώθηκαν μετά το τέλος της δεκαετίας του 1990, αλλά αντίθετα αυξήθηκαν. Τόσο οι Ουκρανοί όσο και οι Γεωργιανοί βασίστηκαν στις θεωρήσεις εισόδου για τουρισμό, των οποίων παραβίαζαν τη λήξη. Η μετανάστευση από τη Γεωργία όμως, σε αντίθεση με αυτή της Ουκρανίας η οποία σταμάτησε μετά την ένταξη της χώρας στην Ε.Ε. το 2004 και την ομαλοποίηση της εσωτερικής κατάστασης της χώρας, συνέχισε να αυξάνεται μέχρι και το 2006, και το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης από την Ελλάδα (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 59-60).

Η προέλευση των ροών άλλαξε με την έλευση της νέας χιλιετίας. Οι ροές από την Ανατολική Ευρώπη είχαν μειωθεί αισθητά κατά τα τελευταία χρόνια της δεκαετίας του 1990, και πλέον σχεδόν μηδενίστηκαν. Οι γεωπολιτικές εξελίξεις όμως στην περιοχή της Ασίας και της Μέσης Ανατολής, καθώς και η οικονομική κρίση που χτύπησε τις χώρες της Άπω Ανατολής δημιούργησαν νέα παγκόσμια κύματα μεταναστών, από τα οποία ένα μικρό κομμάτι έφτασε και στη Ελλάδα. Από το 2003 και μετά αυξήθηκαν σημαντικά τα ποσοστά Πακιστανών και Φιλιππινέζων που διέμεναν στη Ελλάδα, ενώ σε αυτά προστέθηκε και ένας αριθμός Μπαγκλαντεσιανών και Ινδών, από τους οποίους όμως υπολογίζεται ότι η μεγάλη πλειονότητα διαμένει στη χώρα και εργάζεται παράνομα (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 86-90).

Βάσει των στοιχείων της απογραφής του 1991, και αυτής του 2001, υπολογίζεται ότι ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών μπήκε στη χώρα τη διετία 1992 - 1993, ενώ το 2001 βρίσκονταν στην Ελλάδα 797.091, από τους οποίους οι 750.000 περίπου κατάγονταν από χώρες εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 59). Σημαντική είναι η απότομη αύξηση του αριθμού των μεταναστών μέσα σε μόλις μια δεκαετία, η οποία εξηγεί και τις αντιδράσεις των κυβερνήσεων στη χάραξη μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία βρήκε το ελληνικό κράτος εντελώς απροετοίμαστο. Από το 1991 μέχρι το 2001 ο αριθμός των μεταναστών που έμειναν στη χώρα αυξήθηκε κατά 356%, φτάνοντας να αποτελεί το 7% σχεδόν του συνολικού πληθυσμού της χώρας (βλ. Πίνακα 1). Θα πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα στοιχεία αυτά δεν είναι απόλυτα αξιόπιστα, αφού η απογραφή του 1991 πραγματοποιήθηκε λίγο μετά από την απέλαση ενός αρκετά μεγάλου αριθμού μη νόμιμων μεταναστών, και συνεπώς μεγάλο μέρος όσων βρίσκονταν στη χώρα χωρίς άδεια προτίμησαν να αποφύγουν την καταγραφή τους, τάση που το 2001 δεν παρατηρήθηκε τόσο έντονα (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 50-51).

Πίνακας 1

Έτος	Σύνολο Πληθυσμού	Αλλοεθνείς	Ποσοστό %
1961	8.388.553	54.736	0,65 %
1971	8.768.372	92.360	1,05 %
1981	9.739.589	180.595	1,85 %
1991	10.259.900	167.276	1,63 %
2001	10.964.020	762.191	6,95 %

Πηγή: Εθνική Απογραφή, 1961 - 2001

Πέρα από τον αριθμό των μεταναστών που μένουν μόνιμα στην Ελλάδα, ενδιαφέρον έχει να δούμε και το ρυθμό εισόδου τους στη χώρα. Μετά από μια ξαφνική αύξηση τα έτη 1989 - 1991, από το 1991 μέχρι και το 2000 οι ροές μειώνονται σταθερά, για να σταθεροποιηθούν σχεδόν την περίοδο 2000 - 2007. Αυτό δε σημαίνει βέβαια ότι σταμάτησαν να έρχονται νέοι μετανάστες, ή ότι μειώθηκε ο αριθμός των μόνιμα διαμενόντων αλλοδαπών στην Ελλάδα, αλλά απλά ότι η αύξηση του αριθμού τους γινόταν σε βραδύτερο ρυθμό. Πράγματι, το 1991 μπήκαν στη χώρα 119.638 μετανάστες, μέχρι το 2000 όμως ο αριθμός τους έπεσε στις 29.345 νέες αφίξεις, για να σταθεροποιηθεί τα επόμενα έτη ανάμεσα στις 35.000 και στις 41.000. Μόνη εξαίρεση αποτέλεσε το έτος 2006, κατά τη διάρκεια του οποίου ο αριθμός ήταν αυξημένος κατά 6.000 περίπου (στοιχεία της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, στο Kanelloroulos, Gregou, Petralias, 2009: 51-53).

Η εγγύτητα της Ελλάδας στις περιοχές προέλευσης των μεταναστών σε σχέση με τις υπόλοιπες ευρωπαϊκές χώρες, καθώς και εύκολη σχετικά πρόσβαση σε αυτή αποτέλεσαν ισχυρό κίνητρο για την επιλογή της ως χώρας προορισμού. Παράλληλα, η πολιτική σταθερότητα που επικράτησε στην χώρα την περίοδο της Μεταπολίτευσης, ερχόμενη σε αντίθεση με τις εξελίξεις στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Ευρώπης, της Βαλκανικής Χερσονήσου και της Μέσης Ανατολής, καθιέρωσαν τη χώρα ως παράγοντα σταθερότητας στην ευρύτερη περιοχή. Η είσοδος της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 1981, και η οικονομική ανάπτυξη που - αν και είχε ξεκινήσει αρκετά χρόνια νωρίτερα - αυξήθηκε σε σημαντικό βαθμό. έδιναν την υπόσχεση μιας καλύτερης ζωής και

περισσότερης οικονομικής ευημερίας. Η ύπαρξη ενός διευρυμένου τομέα αδήλωτης εργασίας αποτέλεσε ένα επιπλέον κίνητρο για την επιλογή της Ελλάδας ως χώρας προορισμού, αφού έτσι αυξάνονταν οι δυνατότητες εύρεσης εργασίας για τους μετανάστες. Τέλος, ειδικά μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1990, οι μετανάστες που ήδη είχαν φτάσει στη χώρα δημιούργησαν δίκτυα τα οποία λειτούργησαν ως ένας ακόμα λόγος προσέλκυσης περισσότερων μεταναστών από αυτές τις χώρες, αφού αυτοί πλέον είχαν και την υποστήριξη φιλικών και συγγενικών δικτύων, καθώς και των συλλόγων που δημιουργήθηκαν από συμπατριώτες τους.

Όπως παρατηρούμε, οι παράγοντες προσέλκυσης προς την Ελλάδα αφορούν κυρίως τον οικονομικό τομέα, ενώ είδαμε και πριν ότι για τις περισσότερες χώρες προέλευσης των μεταναστών, αιτία της μετανάστευσης ήταν κυρίως η οικονομική δυσπραγία της χώρας τους. Πράγματι, ο μεγαλύτερος όγκος των μετακινούμενων προς την Ελλάδα ομάδων την περίοδο 1990 - 2009 αποτελούταν από οικονομικούς μετανάστες. Σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2001, ο βασικότερος λόγος εγκατάστασης στην Ελλάδα ήταν η εργασία, με το 54% των μεταναστών να έρχεται στη χώρα για αυτή. Δεύτερη συχνότερη αιτία μετακίνησης αποτελεί η οικογενειακή επανένωση (13%), και ο επαναπατρισμός, ο οποίος αφορά κυρίως τους προερχόμενους από την πρώην ΕΣΣΔ μετανάστες. Το ποσοστό που δήλωσε ότι ήρθε στην Ελλάδα σε αναζήτηση ασύλου αποτελεί μόλις το 1% του συνόλου (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 68-69). Πρέπει ωστόσο να σημειωθεί ότι τα τελευταία χρόνια οι διαφοροποιήσεις ανάμεσα σε οικονομικούς μετανάστες και αιτούντες άσυλο έχουν αμβλυνθεί σημαντικά. Πράγματι, συχνά παρατηρείται το φαινόμενο ατόμων που προσπαθούν να ξεφύγουν από διώξεις στη χώρα καταγωγής τους, ή από εμπόλεμες ζώνες, να χρησιμοποιούν τις μεταναστευτικές οδούς των οικονομικών μεταναστών για να μπουν στη χώρα προορισμού τους, ενώ από την άλλη πλευρά, άτομα που έχουν μετακινηθεί για οικονομικούς λόγους υποβάλλουν αιτήσεις ασύλου για να πετύχουν τη νομιμότητα της παραμονής τους στη χώρα. Σε κάθε περίπτωση, τόσο τα στοιχεία της απογραφής του 2001 που αναφέραμε προηγουμένως, όσο και οι χώρες προέλευσης των μεταναστών, ειδικά μετά το 2000, τείνουν να δείξουν ότι η μετανάστευση προς την Ελλάδα δεν οφείλονταν

στην αποφυγή διώξεων ή συγκρούσεων, αλλά είχε ως στόχο την αναζήτηση καλύτερων οικονομικών συνθηκών.

Το 2000 υπολογίζεται από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία ότι μπήκαν στη χώρα 29.354 άτομα, οι αιτήσεις ασύλου όμως έφτασαν μόλις τις 3.083. Αντίστοιχα, το 2001 μπήκαν στη χώρα 37.779 άτομα, ενώ οι αιτήσεις ασύλου ήταν 5.499. Από αυτές, περισσότερες από τις μισές προερχόταν από τρεις μόλις χώρες, το Ιράκ, το Αφγανιστάν και την Τουρκία, όπου 1.334 αιτήσεις αφορούσαν πολίτες του Ιράκ, και 446 και 591 το Αφγανιστάν και την Τουρκία αντίστοιχα. Στο ίδιο διάστημα, οι αιτήσεις από πολίτες της Αλβανίας, της Βουλγαρίας και των χωρών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, από όπου προερχόταν ο κυριότερος όγκος των μεταναστών, εμφανίζονται μηδενικές. Από το 2000 και έπειτα ο αριθμός των αιτήσεων ασύλου στην Ελλάδα αυξάνεται ταχύτατα, φτάνοντας από τις 3.083 αιτήσεις το 2000 στις 25.113 το 2007. Μοναδικό έτος κατά το οποίο η τάση αυτή υποχωρεί είναι το 2004, κατά τη διάρκεια του οποίου η σχετική σταθερότητα που επικράτησε σε Ιράκ και Αφγανιστάν συνέβαλλε στη μείωση των αιτήσεων κατά 50% περίπου σε σχέση με την προηγούμενη χρονιά. Η συνολική αύξηση ωστόσο των αιτούντων άσυλο έχει ως αιτία όχι μόνο τον πόλεμο στο Ιράκ και το Αφγανιστάν, αλλά και την επιδείνωση της εσωτερικής κατάστασης σε Γεωργία, Πακιστάν, Μπαγκλαντές, Ιράν, και μια σειρά χωρών της υποσαχάριας Αφρικής (Σουδάν, Σομαλία, Αιθιοπία) οι οποίες την περίοδο αυτή αντιμετώπιζαν εμφύλιες συγκρούσεις (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 76-79). Παράλληλα, ο εκσυγχρονισμός του νομικού πλαισίου απόδοσης ασύλου το 1999 διέυρυνε τη δυνατότητα αίτησης ασύλου, και συνέβαλλε και αυτός στην αύξησή τους. Θεωρώντας την Ελλάδα ως σημείο εισόδου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, οι μετακινούμενοι πληθυσμοί είχαν πλέον και τη δυνατότητα αλλά και ισχυρότερο κίνητρο να ζητήσουν άσυλο στην Ελλάδα, αντί να προχωρήσουν προς την κεντρική και δυτική Ευρώπη. Πρέπει να τονιστεί όμως εδώ ότι η Ελλάδα ακολούθησε το παράδειγμα των χωρών της δυτικής Ευρώπης και ακολούθησε περιοριστική πολιτική απόδοσης ασύλου, καθώς δεν υπήρχε αξιόπιστος τρόπος διάκρισης ανάμεσα στους αιτούντες που όντως διέτρεχαν κίνδυνο στις χώρες καταγωγής τους, και όσους χρησιμοποιούσαν το άσυλο για να εξασφαλίσουν την είσοδο και την παραμονή τους στη χώρα για ένα διάστημα (bogus asylum seekers). Οι αιτήσεις εξετάζονται με μεγάλη

καθυστέρηση, και τα περισσότερα έτη πάνω από το 50% των νέων αιτήσεων μεταφέρονται για εξέταση στο επόμενο έτος, καταλήγοντας να μην ληφθεί τελική απόφαση για τη μεγάλη πλειοψηφία των αιτούντων (Kanelloroulos, Gregou, Petralias, 2009: 76-81). Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το 2001 από τις 5.499 αιτήσεις εγκρίθηκαν οι 147, ενώ τα επόμενα χρόνια ο αριθμός των εγκεκριμένων αιτήσεων ασύλου έπεσε σε διψήφια νούμερα. Το 2002 εγκρίθηκαν 36 από τις 5.664 αιτήσεις, το 2003 μόλις 4 από τις 8.178, το 2004 έγιναν δεκτές 11 στις 4.469. Για τα ίδια έτη ο αριθμός των αιτήσεων που απορρίφθηκαν ήταν 1.165, 9.342, 4.775 και 3.744 αντίστοιχα (Κανελλόπουλος, Γρέγου, Πετραλιάς, 2006: 42).

Η αποσπασματική πολιτική μετανάστευσης που ακολουθήθηκε τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, και η έλλειψη μιας μόνιμης λύσης στο ζήτημα της νομιμότητας των μεταναστών που έφτασαν στη χώρα χωρίς να εντάσσονται σε κάποια διακρατική συμφωνία μετακίνησης, συνέβαλλαν στην ανάδειξη της παράτυπης μετανάστευσης σε μόνιμο χαρακτηριστικό της μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Το Πρώτο και το Δεύτερο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης, το 1998 και το 2001 αντίστοιχα, δεν έλυσαν το πρόβλημα παρά μόνο εν μέρει, αφού οι περισσότεροι συμμετέχοντες πήραν άδεια παραμονής για έξι μόλις μήνες, και μετά τη λήξη της πολλοί δεν κατάφεραν να την ανανεώσουν και ξαναγύρισαν σε κατάσταση παρανομίας (Kanelloroulos, Gregou, Petralias, 2009: 93). Το Τρίτο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης του 2005-2006 ανέδειξε τη μονιμότητα του προβλήματος αφού, αν και υποβλήθηκαν σημαντικά λιγότερες αιτήσεις, κατέδειξε την ύπαρξη μη νόμιμων μεταναστών δεκαπέντε χρόνια μετά την έναρξη ανάπτυξης σχετικής νομοθεσίας.

Οι προσπάθειες εκτίμησης του αριθμού των μη νόμιμων μεταναστών στην Ελλάδα είναι μέχρι σήμερα λίγες, γεγονός που τονίζει τόσο την δυσκολία του ίδιου του εγχειρήματος, όσο και τη δευτερεύουσα σχετικά θέση που είχε μέχρι πρόσφατα το ζήτημα στη σχετική βιβλιογραφία. Σύμφωνα με τους Κανελλόπουλος, Γρέγου και Πετραλιάς (2006), μελετώντας τα στοιχεία που προέκυψαν από την απογραφή του 2001, τα Προγράμματα Νομιμοποίησης, τις αρνήσεις εισόδου, τις απελάσεις και την απόρριψη αιτήσεων ασύλου, καθώς και στοιχεία των ερευνών του ΠΟΕ, του ΙΚΑ, του ΟΓΑ και του ΤΕΒΕ, οι μη νόμιμοι μετανάστες στην Ελλάδα ήταν περίπου 300.000 (Kanelloroulos, Gregou, Petralias, 2009: 86).

Δύο χρόνια αργότερα, οι Λιανός κ.α. (2008) χρησιμοποίησαν αρκετές διαφορετικές μεθόδους για να εκτιμήσουν τον αριθμό των μη νόμιμων μεταναστών στη χώρα την περίοδο 2005 - 2007, τις οποίες θα αναφέρουμε επιγραμματικά. Βάσει του αριθμού των εγγεγραμμένων στα σχολεία αλλοδαπών μαθητών, και συγκρίνοντάς τον με τον αριθμό των νόμιμα διαμενόντων μεταναστών ηλικίας 5-18 ετών, ο αριθμός των μη νόμιμων μεταναστών το 2005 ήταν ανάμεσα στις 184.783 και 275.500 άτομα. Χρησιμοποιώντας τα στοιχεία συλλήψεων αλλοδαπών στα σύνορα της χώρας, και παίρνοντας ως δεδομένο ότι το ποσοστό των συλλήψεων είναι σταθερό σε σχέση με τον αριθμό των ατόμων που περνάνε τα σύνορα, αλλά και με το ποσοστό των νέων νόμιμων μεταναστών κάθε έτους, οι μη νόμιμοι μετανάστες υπολογίστηκε ότι κυμαίνονταν ανάμεσα στις 182.976 και τις 279.904. Βάσει ερωτηματολογίων τα οποία συμπληρώθηκαν από ενώσεις μεταναστών, οι μη νόμιμοι μετανάστες στην Ελλάδα ήταν την περίοδο αυτή περίπου 226.000. Τέλος, βάσει των στοιχείων που πήραν από ένα αξιόπιστο δείγμα τοπικών αρχών, και υπολογίζοντας την αναλογία νόμιμων - μη νόμιμων μεταναστών στο σύνολο της χώρας κατά μέσο όρο, οι μη νόμιμοι μετανάστες υπολογίστηκε ότι ήταν ανάμεσα στις 153.000 και τις 178.500.

Από την άλλη πλευρά, ακριβώς αυτό το χαρακτηριστικό της μετανάστευσης προς την Ελλάδα, δηλαδή η μόνιμη ύπαρξη μη νόμιμων μεταναστών, αποδεικνύεται σωτήριο για τους μελετητές της στη χώρα, αφού μέχρι το 2004, οπότε και η κυβέρνηση ξεκίνησε για πρώτη φορά συστηματικά να κρατάει επίσημα στοιχεία για τη μετανάστευση, δεν υπάρχουν επαρκή επίσημα στοιχεία για τα χαρακτηριστικά των μεταναστών, με μόνες εξαιρέσεις αυτά της απογραφής του 2001 και τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν από το Πρώτο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης του 1998. Αντίθετα, το Δεύτερο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης δεν συνέλεξε στοιχεία για τα χαρακτηριστικά των αιτούντων, ενώ από την απογραφή του 2001 μέχρι και το 2004 υπάρχει πλήρης έλλειψη επίσημων στατιστικών στοιχείων από το Υπουργείο Εσωτερικών (Kanellouropoulos, Gregou, Petralias, 2009: 89-91).

Δεδομένου ότι η πλειονότητα των μεταναστών είναι οικονομικοί, δεν προκαλεί καμία έκπληξη το ότι, σύμφωνα με τα στοιχεία του Πρώτου Προγράμματος Νομιμοποίησης, η μεγάλη πλειοψηφία (83%) των αιτούντων Λευκή Κάρτα ήταν 20 - 44 ετών, ενώ το 2001 η μέση ηλικία των αλλοδαπών

που καταγράφηκαν στο δημοψήφισμα ήταν τα 34 έτη, με το 80% περίπου να βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία (ανάμεσα στα 15 και τα 64 έτη) (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 61). Σε αντίθεση με τον ελληνικό πληθυσμό, ο οποίος είναι σχετικά ισότιμα κατανεμημένος στις ηλικιακές ομάδες, οι μετανάστες παρουσιάζουν μεγάλη συγκέντρωση στις παραγωγικότερες ηλικίες. Το 22,7% ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 15 - 29, σε αντίθεση με το 18% των γηγενών, και το 61,2% ανήκει στην ομάδα 30 - 64 ετών - στους γηγενείς το ποσοστό αυτό φτάνει στο 48%. Αντίθετα, ενώ στην ηλικιακή ομάδα από τα 65 έτη και πάνω ανήκει το 19,5% των γηγενών, το ποσοστό αυτό πέφτει σε μόλις 1% του συνόλου των αλλοδαπών. Μόνο στην κατηγορία των παλιννοστούντων της πρώην Σοβιετικής Ένωσης παρατηρείται να ανήκει σε συντάξιμη ηλικία το 7% του συνόλου τους.

Αντίθετα με τα στοιχεία για τις ηλικίες των αλλοδαπών που βρίσκονται στη χώρα, τα οποία παρουσιάζουν μια σχετική ομοιομορφία ανεξάρτητα της χώρας προέλευσης, το ποσοστό των ανδρών και των γυναικών παρουσιάζει μεγάλες αποκλίσεις ανάμεσα στις διαφορετικές προελεύσεις των μεταναστών. Στο σύνολο των μεταναστών, το 1998 οι γυναίκες αποτελούσαν το 26% των αλλοδαπών, ποσοστό που ανέβηκε στο 45,5% το 2001, και διαμορφώθηκε σε 37% το 2006. Όπως αναφέραμε όμως και προηγουμένως, τα ποσοστά αυτά παρουσιάζουν δραματικές αποκλίσεις όταν κοιτάξουμε τις επιμέρους ομάδες. Πράγματι, στους μετανάστες από το Πακιστάν, την Ινδία και το Μπαγκλαντές το 95% αποτελείται από άνδρες σύμφωνα με την απογραφή του 1998 και του 2001, ενώ αντίθετα, στους μετανάστες που έρχονταν από τις Φιλιππίνες, τη Ρωσία, τη Μολδαβία, τη Γεωργία και τη Βουλγαρία, οι γυναίκες αποτελούσαν τη μεγάλη πλειοψηφία των μεταναστών (83%, 75%, 74%, 63%, και 57% αντίστοιχα). Στους μετανάστες που ήρθαν από την Αλβανία, και οι οποίοι ήταν η μεγαλύτερη μεταναστευτική ομάδα στη χώρα, οι άνδρες αποτελούσαν το 82,6%. Στοιχεία του 2007 φαίνεται να επιβεβαιώνουν την κατάσταση αυτή, με μικρές μόνο αποκλίσεις. Οι άνδρες αποτελούν τη πλειονότητα των Αλβανών μεταναστών (61%), καθώς και αυτών που προέρχονται από τις περισσότερες χώρες της Αφρικής και της Ασίας, ενώ στους μετανάστες από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ οι γυναίκες είναι η μεγαλύτερη ομάδα.

Αυτή η διαφορά οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα δίκτυα που έχουν δημιουργηθεί στις διάφορες ομάδες μεταναστών, καθώς και στο είδος της

απασχόλησης στο οποίο αυτά δραστηριοποιούνται. Γενικά οι μετανάστες στην Ελλάδα, απασχολούνται σε μεγάλο βαθμό σε τομείς της παραοικονομίας (Τριανταφυλλίδου, Μαρούκης, 2010: 74). Καθώς η αγορά εργασίας - όπως και σε όλη τη νότια Ευρώπη - χωρίζεται σε μεγάλο βαθμό σε επαγγέλματα «πρώτης» και «δεύτερης» κατηγορίας, οι μετανάστες, ανεξαρτήτως μόρφωσης, τείνουν να εργάζονται σε αυτά που έχουν μειωμένο κοινωνικό γόητρο, υποκαθιστώντας σε αυτά τους Έλληνες, οι οποίοι προτιμούν να περιμένουν μέχρι να βρουν εργασία που να αντιστοιχεί στο μορφωτικό τους επίπεδο. Έτσι, βλέπουμε μεγάλη συγκέντρωση μεταναστών σε οικοδομές (25%), μεταλλεία (20%), και οικιακές εργασίες (20%), καθώς και σε αγροτικές δουλειές (30%), επαγγέλματα στα οποία οι Έλληνες εργαζόμενοι αποτελούν μικρό ποσοστό στο σύνολο των εργαζομένων (Καλλιόπουλος, Γρηγορίου, Πετράλιας, 2009: 64-65). Παράλληλα, οι μειωμένες - έως ανύπαρκτες - απαιτήσεις των μεταναστών για ασφάλιση, και οι μικρότερες αμοιβές που αυτοί λαμβάνουν, ενίσχυσαν την τάση των εργοδοτών να προτιμούν αλλοδαπούς, αλλά και την τάση των Ελλήνων να επιδιώκουν την απασχόλησή τους στις εργασίες αυτές, τάση η οποία ήταν όμως μικρή έτσι και αλλιώς.

Συγκεκριμένα, οι μετανάστες από την Αλβανία απασχολήθηκαν σε μεγάλο βαθμό σε οικοδομικές εργασίες (47% των ασφαλισμένων στο ΙΚΑ), μαζί με τους άνδρες που ήρθαν από τις χώρες του πρώην Ανατολικού Μπλοκ, αλλά και στη γεωργία και τον τουρισμό. Οι μετανάστες που προέρχονται από χώρες της Αφρικής και της Ασίας εργάζονται κατά κύριο λόγο στον αγροτικό τομέα και το εμπόριο, νόμιμο ή παράνομο, ενώ οι γυναίκες που ήρθαν από τις Φιλιππίνες και την ανατολική Ευρώπη απασχολούνται κατά πλειοψηφία σε οικιακές εργασίες.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να σημειωθεί ότι η φύση των εργασιών στις οποίες απασχολούνται οι μετανάστες, και κυρίως όσοι μένουν στην επαρχία, ο αριθμός των μεταναστών που βρίσκονται στη χώρα παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ανάλογα με την εποχή. Καθώς πολλοί μετανάστες απασχολούνται ως εργάτες σε αγροτικές περιοχές, ή σε τουριστικές επιχειρήσεις, παρατηρείται στη μετανάστευση από τις γειτονικές χώρες, και εντονότερα σε εκείνη από την Αλβανία, το φαινόμενο της κυκλικής μετανάστευσης. Οι μετανάστες αυτοί έρχονται στην Ελλάδα για να κερδίσουν χρήματα, χωρίς όμως να έχουν σκοπό να μείνουν μακροπρόθεσμα, αλλά

μάλλον ως λύση σε κάποιο άμεσο οικονομικό πρόβλημα, μετά τη λήξη του οποίου θα επιστρέψουν για την επόμενη περίοδο στη χώρα καταγωγής τους, όπου και θα παραμείνουν μέχρι να χρειαστεί και πάλι να κερδίσουν λεφτά (Kanelloroulos, Gregou, Petralias, 2009: 60). Έτσι, παρατηρείται εποχική αύξηση της μετανάστευσης κατά τη θερινή και φθινοπωρινή περίοδο. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι, ενώ το Δεκέμβριο του 2003 οι αλλοδαποί που ήταν ασφαλισμένοι στην Ελλάδα ήταν 223.046 άτομα, τον Ιούνιο 2004 ο αριθμός τους ανέρχονταν σε 248.048 άτομα, και τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους σε 237.486. Τον Ιανουάριο του 2005 ο αριθμός αυτός είχε πέσει πάλι σε 200.893, για να ξανανέβει σε 240.000 άτομα περίπου τον επόμενο Ιούνιο, και ούτω καθεξής.

Το μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών που έρχονται στην Ελλάδα δε φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στην εύρεση εργασίας. Σε γενικές γραμμές, το εκπαιδευτικό επίπεδο των μεταναστών που ήρθαν από την Ανατολική Ευρώπη και τα Βαλκάνια δεν έχει μεγάλη διαφορά από το αντίστοιχο των Ελλήνων. Το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών (59,3%) έχει ολοκληρώσει τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, ενώ ένα αρκετά μεγάλο κομμάτι έχει ολοκληρώσει και την τριτοβάθμια. Η κατάσταση όμως δε φαίνεται να είναι ίδια και στους προερχόμενους από την Αφρική και την Ασία μετανάστες, το μορφωτικό επίπεδο των οποίων είναι αρκετά χαμηλότερο. Σε κάθε περίπτωση, μόλις το 2% των μεταναστών που συμμετείχαν στο Πρώτο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης φαίνεται να είναι εντελώς αναλφάβητο.

Το τυχόν υψηλό μορφωτικό επίπεδο των μεταναστών όμως δε μεταφράζεται και σε εργασία αντίστοιχων απαιτήσεων. Η ατελής γνώση της ελληνικής γλώσσας, αλλά και η ίδια η κατάστασή τους ως μετανάστες μεταφράζονται σε εργασίες χαμηλότερου επιπέδου σε σχέση με το μορφωτικό τους επίπεδο. Παρόλα αυτά, παρατηρείται σημαντική απόκλιση στα ποσοστά ασφάλισης της κάθε κατηγορίας, αναλογικά με το εκπαιδευτικό τους επίπεδο. Οι ασφαλισμένοι μετανάστες τείνουν να έχουν υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο από τους ανασφάλιστους, τάση που μειώνεται σταδιακά όσο κατεβαίνουμε βαθμίδα εκπαίδευσης (Κανελλόπουλος, Γρέγου, Πετραλιάς, 2006).

Τέλος, η οικογενειακή κατάσταση των μεταναστών φαίνεται να επηρεάζεται άμεσα από την ύπαρξη ή μη κοινωνικής ασφάλισης. Οι μετανάστες που είναι ασφαλισμένοι, και συνεπώς νόμιμοι, είναι συχνότερα

παντρεμένοι από ότι οι μη ασφαλισμένοι μετανάστες (70% έναντι 58%). Αυτό έχει σχέση και με την πολιτική του ελληνικού κράτους περί οικογενειακής επανένωσης, αν και οι μετανάστες που ήρθαν στη χώρα με αυτόν τον τρόπο αποτελούν μόλις το 13,5% του συνόλου των μεταναστών. Οι άδειες παραμονής για οικογενειακή επανένωση αυξάνονται σταθερά από το 2002, αν και στην πλειοψηφία τους πρόκειται για ανανεώσεις ληγμένων αδειών και όχι έκδοση νέων. Θετικό είναι ωστόσο ότι το ποσοστό απόρριψης αδειών για οικογενειακή επανένωση ξεκίνησε από μόλις 1,9% του συνόλου των αιτήσεων το 2002, και έπεσε σταδιακά στο 0,6% το 2006, ενώ παρόμοια είναι και τα ποσοστά για τις αιτήσεις ανανέωσης (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 70-75). Κοιτώντας τα στοιχεία προέλευσης των μεταναστών που πήραν άδεια παραμονής με τον τρόπο αυτό, γίνεται φανερό ότι και εδώ ακολουθείται η γενική εικόνα των χωρών προέλευσης, με τους Αλβανούς να αποτελούν το 85% των περιπτώσεων, και τους Βούλγαρους να έρχονται δεύτεροι με 3,8% του συνόλου. Στις περιπτώσεις αυτές οι ροές των τελευταίων ετών παρουσιάζουν πολύ μικρή εκπροσώπηση, καθώς συχνά δεν πληρούν τις προϋποθέσεις έκδοσης άδειας, και συνεπώς μετανάστες από το Πακιστάν, το Αφγανιστάν και το Μπαγκλαντές δεν εμφανίζονται στα σχετικά στοιχεία σχεδόν καθόλου. Ωστόσο, εντύπωση κάνει η ύπαρξη της Ινδίας και της Αιγύπτου ως δυο από τις πέντε χώρες με το μεγαλύτερο ποσοστό έκδοσης άδειας παραμονής για οικογενειακή επανένωση.

Σε γενικές γραμμές οι άδειες αυτές αφορούν κατά συντριπτική πλειοψηφία γυναίκες, με το 80% περίπου των αδειών να αφορά σταθερά αυτές. Υπάρχει λοιπόν μια ιδιαίτερα ισχυρή τάση οι άνδρες μετανάστες να φέρνουν στη χώρα τις συζύγους τους, χωρίς να έχουμε το ίδιο φαινόμενο στις γυναίκες μετανάστριες. Αν και αρχικά η οικογενειακή επανένωση χρησιμοποιήθηκε για την μεταφορά παντρεμένων ζευγαριών, από το 2006 και έπειτα επεκτάθηκε και στη μετακίνηση προς την Ελλάδα των παιδιών και των ηλικιωμένων γονέων των μεταναστών. Πράγματι, το 2005 η ηλικιακή ομάδα 22 - 65 ετών αποτελούσε το 70% των μεταναστών της κατηγορίας αυτής, το ποσοστό αυτό έπεσε το επόμενο έτος στο 42,6% του συνόλου (Kanellopoulos, Gregou, Petralias, 2009: 70 - 76).

Γ' Μέρος

Πολιτικές επιλογές προστασίας των δικαιωμάτων των μεταναστών και
των προσφύγων στην Ελλάδα

Η Μεταναστευτική Πολιτική της Ελλάδας

Μέχρι και τη δεκαετία του 1980 οι μετανάστες που ήρθαν στην Ελλάδα ήταν ελάχιστοι σε αριθμό για αυτό δεν θεωρήθηκε ότι υπήρχε ανάγκη να χαραχτεί μια ολοκληρωμένη μεταναστευτική πολιτική με μόνιμο χαρακτήρα. Έτσι, λοιπόν, η Ελλάδα βάσιζε την μεταναστευτική της πολιτική για αρκετές δεκαετίες στο νόμο 4310 6/16 του 1929, «περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων», και σε νέο νόμο του 1975, ο οποίος σε μεγάλο βαθμό απλά επαναλάμβανε τον προηγούμενο (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 206). Οι μετανάστες δε που είχαν εγκατασταθεί στη χώρα είχαν έρθει μέσα από νόμιμες οδούς για την προσέλκυση εργαζομένων και διμερών συμφωνιών με τις χώρες προέλευσης και συνεπώς δε δημιουργήθηκαν προβλήματα σε σχέση με το καθεστώς παραμονής και εργασίας τους. Δεν είχε κριθεί λοιπόν απαραίτητο να δημιουργηθεί μια διαδικασία νομιμοποίησης, αλλά ούτε και διαδρομές ένταξης των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία.

Το μεταναστευτικό κύμα που ήρθε στη χώρα από τις χώρες της πρώην Σοβιετικής Ένωσης και της Ανατολικής Ευρώπης από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και - κυρίως - τη δεκαετία του 1990 έκανε για πρώτη φορά φανερή την ανάγκη αλλαγής της μεταναστευτικής πολιτικής της χώρας. Το πρώτο κύμα μεταναστών αποτελούταν κατά βάση από παλιννοστούντες, οι οποίοι κατάφεραν σχετικά εύκολα να πάρουν άδεια παραμονής μέσα από το ειδικό καθεστώς στο οποίο υπάγονται. Όταν όμως άρχισαν να καταφθάνουν αλλοδαποί από τις χώρες της Βαλκανικής χερσονήσου και της Ανατολικής Ευρώπης δεν άργησαν να εμφανιστούν προβλήματα. Καθώς η μεγάλη πλειοψηφία από αυτούς μπήκαν στη χώρα παράνομα, η διαμονή τους στην Ελλάδα δεν υπαγόταν σε κανένα νομικό πλαίσιο, αλλά ούτε και είχαν τρόπο να νομιμοποιήσουν την παρουσία τους μέσα σε αυτή. Βάσει του νόμου του 1975, η άδεια παραμονής είναι άμεσα εξαρτημένη από την εργασία. Χωρίς νόμιμη εργασία στη χώρα είναι αδύνατο να αποκτήσει κάποιος άδεια παραμονής, και για να μπει κάποιος στη χώρα νόμιμα για να εργαστεί έπρεπε να έχει εξασφαλίσει την εργασία από πριν, και να εκδώσει άδεια παραμονής για το ακριβές χρονικό διάστημα που θα διαρκούσε η εργασία. Παραμονή

στην Ελλάδα μετά το πέρας αυτής, και μέχρι να βρεθεί νέα εργασία δεν προβλέπεται.

Το μεταναστευτικό κύμα της δεκαετίας του 1990 βρήκε απροετοίμαστες όλες τις χώρες του ευρωπαϊκού νότου, οι οποίες, όπως και η Ελλάδα, μέχρι τότε δεν είχε χρειαστεί να αντιμετωπίσουν εισερχόμενους μετανάστες σε μεγάλους αριθμούς. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες ωστόσο, η Ελλάδα αντιμετώπισε την έλευση των μεταναστών ως μια προσωρινή κατάσταση η οποία θα λυνόταν με την επιστροφή τους στις χώρες προέλευσης σε μικρό χρονικό διάστημα (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 36-37). Αποτέλεσμα της οπτικής αυτής ήταν να μην υπάρξει καμία νομοθετική πρωτοβουλία για τη ρύθμιση της κατάστασης των νέων μεταναστών. Το πρώτο βήμα προς αυτή την κατεύθυνση έγινε με το πρώτο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης που εφαρμόστηκε μόλις το 1998, και ενώ στις υπόλοιπες χώρες της Νότιας Ευρώπης είχαν ήδη ολοκληρωθεί δύο προγράμματα νομιμοποίησης. Με αυτό δινόταν για πρώτη φορά στους μη νόμιμους μετανάστες η ευκαιρία να αποκτήσουν νόμιμη άδεια παραμονής, που θα ίσχυε για περιορισμένο χρονικό διάστημα από έξι μήνες μέχρι δύο έτη. Σκοπός του προγράμματος ήταν να ρυθμίσει την ήδη υπάρχουσα κατάσταση, συνεπώς δε δόθηκε η δυνατότητα συμμετοχής παρά μόνο σε όσους μετανάστες κατοικούσαν ήδη στη χώρα για τουλάχιστον ένα χρόνο πριν από την εφαρμογή του προγράμματος, και πληρούσαν τα οικονομικά κριτήρια που προβλεπόντουσαν. Μετά τη λήξη της άδειας παραμονής δε δόθηκε όμως στους μετανάστες η δυνατότητα να την ανανεώσουν, με αποτέλεσμα να ξαναγυρίσουν στο προηγούμενο καθεστώς. Το πρόγραμμα σχεδιάστηκε με τέτοιο τρόπο ώστε να αποθαρρύνει την είσοδο νέων μεταναστών στη χώρα, όχι μόνο μέσα από τα κριτήρια που έθετε, αλλά και λόγω της πολυπλοκότητας της διαδικασίας που έπρεπε να ολοκληρώσουν οι αιτούντες (Kanellorou, Gregou, Petralias, 2009: 32-33).

Παράλληλα με τη νομιμοποίηση των μη νόμιμων μεταναστών, το 1998 ψηφίστηκε και ο νόμος 2646/98, με τον οποίο προβλέπονταν η δημιουργία ειδικών προγραμμάτων ένταξης και πρόνοιας για τους πρόσφυγες, τους αιτούντες άσυλο και τους προσωρινά διαμένοντες στη χώρα για ανθρωπιστικούς λόγους. Με τα ειδικά προγράμματα αυτά ενισχύονταν η πρόσβαση στην ιατροφαρμακευτική και νοσοκομειακή περίθαλψη, και

προβλέπονταν κοινωνική και οικονομική βοήθεια προς τους δικαιούχους, εφόσον κρίνονταν απαραίτητο για την ομαλή ένταξή τους στην ελληνική κοινωνία (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 131-132).

Το δεύτερο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης του 2001 επανέλαβε τη διαδικασία του 1998, είχε όμως χαρακτήρα πιο προσανατολισμένο στη λογική των κρατικών εσόδων (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 66-69). Ο αιτών έπρεπε να βρίσκεται στη χώρα για τουλάχιστον ένα χρόνο, σε περίπτωση όμως που δεν είχε τη δυνατότητα να το αποδείξει μπορούσε να αγοράσει τα απαραίτητα ένσημα και να συμμετέχει στο πρόγραμμα. Δόθηκε λοιπόν έμμεσα η δυνατότητα νομιμοποίησης και νέων μεταναστών, αρκεί αυτοί να είναι σε καλή οικονομική κατάσταση. Αυτή τη φορά όμως η νομοθεσία δεν περιορίστηκε εκεί, αλλά με το νόμο 2910/2001 έθεσε προϋποθέσεις για τη νόμιμη είσοδο και διαμονή αλλοδαπών στο έδαφος της χώρας. Παράλληλα, εναρμόνισε την ελληνική νομοθεσία με το κοινοτικό δίκαιο, το οποίο περιλάμβανε όχι μόνο τη δυνατότητα οικογενειακής επανένωσης των μεταναστών, αλλά και το κεκτημένο Σένγκεν και την ΕΣΔΑ, ενώ μετέφερε την αρμοδιότητα των σχετικών με τη μετανάστευση ζητημάτων από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης στο Υπουργείο Εσωτερικών, σηματοδοτώντας την αλλαγή της νοοτροπίας με την οποία αντιμετωπίζονταν μέχρι τότε η μετανάστευση (Kanellorou, Gregou, Petralias, 2009).

Τρίτος σταθμός στην εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής της Ελλάδας ήταν ο νόμος 3386/2005, και το τρίτο Πρόγραμμα Νομιμοποίησης. Αυτή τη φορά ο νομοθέτης προχώρησε ακόμα περισσότερο στην εναρμόνιση με την ευρωπαϊκή νομοθεσία και προέβλεψε τη δυνατότητα απόκτησης άδειας παραμονής πενταετούς διάρκειας με δυνατότητα ανανέωσης. Οι προϋποθέσεις για την άδεια ήταν πιο αυστηρές σε σχέση με τα δυο προηγούμενα προγράμματα, όχι όμως σε βαθμό που να καθιστά την πλήρωση τους υπερβολικά δύσκολη. Επίσης βελτιώθηκε η διαδικασία οικογενειακής επανένωσης, έγιναν ειδικές ρυθμίσεις για τα θύματα κυκλωμάτων πορνείας, και προβλέφθηκαν τρόποι νόμιμης εισόδου στη χώρα. Πέρα από ζητήματα νομιμοποίησης και εισόδου όμως, ο νόμος 3386/2005 καταπιάνεται και με την κοινωνική ένταξη των μεταναστών και την αντιμετώπιση των φαινομένων αποκλεισμού τους. Σύμφωνα με αυτόν, οι μετανάστες έχουν δικαίωμα στην παροχή προσωρινής στέγασης,

ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης και βασικών πόρων διαβίωσης, εφόσον κριθεί ότι χρήζουν προστασίας. Τόσο στο νόμο όσο και στο Προεδρικό Διάταγμα 80/2006 για την εφαρμογή του το κοινοτικό δίκαιο μεταφέρεται σωστά και αρκετά ολοκληρωμένα, τα μέτρα όμως και οι δράσεις που προβλέπονται σε αυτά δεν έχουν αποτέλεσμα, αφού ποτέ δεν υλοποιήθηκαν οι σχετικές δράσεις από το ελληνικό κράτος. Αντίθετα, οι διατάξεις για τη νομιμοποίηση και την οικογενειακή επανένωση συνέβαλλαν στο να μειωθεί σημαντικά ο αριθμός των μη νόμιμων μεταναστών, αν και η εφαρμογή τους χαρακτηρίστηκε από εκτεταμένη και χρονοβόρα γραφειοκρατία (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 132-135).

Το 2007 πραγματοποιήθηκε και το τελευταίο πρόγραμμα νομιμοποίησης, το οποίο ωστόσο είχε μικρή απήχηση, αφού απευθύνονταν σε μετανάστες που φοιτούσαν στη δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση, ή είχαν ολοκληρώσει τις σπουδές τους στην Ελλάδα και βρίσκονταν σε αναζήτηση εργασίας. Παράλληλα, με το Προεδρικό Διάταγμα 220/2007 ευθυγραμμίστηκε η ελληνική νομοθεσία με την Οδηγία 2003/9/ΕΚ η οποία όριζε τις απαιτήσεις που έπρεπε να ισχύουν στα κράτη της ΕΕ για την υποδοχή των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων, και όριζε ότι το κράτος είναι υποχρεωμένο να παρέχει στα άτομα αυτά αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης αντίστοιχες με τις ανάγκες τους. Και αυτό το ΠΔ ωστόσο έμεινε κενό γράμμα, αφού η εφαρμογή του παραπέμφθηκε σε υπουργικές αποφάσεις που είτε δεν εφάρμοσαν σωστά τις διατάξεις του, είτε δεν προχώρησαν ποτέ (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 119-122). Τέλος, το 2008 - και μετά από καταδίκη της Ελλάδας στο Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων μαζί με άλλες έξι χώρες - ενσωματώθηκε και η Οδηγία 2004/83/ΕΚ που αφορά την αναγνώριση και την ένταξη στην ελληνική κοινωνία των προσώπων που χρήζουν διεθνούς προστασίας. Στο Προεδρικό Διάταγμα 96/2008 με το οποίο ενσωματώνεται η Οδηγία προβλέπεται μια σειρά από δράσεις για την διαβίωση, την περίθαλψη και τη στέγαση των προσφύγων και των ατόμων που χρήζουν διεθνούς προστασίας. Επίσης προβλέπονται και δράσεις για την ένταξη των ομάδων αυτών, κυρίως μέσω της κοινωνικής πρόνοιας, και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού που αντιμετωπίζουν. Για ακόμα μια φορά όμως, ενώ η μεταφορά της Οδηγίας έχει γίνει με ορθό και ολοκληρωμένο τρόπο, η εφαρμογή της εκκρεμεί. Αυτή τη

φορά η καθυστέρηση οφείλεται στη διαδικασία σχεδιασμού των σχετικών δράσεων, αλλά και στην έλλειψη πολιτικής βούλησης για την προώθηση της εφαρμογής τους (Μωυσιδής, Παπαδοπούλου, 2011: 122-129).

Σε γενικές γραμμές το ελληνικό κράτος ακολουθεί συνειδητά μια μεταναστευτική πολιτική μη ένταξης, η οποία γίνεται φανερό όχι τόσο από τα μέτρα που λαμβάνει για τη νομιμοποίηση και την ένταξη των μεταναστών, όσο από την απουσία μιας ολοκληρωμένης και λογικής λύσης στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 350-363). Για περισσότερο από μια δεκαετία από την αρχή των έντονων μεταναστευτικών ρευμάτων προς την Ελλάδα η πολιτεία κατέφυγε σε λύσεις αποσπασματικές και αναποτελεσματικές, συχνά με πολύ μεγάλη καθυστέρηση, και στοχεύοντας πάντα τα συμπτώματα αντί για τις αιτίες των παθογενειών που εμφανίζονταν. Αγνοώντας και αυξάνοντας τα προβλήματα και τις δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι μετανάστες στην Ελλάδα οι κυβερνήσεις αποσκοπούσαν στην αποθάρρυνση ενδεχόμενων νέων μεταναστευτικών ρευμάτων, ακόμα και αρκετό διάστημα αφού είχε αποδειχθεί ότι ο τρόπος αυτός δεν είχε αποτέλεσμα.

Από τη δεκαετία του 1990 ακόμα η Ευρωπαϊκή Ένωση - και όχι μόνο η Ελλάδα - ακολούθησε περιοριστική πολιτική στη διαχείριση των μεταναστευτικών ροών, με σκοπό τον περιορισμό τους, στόχος που αναφέρεται ξεκάθαρα στο άρθρο 5 της Συνθήκης Σένγκεν. Έχει δοθεί ιδιαίτερη σημασία στην προστασία των εξωτερικών συνόρων του ενιαίου ευρωπαϊκού χώρου, και οι χώρες των οποίων τα σύνορα είναι και σύνορα της ΕΕ είναι επιφορτισμένες με το καθήκον τόσο να ελέγχουν την είσοδο μεταναστών στην ΕΕ, όσο και να επεξεργάζονται τα αιτήματα ασύλου και να περιορίζουν την κίνηση ατόμων που δεν είναι ευρωπαίοι πολίτες μέσα στα όρια του κράτους τους. Δημιουργείται λοιπόν χάσμα μέσα στην κοινοτική έννομη τάξη, ανάμεσα σε δύο κατηγορίες ατόμων - φορέων δικαιωμάτων: από τη μία πλευρά οι ευρωπαίοι πολίτες που απολαμβάνουν των πλεονεκτημάτων της ενιαίας αγοράς και την ελευθερίας μετακίνησης, και από την άλλη οι πολίτες τρίτων χωρών οι οποίοι είναι αποκλεισμένοι από τα οφέλη που προσφέρει η Ένωση στους πολίτες της (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 210).

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, η μεταναστευτική και προσφυγική πολιτική της Ελλάδας δεν απομακρύνεται από τους στόχους της μεταναστευτικής

πολιτικής της υπόλοιπης ΕΕ, ακόμα και αν τα μέσα που χρησιμοποιούνται διαφέρουν από εκείνα άλλων χωρών. Το μεταναστευτικό πρόβλημα αντιμετωπίζεται με όρους προσωρινότητας, βασισμένους περισσότερο στην επιθυμία των κυβερνήσεων να αποδειχθεί παροδικό παρά στην πραγματική του διάσταση που δείχνει ότι πρόκειται για τη νέα πραγματικότητα. Η επίσημη πολιτική του κράτους αποσκοπεί στην καταστολή και την περιθωριοποίηση των μεταναστών, ακολουθώντας μια πολιτική «μη - αφομοίωσης» που ευνοεί την παράτυπη μετανάστευση και τη δημιουργία ανισοτήτων, όχι μόνο ανάμεσα σε γηγενείς και αλλοδαπούς, αλλά και ανάμεσα στις διαφορετικές ομάδες μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 207). Επιφυλάσσοντας διαφορετική αντιμετώπιση στην κάθε μία, η ελληνική κοινωνία διαφοροποιεί τους νεοεισερχόμενους ανάλογα με την καταγωγή τους, τη χώρα προέλευσης, το καθεστώς παραμονής και την οικονομική τους κατάσταση, διαφοροποιήσεις που έχουν αντίκτυπο στην ενσωμάτωση τους, το κράτος όμως τείνει να τους αντιμετωπίζει ως μια ενιαία ομάδα, και συνεπώς δεν προσαρμόζει τις πολιτικές του στις ιδιαίτερες ανάγκες τους, ειδικά όταν αυτές αφορούν την κοινωνική τους ένταξη. Υπάρχουν όμως αρκετά μεγάλες διαφορές σε ό,τι έχει να κάνει με τις δυνατότητες απόκτησης ιθαγένειας, όπου το κράτος κάνει διάκριση σε ομογενείς - παλιννοστούντες και αλλοδαπούς, με τις δύο πρώτες ομάδες να έχουν πολύ ευνοϊκότερη μεταχείριση από ότι η τρίτη.

Η πολιτογράφηση για τους παλιννοστούντες και τους ομογενείς έχει πολλά κοινά χαρακτηριστικά, και γίνεται φανερό η προσπάθεια του ελληνικού κράτους να προσελκύσει την επιστροφή τους μέσα από μια σειρά από ευνοϊκές ρυθμίσεις για τη νομιμοποίηση και την ένταξή τους από τις αρχές ακόμα της δεκαετίας του 1990. Ενδεικτικά αναφέρουμε το δικαίωμα μεταγλώττισης του ονόματός στα ελληνικά, το δικαίωμα εξαγοράς των στρατιωτικών υποχρεώσεων, την ίδρυση και λειτουργία τμημάτων υποδοχής και ένταξης στην εκπαίδευση, την παροχή δωρεάν ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, ίδρυση φορέων προστασίας και ένταξης, και μία σειρά από μέτρα για την εξασφάλιση της απασχόλησης - ανάμεσα στα οποία και μια ποσόστωση των προσλήψεων στο δημόσιο στη Μακεδονία και τη Θράκη (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 211-213). Σημαντικότερη όλων όμως είναι η δυνατότητα που δίνεται στους παλιννοστούντες να αποκτήσουν

την ελληνική ιθαγένεια, σε μια περίοδο που σε καμία άλλη μεταναστευτική ομάδα δε δινόταν τέτοια ευκαιρία, ενώ στους ομογενείς παρέχεται και η δυνατότητα απόκτησης ιθαγένειας με την κατάταξη στις Ένοπλες Δυνάμεις (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 334-336).

Η δυνατότητα πολιτογράφησης δόθηκε σε ορισμένες κατηγορίες μεταναστών που δεν ανήκουν στην ομογένεια στα μέσα της δεκαετίας του 1990 και διευρύνθηκε μετά το τέλος της δεκαετίας σε όλους τους μετανάστες που συγκέντρωναν μια σειρά από προϋποθέσεις σχετικές με τη διάρκεια της παραμονής τους στη χώρα και την εργασιακή τους κατάσταση. Ακόμα και τότε όμως, και μέχρι και σήμερα, η απόδοση ιθαγένειας βρίσκεται σε κάθε περίπτωση στην ευχέρεια της δημόσιας διοίκησης και δεν είναι εξασφαλισμένη ακόμα και στις περιπτώσεις όπου ο μετανάστης συγκεντρώνει όλες τις προϋποθέσεις που προβλέπει ο νόμος (Έμκε - Πουλοπούλου, 2007: 533). Παράλληλα, στην Ελλάδα ισχύουν οι μεγαλύτερες χρονικές προϋποθέσεις για την απόκτηση δικαιώματος πολιτογράφησης στον ανεπτυγμένο κόσμο - δέκα χρόνια νόμιμης συνεχούς παραμονής στη χώρα - , και ο ρυθμός απόδοσης ιθαγένειας σε αλλοδαπούς βρίσκεται χαμηλότερα από κάθε άλλα ευρωπαϊκή χώρα (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004:363 και Τριανταφυλλίδου, Γρώπα, 2009: 205-206). Αυτό βέβαια οφείλεται τόσο στις ελλείψεις της δημόσιας διοίκησης, που βρέθηκε απροετοίμαστη μπροστά στον μεγάλο αριθμό των αιτήσεων που είχε να αντιμετωπίσει, όσο και σε βαθύτερα αίτια που έχουν να κάνουν με τη συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας.

Η συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας βασίστηκε, από την ίδρυση του ελληνικού κράτους, σε ένα αφήγημα όπου ο «ελληνισμός» αποτελούσε μια κατηγορία ευρύτερη των πολιτών του νεοσύστατου κράτους και επέτρεπε συνεπώς εδαφικές διεκδικήσεις με το επιχείρημα της ενότητας του ελληνικού γένους κάτω από την ομπρέλα του ελληνικού κράτους. Την περίοδο αυτή το αν άνηκε κάποιος στο ελληνικό γένος προσδιορίζονταν βάσει της γλώσσας, της καταγωγής, της θρησκείας, και κυρίως την ύπαρξη ελληνικής συνείδησης. Με τον ορισμό αυτό κάθε άτομο που ήθελε να ανήκει στο ελληνικό γένος μπορούσε να ενταχθεί σε αυτό ακόμα και αν έλλειπε κάποιο από τα προηγούμενα στοιχεία. Η επίτευξη όμως της ομοιογένειας μέσα στα όρια του ελληνικού κράτους, σε συνδυασμό με την αποδοχή του status quo στην περιοχή των Βαλκανίων, οδήγησε στην υποβάθμιση του κριτηρίου της

συνείδησης, και την κυριαρχία της καταγωγής ως ειδοποιό διαφορά ανάμεσα σε ομογενείς και αλλοεθνείς. Από τότε, στην ελληνική νομοθεσία υιοθετείται πότε η μία και πότε η άλλη άποψη, χωρίς όμως ποτέ να εγκαταλείπεται η κομβική σημασία της καταγωγής. Βάσει εγκυκλίου που εκδόθηκε το 2001 (Εγκ. 8/3 - 5 - 2001, Φ. 94345/14612) ομογενής θεωρείται αυτός που έχει ελληνική εθνικότητα, και συμμετέχει στο ελληνικό έθνος μέσα από την «κοινή συνήθως ιστορία, γλώσσα και θρησκεία, με κοινές παραδόσεις, με κοινά ήθη και έθιμα». Όλα τα παραπάνω στοιχεία συγκροτούν την ελληνική συνείδηση, και μπορούν να χαρακτηρίσουν κάποιον ως ομογενή. Γίνεται φανερό λοιπόν ότι η καταγωγή γίνεται το βασικό κριτήριο μέσα από το οποίο κρίνεται η ύπαρξη ή όχι της ελληνικής συνείδησης. Ο διαχωρισμός αυτός όμως δεν μένει μόνο στο επίπεδο των νόμων, αλλά έχει περάσει μέσα στους ίδιους τους συμμετέχοντες του ελληνικού έθνους. Αποτέλεσμα αυτού, οι μετανάστες αντιμετωπίζονται ως ξένα σώματα τα οποία απειλούν την ομοιογένεια της ελληνικής κοινωνίας, συχνά από τους ίδιους τους πολίτες και τους δημόσιους λειτουργούς, σε συνειδητό ή ασυνειδητό επίπεδο. Η επίσημη πολιτική αντανakλά ακριβώς αυτή τη φοβία δημιουργίας μειονοτήτων μέσα στο ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα επειδή δεν προωθείται η κοινωνική ενσωμάτωση των αλλοεθνών (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 336-337).

Η σχέση των μεταναστών με το ελληνικό κράτος όμως ξεπερνάει το επίπεδο της νομοθεσίας. Οι ίδιοι οι μετανάστες αντιμετωπίζουν το κράτος ως υπαίτιο για πολλά από τα προβλήματά τους και όχι αποκλειστικά λόγω της ακολουθούμενης πολιτικής. Η επαφή τους με τις δημόσιες υπηρεσίες χαρακτηρίζεται συχνά από αδιαφορία, καθυστερήσεις και υποτίμησή τους, ενώ πολλές φορές και οι ίδιοι οι δημόσιοι υπάλληλοι δεν γνωρίζουν πώς να ανταποκριθούν στα καθήκοντά τους, με αποτέλεσμα οι μετανάστες να φοβούνται και να αποφεύγουν την επαφή με το ελληνικό δημόσιο. Αν προσθέσουμε και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στη χρήση της γλώσσας, τη μεγάλη γραφειοκρατία που έχουν να αντιμετωπίσουν και το υψηλό οικονομικό κόστος που απαιτείται για τη διαδικασία της νομιμοποίησης δεν είναι παράξενο που οι μετανάστες αποφεύγουν όσο γίνεται περισσότερο την επαφή με τις δημόσιες υπηρεσίες (Έμκε - Πουλοπούλου, 2007: 471-473). Παράλληλα, το ελληνικό κράτος φροντίζει ώστε τόσο οι ίδιοι οι μετανάστες όσο και οι πολίτες να μην έχουν επαρκή πληροφόρηση για τη μεταναστευτική

πολιτική και τους ισχύοντες νόμους διατηρώντας ένα είδος «κρατικού μονοπωλίου» της γνώσης τους (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 215). Η άγνοια αυτή πολλές φορές εμποδίζει τους μετανάστες να επωφεληθούν από προγράμματα και δράσεις του κράτους που έχουν ως σκοπό να διευκολύνουν την ένταξη τους και να βελτιώσουν τις συνθήκες ζωής τους.

Από την άλλη πλευρά, το κράτος δεν αντιμετωπίζει τους μετανάστες ως υποκείμενα δικαιωμάτων, αλλά μάλλον ως πηγή εσόδων (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 238). Η διαδικασία νομιμοποίησης είναι την περίοδο αυτή τόσο χρονοβόρα όσο και δαπανηρή, ενώ η μικρή διάρκεια των αδειών παραμονής αναγκάζει τους μετανάστες να βρίσκονται μονίμως σε μία κατάσταση όπου η νομιμότητά τους μονίμως εκκρεμεί. Πολλές φορές η άδεια παραμονής δεν εκδίδεται παρά μόνο μετά τη λήξη της ισχύος της, ενώ η διαδικασία ανανέωσης πρέπει να ξεκινήσει αρκετούς μήνες νωρίτερα, με αποτέλεσμα να χρειάζεται αυτή να ξεκινήσει αμέσως μετά την έκδοση της άδειας. Αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης είναι πολλοί μετανάστες να εγκαταλείπουν τις προσπάθειες νομιμοποίησης και να επιλέγουν να παραμείνουν στη χώρα σε μη νόμιμο καθεστώς. Σε συνδυασμό με την απασχόλησή τους στον τομέα της παραοικονομίας η κοινωνική τους ένταξη καθίσταται ακόμα πιο δύσκολη.

Η σύνδεση της νόμιμης εργασίας με τη νόμιμη παραμονή στη χώρα είναι ενδεικτική του τρόπου με τον οποίο το ελληνικό κράτος αντιμετωπίζει τους μετανάστες. Η εισροή εργαζομένων που αναλαμβάνουν τις εργασίες χαμηλού κοινωνικού γοήτρου καλύπτει τις ανάγκες της χώρας με κόστος χαμηλότερο απ' ό,τι αν αυτές οι θέσεις καταλαμβάνονταν από γηγενείς. Παράλληλα η μαζική εισροή νέων εργαζόμενων διατηρεί χαμηλά τα επίπεδα των μισθών των ανειδίκευτων εργατών ενώ με τη λήξη της εργασιακής τους σχέσης ο μετανάστης είναι υποχρεωμένος να εγκαταλείψει άμεσα τη χώρα. Η εξάρτηση αυτή από την εργασία του, και συνεπώς από τη σχέση του με τον εργοδότη αποτρέπει τη διεκδίκηση εργασιακών δικαιωμάτων, την καταγγελία παράνομων συνθηκών εργασίας καθώς και τη συμμετοχή σε συνδικαλιστικά όργανα και τη δημιουργία συλλογικοτήτων (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 207). Το κράτος αντιμετωπίζει τους μετανάστες αποκλειστικά και μόνο ως εργάτες και δεν φροντίζει για την προστασία τους από την

εκμετάλλευση. Αντίθετα η κατασταλτική πολιτική που ακολουθήθηκε απέναντι στους μετανάστες σε συνδυασμό με την ανοχή σε φαινόμενα παρανομίας των εργοδοτών, και ταυτόχρονα οι χαμηλοί ρυθμοί έκδοσης νομιμοποιητικών εγγράφων, αποτέλεσαν συνειδητή επιλογή του κράτους ώστε να αποθαρρυνθεί η έλευση νέων μεταναστών στη χώρα και να τονιστεί ο προσωρινός χαρακτήρας παραμονής των ήδη εγκαταστημένων, σπρώχνοντάς τους σε παράνομο καθεστώς (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 479).

Οι συνθήκες εργασίας ωστόσο είναι οι ίδιες για τους νόμιμους και τους μη - νόμιμους μετανάστες, ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα. Οι περισσότεροι μετανάστες απασχολούνται ως ανειδίκευτοι εργάτες και τεχνίτες, ενώ δεν έχουν την ευκαιρία συνήθως να βρουν εργασία σε υψηλόμισθες θέσεις που απαιτούν εξειδίκευση, ακόμα και αν έχουν τα απαραίτητα προσόντα. Πολλοί απασχολούνται σε αδήλωτες θέσεις εργασίας ακόμα κι αν έχουν άδεια παραμονής, ενώ υψηλά είναι και τα ποσοστά της μερικής απασχόλησης. Ακόμα, όλοι οι μετανάστες βρίσκουν εργασία μέσα από τα ίδια δίκτυα και με τους ίδιους τρόπους, είτε πρόκειται για νόμιμη εργασία είτε αδήλωτη. Αν και με την πάροδο των ετών πολλοί μετανάστες καταφέρνουν να εργαστούν σε θέσεις με υψηλότερους μισθούς και κοινωνικό γόητρο, ή ακόμα και να στραφούν στην αυτοαπασχόληση, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν μέχρι να καταφέρουν να ανελιχθούν είναι κοινά σε όλες τις κατηγορίες μεταναστών και τους πρόσφυγες. Σε αυτά περιλαμβάνονται η ελλιπής ασφάλιση, η κακές συνθήκες εργασίας, η εργασιακή ανασφάλεια, η κακή μεταχείριση από τους εργοδότες, αλλά και η ανεργία (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 454).

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια η νομιμοποίηση δεν αποτελεί τόσο μέσο εύρεσης εργασίας όσο διασφάλιση απέναντι στην απόλυση και - σε περιορισμένο βαθμό - στις κακές συνθήκες (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 37). Με την απόκτηση νόμιμης άδειας παραμονής δεν είναι τόσο εύκολο στους εργοδότες να εκβιάσουν τον εργαζόμενο μετανάστη κατά τη διάρκεια της απασχόλησης τους, ή ακόμα και να τον καταγγείλουν στις αρχές, με αποτέλεσμα την απέλαση του, ώστε να αποφύγουν να πληρώσουν το μισθό του - φαινόμενα δυστυχώς υπαρκτά στην αγορά εργασίας. Η νομιμοποίηση μειώνει σημαντικά την ανασφάλεια του μετανάστη σχετικά με την παραμονή του στην Ελλάδα και την εργασία του, και του επιτρέπει να σχεδιάσει τη ζωή

του στη χώρα, και συνεπώς διευκολύνει την ένταξη του στην ελληνική κοινωνία. Τυπικά η εργατική νομοθεσία δεν κάνει διάκριση ανάμεσα σε μετανάστες με ή χωρίς άδεια εργασίας και παραμονής. Όλοι οι εργαζόμενοι έχουν τα ίδια εργασιακά δικαιώματα, παίρνουν ίδιους μισθούς, και σε περίπτωση που τα παραπάνω δεν τηρούνται έχουν δικαίωμα να κινηθούν δικαστικά εναντίων του εργοδότη τους. Η εξάρτηση όμως της άδειας παραμονής από την ύπαρξη νόμιμης εργασίας καθιστά αδύνατη τη διεκδίκηση δικαιωμάτων από τους μη - νόμιμους μετανάστες. Σύμφωνα όμως με πάγια νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων, σε περίπτωση που ο μετανάστης δεν έχει άδεια εργασίας, η σύμβαση που έχει υπογράψει με τον εργοδότη είναι άκυρη, και συνεπώς δεν υφίσταται σύμβαση βάσει της οποίας του κατοχυρώνονται δικαιώματα. Ακόμα όμως κι αν η εργασία είναι σύμφωνη με το νόμο, ο φόβος των αντίποινων από τον εργοδότη και της απώλειας της άδειας παραμονής δεν επιτρέπει τη δικαστική προσφυγή των μεταναστών (Έμκε - Πουλοπούλου, 2007: 717-718).

Οι νόμιμοι μετανάστες αντίθετα απολαμβάνουν αρκετών προνομίων χάρη στο καθεστώς διαμονής τους. Έχουν δικαίωμα να φέρουν στη χώρα και την οικογένειά τους, να κάνουν χρήση των δημόσιων υπηρεσιών, και να ενταχθούν στο ασφαλιστικό σύστημα της χώρας. Παράλληλα, η νομιμοποίηση συμβάλλει και στην ομαλότερη ένταξη στην κοινωνία.

Κοινωνική ένταξη ωστόσο δε σημαίνει απαραίτητα και ενσωμάτωση. Καθώς στην Ελλάδα η ενσωμάτωση στην κοινωνία ταυτίστηκε με την αφομοίωση, και την πλήρη υιοθέτηση της ελληνικής κουλτούρας, τρόπου ζωής και συνηθειών, η νομιμότητα και η ένταξη στην αγορά εργασίας δε σημαίνει και πολλά αν δεν υπάρχουν και όλα τα προηγούμενα στοιχεία. Οι ίδιοι οι μετανάστες κρίνουν ότι η νομιμοποίηση ευνοείται στην Ελλάδα, και συμβάλλει στη βελτίωση της ζωής τους, όχι μόνο λόγω των δικαιωμάτων που αποκτούνται με αυτή, αλλά και επειδή οδηγεί στην καλύτερη αντιμετώπιση από τους Έλληνες (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 40).

Οι παράγοντες που επηρεάζουν την ενσωμάτωση στην ελληνική κοινωνία έχουν σχέση κυρίως με την καταγωγή του κάθε ατόμου, καθώς και τα χαρακτηριστικά που έχει η μετακίνησή του προς την Ελλάδα (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 443-451). Σημαντικό ρόλο παίζει η χώρα καταγωγής, όπου οι πολίτες που έρχονται από χώρες του ανεπτυγμένου δυτικού κόσμου

αντιμετωπίζονται ως ίσοι με τους Έλληνες πολίτες, ενώ παράλληλα τα άτομα που έρχονται από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και των αναπτυσσόμενων και υποανάπτυκτων χωρών αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα. τόσο στις σχέσεις τους με την κοινωνία, όσο και στη διατήρηση της ξεχωριστής τους πολιτιστικής ταυτότητας. Ακόμα και μέσα στους τελευταίους, η κοινωνική αποδοχή του κάθε ατόμου επιδέχεται διαβαθμίσεων, ανάλογα με τη χώρα προέλευσης. Οι προερχόμενοι από χώρες όπου υπήρχε ισχυρό ελληνικό στοιχείο κατά το παρελθόν έχουν πιο ευνοϊκή μεταχείριση από τους γηγενείς, η οποία βελτιώνεται ακόμα περισσότερο αν ανήκουν στην ομογένεια. Από την άλλη πλευρά, οι Αλβανοί, οι οποίοι ήρθαν σε πολύ μεγαλύτερους αριθμούς από ότι οι υπόλοιπες ομάδες, αντιμετωπίζουν μεγαλύτερη καχυποψία και ρατσισμό. Οι χειρότερες συνθήκες ωστόσο είναι αυτές που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας, οι οποίοι συνήθως ανήκουν και στις κατώτατες οικονομικές τάξεις (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 446-447).

Πέρα από την καταγωγή, παίζει ρόλο τόσο η οικονομική κατάσταση του κάθε ατόμου, όσο και ο βαθμός μόρφωσης και εξειδίκευσης, με τους μετανάστες εκείνους που βρίσκονται σε καλύτερη οικονομική κατάσταση ή απασχολούνται σε εργασίες υψηλότερης εξειδίκευσης να χαίρουν μεγαλύτερης σχετικά εκτίμησης από την ελληνική κοινωνία. Επίσης, υπάρχουν και διαφοροποιήσεις βάσει φύλου, όπου οι γυναίκες προσαρμόζονται κατά κανόνα πιο εύκολα, και του χρόνου κατά τον οποίο ήρθαν στη χώρα, όπου οι μετανάστες του δεύτερου και τρίτου κύματος αντιμετώπισαν μια κοινωνία πολύ πιο δεκτική από ότι οι μετανάστες των πρώτων χρόνων. Τέλος, σημαντικό στοιχείο είναι και το νομικό καθεστώς του καθενός. Οι πρόσφυγες αντιμετωπίζονται με πολύ μεγαλύτερη ανεκτικότητα από την ελληνική κοινωνία σε σχέση με τους οικονομικούς μετανάστες, αν και αντιμετωπίζουν τα ίδια περίπου προβλήματα με τους τελευταίους σε ζητήματα εργασίας, ρατσισμού και ανοχής στις πολιτισμικές τους διαφορές (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 446-450). Το καθεστώς του πρόσφυγα όμως τους παρέχει αρκετές διευκολύνσεις από το κράτος στις οποίες οι οικονομικοί μετανάστες δεν έχουν πρόσβαση. Ενδεικτικά αναφέρουμε την απαγόρευση απέλασης και επαναπροώθησης στη χώρα καταγωγής των προσφύγων, τη δυνατότητα έκδοσης ταξιδιωτικών εγγράφων και την παροχή στέγασης, διατροφής και περίθαλψης αν αυτό είναι

αναγκαίο, καθώς και την προτεραιότητα στην εργασία αμέσως μετά τους Έλληνες πολίτες και πριν τους μετανάστες (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 213-215). Τέλος, η δεύτερη γενιά των μεταναστών ενσωματώνεται χωρίς ιδιαίτερες δυσκολίες, ιδιαίτερα επειδή έχει φοιτήσει σε ελληνικά σχολεία και πανεπιστήμια και δεν έχει έντονες πολιτιστικές διαφορές. Επιπρόσθετα, στοιχεία που βοηθούν την ενσωμάτωση είναι η ύπαρξη σταθερής εργασίας, η γνώση της γλώσσας, η ύπαρξη οικογένειας, και η σύναψη κοινωνικών σχέσεων με Έλληνες και η ενεργή συμμετοχή στην τοπική κοινωνία (Έμκε - Πουλοπούλου, 2007: 444 - 451). Σημαντικότερος παράγοντας ωστόσο είναι η θέληση των ίδιων των μεταναστών να ενσωματωθούν πλήρως στην κοινωνία, αφού πρέπει οι ίδιοι να καταβάλουν προσπάθεια ώστε να μειώσουν την ορατότητα των διαφορών τους και να υιοθετήσουν τις συνήθειες και τον τρόπο ζωής της κοινωνίας υποδοχής. Στην ελληνική κοινωνία οι μετανάστες γίνονται συνήθως ανεκτοί, δεν αντιμετωπίζονται ωστόσο ως ισότιμα μέλη της κοινωνίας παρά μόνο μετά από πολλές προσωπικές προσπάθειες και μεγάλο χρονικό διάστημα (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 353).

Η προσπάθεια αυτή των μεταναστών δε συνοδεύεται όμως από αντίστοιχες πρωτοβουλίες του κράτους. Στο θέμα της ενσωμάτωσης των μεταναστών και των προσφύγων το κράτος επιλέγει να κρατήσει μια απόλυτα παθητική στάση, χωρίς να εφαρμόσει πολιτικές που προωθούν την άμβλυνση των ανισοτήτων και την αντιμετώπιση των προβλημάτων που αυτοί αντιμετωπίζουν (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 352-355). Πέρα από το νομικό πλαίσιο του καθεστώτος παραμονής τους, ελάχιστα προγράμματα έχουν εφαρμοστεί για να μειώσουν τις ανισότητες και να αντιμετωπίσουν τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών, και τα περισσότερα από αυτά αφορούν αποκλειστικά τους πρόσφυγες. Ακόμα χειρότερα, πολλές φορές είναι το ίδιο το κράτος που δημιουργεί τις συνθήκες για τον αποκλεισμό τους. Η προστασία τους από εκδηλώσεις ρατσιστικών φαινομένων και βίας βασιζόταν μέχρι πρόσφατα στο νόμο 927/1979 και το νόμο 1419/84 που απαγορεύουν την προτροπή σε πράξεις βίας και την τέλεσή τους οι οποίες βασίζονται σε φυλετικές, εθνοτικές και θρησκευτικές διακρίσεις, ενώ απαγορεύει και τις διακρίσεις κάθε είδους που βασίζονται στα παραπάνω χαρακτηριστικά. Καθώς όμως η εφαρμογή τους βασίζεται σε καταγγελία του θύματος στις αρμόδιες

αρχές στην πράξη αυτοί δεν μπορούν να εφαρμοστούν στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, είτε λόγω της μη νόμιμης παραμονής του θύματος στη χώρα, είτε λόγω των υψηλών δικαστικών εξόδων. Παράλληλα, μέσα από τα μέτρα καταστολής που λαμβάνει το κράτος, συχνά εντείνονται οι ρατσιστικές τάσεις και οι τάσεις αποκλεισμού της κοινωνίας (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 478).

Η ευθύνη της ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία ανήκει αποκλειστικά στους μετανάστες, που λειτουργούν μέσα σε ένα σύστημα συχνά αδιάφορο ή ακόμα και εχθρικό απέναντί τους. Το μόνο μέσο που έχουν για να υποκαταστήσουν τις ανύπαρκτες επίσημες πολιτικές είναι τα κοινωνικά δίκτυα που αναπτύσσονται ανάμεσα σε άτομα που έρχονται από την ίδια χώρα, ή ακόμα και μεταξύ αυτών και των Ελλήνων, και τα οποία αναλαμβάνουν να βοηθήσουν σε ένα ευρύ μέτωπο οικονομικών και κοινωνικών αναγκών (Μωυσίδης, Παπαδοπούλου, 2011: 42). Συνήθως η ενσωμάτωση γίνεται φανερή από τη δεύτερη γενιά, αφού η πρώτη γενιά μεταναστών δεν έχει τα απαραίτητα μέσα για να πετύχει την πλήρη ένταξη στην ελληνική κοινωνία, αλλά ούτε και τη θέληση συχνά να εγκαταλείψει συνήθειες και έθιμα της χώρας καταγωγής. Χαρακτηριστικό της κατάστασης αυτής είναι η πρόσβαση που έχουν τα παιδιά των μεταναστών στην εκπαίδευση. Αν και έχει θεσμοθετηθεί η υποχρεωτική φοίτηση των παιδιών στο σχολείο για χρονικό διάστημα ίσο με αυτό των Ελλήνων, και ανεξάρτητα από την ύπαρξη άδειας παραμονής, τα περισσότερα σχολεία δεν έχουν τάξεις υποδοχής για τα παιδιά αυτά. Συνεπώς, αναγκάζονται να μπουκωθούν σε τάξεις μαζί με τα υπόλοιπα παιδιά, ακόμα κι αν συχνά δεν γνωρίζουν καθόλου τη γλώσσα και δυσκολεύονται να παρακολουθήσουν. Ως αποτέλεσμα, τα παιδιά αυτά αισθάνονται ανασφάλεια, αποκλεισμό, και πολλές φορές επιθετικότητα, τα οποία με τη σειρά τους οδηγούν σε πολύ χαμηλότερα ποσοστά ολοκλήρωσης της δευτεροβάθμιας και εισόδου στην τριτοβάθμια εκπαίδευση σε σχέση με τους Έλληνες μαθητές (Έμκε - Πουλοπούλου, 2007: 468 - 469).

Ο κίνδυνος του αποκλεισμού αυξάνεται ακόμα περισσότερο σε συγκεκριμένες ομάδες πληθυσμού. Οι γυναίκες και τα παιδιά, άτομα με αναπηρία, άνεργοι και άτομα τρίτης ηλικίας έχουν πολύ περισσότερες πιθανότητες να βρεθούν στο κοινωνικό περιθώριο. Τόσο η αδράνεια του κράτους για την ενσωμάτωση και την ύπαρξη ενός προστατευτικού

πλέγματος, όσο και ο διαρκής κίνδυνος να βρεθεί το άτομο σε μια τέτοια κατάσταση ανά πάσα στιγμή (για παράδειγμα μετά από ένα εργατικό ατύχημα) καθιστούν το πρόβλημα του αποκλεισμού ως ένα υπαρκτό ενδεχόμενο στη ζωή του κάθε μετανάστη, και το οποίο χωρίς ενεργή θετική δράση από το ελληνικό κράτος δεν πρόκειται να λυθεί (Έμκε-Πουλοπούλου, 2007: 480-481).

Ταυτόχρονα, μέσα από τον κυρίαρχο λόγο στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης, προβάλλεται η εικόνα των μεταναστών ως «άλλοι», μία απειλή για τη συνοχή της κοινωνίας και τις πολιτιστικές αξίες της, οι οποίες θεωρούνται εξ' ορισμού ανώτερες (Τριανταφυλλίδου, Γρώπα, 2009: 209-211). Με τον τρόπο αυτό, οι γηγενείς αρχίζουν και βλέπουν αμυντικά τους μετανάστες, και τους τοποθετούν απέναντί τους, αντιλαμβανόμενοι τα υπαρκτά προβλήματα που υπάρχουν στις κοινότητες των μεταναστών ως εγγενή, που δημιουργήθηκαν με την άφιξη τους, και όχι ως εκδηλώσεις βαθύτερων παθογενειών της ίδιας της ελληνικής κοινωνίας (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 211-212). Αποτέλεσμα είναι η επικρότηση από το μεγαλύτερο μέρος της κοινωνίας μιας μεταναστευτικής πολιτικής που δεν κάνει προσπάθεια να σεβαστεί τα δικαιώματα των μεταναστών, αλλά αντίθετα κάνει ό,τι είναι δυνατόν - μέσα πάντα στα πλαίσια μιας ελάχιστης δυνατής ηθικής και αλληλεγγύης - να διώξει και να περιορίσει την «απειλή». Αν και οι τάσεις αυτές ήταν εντονότερα εμφανείς κατά τα πρώτα χρόνια των μεγάλων μεταναστευτικών ροών προς τη χώρα, ακόμα και σήμερα δεν έχουν εκλείψει τελείως - αν και πρέπει να παραδεχθούμε ότι έχουν μειωθεί και μεγάλα κομμάτια της ελληνικής κοινωνίας βλέπουν τους μετανάστες και κυρίως τους πρόσφυγες είτε με αδιαφορία είτε με συμπάθεια. Παρ' όλ' αυτά, το 2010 το 60% σχεδόν των Ελλήνων σε έρευνα για λογαριασμό της εφημερίδας "Καθημερινή" πίστευε ότι οι μετανάστες βλάπτουν τη ελληνική οικονομία, και το 45% ότι αυξάνουν την ανεργία, ακόμα κι αν απασχολούνται σε εργασίες στις οποίες οι Έλληνες δεν επιθυμούν να εργαστούν. Παράλληλα, μόλις το 30% πιστεύει ότι η μετανάστευση έχει θετικό αντίκτυπο στην οικονομία (Triandafyllidou, ELIAMEP and EUI, 2013: 32). Η τάση αύξησης της αρνητικής γνώμης για τη μετανάστευση δεν είναι τυχαία, αφού ξεκινάει με την έλευση μεταναστών σε μεγαλύτερο ποσοστό από χώρες της Ασίας και της Αφρικής, οι

οποίοι έχουν ριζικά διαφορετικό πολιτιστικό και θρησκευτικό υπόβαθρο, και είναι συνεπώς περισσότερο ορατοί στην ελληνική κοινωνία.

Οι παραβιάσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.

Η αναγνώριση του δικαιώματος ατομικής προσφυγής στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το 1985 έδωσε ακόμα ένα όπλο στις κοινωνικές ομάδες εκείνες που ήταν αποκλεισμένες και δεν είχαν πρόσβαση σε κέντρα εξουσίας ώστε να διεκδικήσουν το σεβασμό των δικαιωμάτων τους από το ελληνικό κράτος. Τόσο οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, όσο και τα μέλη της φυλής των Ρομά χρησιμοποίησαν συχνά το ΕΔΔΑ για να διορθώσουν παραβιάσεις που έγιναν απέναντι τους, αποκαλύπτοντας τα ίδια βασικά προβλήματα που υπήρχαν στη δράση του κράτους και στη σχέση του με τις μειονότητες.

Μέχρι το 2008 είχαν ήδη γίνει αποδεκτές από το Δικαστήριο 56 υποθέσεις στις οποίες γινόταν φανερή η απροθυμία του ελληνικού κράτους να αποκλίνει από το όραμα της εθνικής ομοιογένειας και να συμμορφωθεί στις απαιτήσεις που έχει μια κοινωνία πλουραλιστικού τύπου. Από αυτές, οι 30 αφορούσαν υποθέσεις σχετικές με την προστασία μειονοτήτων που υπάρχουν μέσα στο ελληνικό κράτος, ενώ σε 26 ο προσφεύγων ήταν μετανάστης, ή πολίτης τρίτης χώρας εκτός ΕΕ (Psychogiouroulou, 2010: 115).

Σε γενικές γραμμές το ελληνικό κράτος δεν έχει δείξει ιδιαίτερη προθυμία να εφαρμόσει την ΕΣΔΑ σε περιπτώσεις όπου απαιτείται η αλλαγή υφιστάμενων πρακτικών, τάση που φαίνεται κυρίως στη δικαστική εξουσία. Η ΕΣΔΑ αποτελεί μέρος της ελληνικής έννομης τάξης μέσα από τη ρητή αναφορά που γίνεται στο άρθρο 28 του Ελληνικού Συντάγματος, όπου ορίζεται η τήρησή της ως μέρος των γενικών αρχών δικαίου βάσει των οποίων πρέπει να ερμηνεύονται οι νόμοι. Η Σύμβαση λοιπόν έχει προτεραιότητα σε περίπτωση που κάποιος νόμος έρχεται σε αντίθεση με τις διατάξεις της, όχι όμως και όταν πρόκειται για το Σύνταγμα. Ωστόσο, αν και το τελευταίο παρέχει

στις περισσότερες περιπτώσεις μεγαλύτερη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από ότι η ΕΣΔΑ, στην πράξη παρατηρούνται αρκετά προβλήματα.

Καθώς στην Ελλάδα δεν υπάρχει ξεχωριστό συνταγματικό δικαστήριο, όλα τα δικαστήρια της χώρας είναι αρμόδια να κρίνουν κατά περίπτωση την ενδεχόμενη αντισυνταγματικότητα. Αυτό σημαίνει ότι είναι πολύ πιο εύκολο να υπάρχει απόσταση ανάμεσα στην πρακτική του κάθε δικαστηρίου, ακόμα και ανάμεσα σε διαφορετικούς δικαστές. Στην πλειοψηφία ωστόσο των υποθέσεων η ενδεχόμενη ασυμβατότητα της εκάστοτε περίπτωσης με την ΕΣΔΑ δεν εξετάζεται αυτοβούλως από το δικαστήριο, παρά μόνο έπειτα από αίτημα του ενάγοντος. Η εφαρμογή της Σύμβασης από τα ελληνικά δικαστήρια δεν έχει τη συχνότητα που παρατηρείται σε άλλες συμβαλλόμενες χώρες, αλλά και δε γίνεται πάντα με την απαραίτητη προσοχή. Οι δικαστές κρίνουν βάσει των δικαιωμάτων που προβλέπονται στο Σύνταγμα, αλλά συχνά δεν έχουν ολοκληρωμένη ενημέρωση για τη νομολογία του ΕΔΔΑ, και συνεπώς δεν την λαμβάνουν υπ' όψιν κατά τη διαδικασία έκδοσης απόφασης. Η συχνότητα επίκλησης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ διαφέρει σημαντικά από δικαστή σε δικαστή, αν και η όλο και μεγαλύτερη συχνότητα προσφυγής στο ΕΔΔΑ συνέβαλε ώστε να γίνει ευρύτερα γνωστή η Σύμβαση, και συνεπώς η δυνατότητα προσφυγής στα όργανά της αν ο αιτών δε δικαιωθεί στα ελληνικά δικαστήρια (Psychogiourou, 2010: 120 - 121).

Σε περίπτωση που μια απόφαση εθνικού δικαστηρίου ανατραπεί από το ΕΔΔΑ, το πρώτο υποχρεούται να συμμορφωθεί και να αλλάξει την απόφαση του ώστε να προσαρμόζεται στα νέα δεδομένα. Στην Ελλάδα ωστόσο, και ιδιαίτερα κατά τα πρώτα χρόνια, τα ελληνικά δικαστήρια, αλλά και το ελληνικό κράτος εν γένει, έδειξαν ιδιαίτερη απροθυμία σε ότι αφορά την εξασφάλιση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, και σε μερικές περιπτώσεις ακόμα και άρνηση προσαρμογής του εσωτερικού δικαίου ώστε αυτό να συμβαδίζει με τις απαιτήσεις της ΕΣΔΑ. Με την πάροδο των ετών η στάση αυτή του ελληνικού κράτους ξεκίνησε να γίνεται ηπιότερη. Πλέον το κράτος είναι πιο ευέλικτο σε ζητήματα σχετικά με τη θρησκεία, δε συμβαίνει όμως το ίδιο και με τα δικαιώματα των μειονοτικών ομάδων και των μεταναστών. Η κυρίαρχη ιδέα περί εθνικής ομοιογένειας οδηγεί τις κυβερνήσεις να αντιστέκονται σε κάθε μεταρρύθμιση που θα μπορούσε να διασπάσει την

εικόνα αυτή και να αυξήσει την επιρροή που έχουν οι μειονότητες στο εσωτερικό του κράτους, ενώ θέτει στενά όρια στην ίδρυση και τη λειτουργία οργανωμένων μειονοτικών συλλόγων. Οι μειονότητες από την πλευρά τους χρησιμοποιούν τα όργανα της ΕΣΔΑ με στόχο να διευρύνουν την επιρροή τους και να κερδίσουν ευνοϊκές ρυθμίσεις για τη θέση τους μέσα στο κράτος, συνήθως καθοδηγούμενες από τις γειτονικές χώρες. Με το φόβο ότι η αναγνώριση μιας μειονότητας και η αναβάθμισή της σε θεσμικό συνομιλητή θα οδηγήσει σε εδαφικές διεκδικήσεις από τις όμορες χώρες, το ελληνικό κράτος είναι απρόθυμο να συμμορφωθεί στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ σε σχέση με αυτές τις περιπτώσεις.

Παράλληλα με τις εθνικές μειονότητες, τη δυνατότητα προσφυγής στο ΕΔΔΑ έχουν χρησιμοποιήσει και άλλες ομάδες στην προσπάθειά τους να επιτύχουν τους στόχους τους, και κυρίως θρησκευτικές ομάδες. Αυτό επιτυγχάνεται με μια σειρά από στρατηγικά επιλεγμένες υποθέσεις, οι οποίες τραβούν την προσοχή στα σημεία εκείνα της ελληνικής έννομης τάξης που εμποδίζουν την πραγματοποίηση των αιτημάτων της κάθε ομάδας, αιτήματα τα οποία το ελληνικό κράτος αρνείται να ικανοποιήσει. Οι ομάδες που καταφεύγουν στο μέσο αυτό είναι συνήθως κοινωνικά αποκλεισμένες, δεν έχουν συνεπώς τη δυνατότητα να προωθήσουν θεσμικά τα αιτήματά τους με άλλο τρόπο. Με την προσφυγή στο ΕΔΔΑ, πέρα από τη διόρθωση της αδικίας που υφίσταται ο αιτών, δημιουργείται ένα νομικό προηγούμενο πάνω στο οποίο μπορούν να χτίσουν οι ομάδες αυτές ώστε σταδιακά να φτάσουν στην πλήρη πραγμάτωση των στόχων τους, ενώ παράλληλα η δημοσιοποίηση της υπόθεσης σε ευρωπαϊκό επίπεδο λειτουργεί και ως μέσο άσκησης πολιτικής πίεσης στο κράτος, τόσο από το επίπεδο των οργάνων της Σύμβασης, όσο και από την ίδια την κοινωνία. Αντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα μιας επιτυχημένης τέτοιας προσπάθειας είναι η εκκλησία των Μαρτύρων του Ιεχωβά, η οποία με μια σειρά από στοχευμένες προσφυγές κατάφερε να πετύχει τον περιορισμό των πράξεων που το ελληνικό δίκαιο θεωρεί ως προσηλυτισμό, παρά την αντίσταση τόσο του κράτους όσο και της Ορθόδοξης Εκκλησίας (Psychogiorgoulou, 2010: 124-125).

Πέρα όμως από τις ελευθερίες του συνέρχεσθαι και του συνεταιρίζεσθαι και τις θρησκευτικές ελευθερίες, η νομολογία του Δικαστηρίου σε υποθέσεις εναντίων της Ελλάδας δείχνει να προβάλλει τα προβλήματα που

υπάρχουν στη μεταχείριση από το κράτος των μεταναστών και των προσφύγων. Σε αντίθεση με τις περισσότερες συμβαλλόμενες χώρες, η Ελλάδα παραβιάζει συστηματικά τα λεγόμενα δικαιώματα πρώτης γενιάς, με μεγάλο αριθμό καταδικών να αφορά τα άρθρα 2,3,5 και 13 της Σύμβασης, που αφορούν το δικαίωμα στη ζωή, την απαγόρευση βασανισμού, απάνθρωπης ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, το δικαίωμα στην ελευθερία και το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής σε εθνικό δικαστήριο αντίστοιχα.

Η παραβίαση του άρθρου 6 για το δικαίωμα στη δίκαιη δίκη είναι επίσης ένα διαχρονικό σημείο στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, το οποίο οφείλεται σε ένα συνδυασμό παραλείψεων και συστημικών ανεπαρκειών στη λειτουργία του δικαστικού συστήματος της χώρας. Σύμφωνα με στοιχεία του ΕΔΔΑ, το 2007 εκδόθηκαν 65 τελικές αποφάσεις από το Δικαστήριο που αφορούσαν την Ελλάδα. Από αυτές, στις 61 διαπιστώνονταν ότι υπάρχει τουλάχιστον μία παράβαση της Σύμβασης, ενώ στη μεγάλη πλειοψηφία τους (54 αποφάσεις) διαπιστώνονταν η παραβίαση του άρθρου 6 ΕΣΔΑ, που αφορά τη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης. Οι 16 από αυτές τις παραβιάσεις αφορούν την παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, ενώ 38 υποθέσεις κρίθηκαν αντίθετες με το άρθρο 6 εξαιτίας της μακράς διάρκειας της δικαστικής διαδικασίας. Εκτός αυτών των προβλημάτων, αντιδράσεις έχει εγείρει και η απόφαση του ελληνικού κράτους να παρέχει δωρεάν δικαστική συνδρομή μόνο σε νόμιμους μετανάστες, απόφαση που έχει καταδικαστεί τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό, καθώς θεωρείται δυσμενής διάκριση απέναντι στους μη νόμιμους μετανάστες, και συνεπώς παραβιάζει την αρχή της ίσης μεταχείρισης από το νόμο. Ωστόσο, αν και στη χώρα υπάρχει γενικευμένη συμφωνία για την ανάγκη βελτίωσης του δικαστικού συστήματος, καθώς και των τρόπων με τον οποίο αυτή θα επιτευχθεί ώστε να εξασφαλιζεται η εφαρμογή του άρθρου 6, η διαδικασία αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρονοβόρα και περίπλοκη, και δεν έχει ακόμα επιτευχθεί αυτός ο στόχος. Η διαπίστωση ωστόσο του προβλήματος από το ΕΔΔΑ έφερε και την δημοσιοποίησή του, και αυτή με τη σειρά της αύξησε τον αριθμό των προσφυγών, συμβάλλοντας στη διατήρησή του (Anagnostou, 2014).

Τα κύρια προβλήματα που εντοπίζονται αφορούν την παράνομη κράτηση και την εξευτελιστική μεταχείριση των μεταναστών. Ειδικά για το τελευταίο σημείο, είναι σημαντικό να πούμε ότι η επίκληση του άρθρου 3 έχει

μια ουσιαστική διαφοροποίηση όταν γίνεται απέναντι στην Ελλάδα ή απέναντι στις υπόλοιπες χώρες. Στις περισσότερες χώρες η επίκληση του άρθρου 3 γίνεται για να αποφευχθεί η έκδοση αλλοδαπού σε χώρα όπου διατρέχει τον κίνδυνο βασανισμού ή εξευτελιστικής μεταχείρισης, στις περιπτώσεις όμως όπου αυτό επικαλείται απέναντι στη Ελλάδα η παραβίαση του άρθρου 3 έχει γίνει σε ελληνικό έδαφος. Στις περισσότερες περιπτώσεις η παράβαση του άρθρου 3 αφορά τις συνθήκες κράτησης μεταναστών σε φυλακές και κέντρα κράτησης, χωρίς όμως να περιορίζεται εκεί.

Οι προσφυγές στο ΕΔΔΑ για την παραβίαση των άρθρων 3 και 5 ξεκίνησαν από τα τέλη της δεκαετίας του 1990, και αφορούσαν κατά κύριο λόγο περιπτώσεις αστυνομικής βίας, κατάχρησης εξουσίας και ελλειπούς διερεύνησης κρουσμάτων βίας απέναντι σε αλλοδαπούς. Στις υποθέσεις αυτές επαναλαμβανόμενο μοτίβο ήταν η κράτηση μεταναστών μέχρι την απέλασή τους, τόσο για τη διάρκεια που αυτή είχε, όσο και για τις συνθήκες της. Οι ενάγοντες ήταν πολίτες τρίτων χωρών, οι οποίοι δεν είχαν πάντα υποστήριξη από οργανωμένες ομάδες. Έτσι, οι υποθέσεις που έφτασαν στο ΕΔΔΑ δεν ήταν στρατηγικά επιλεγμένες για να προωθήσουν το στόχο του σεβασμού των δικαιωμάτων τους, αλλά κυρίως η κατά περίπτωση δικαίωση του προσφεύγοντος. Αυτό ωστόσο δε σημαίνει ότι δεν υπήρχαν και υποθέσεις οι οποίες είχαν στρατηγική σημασία, και οι οποίες υποστηρίχθηκαν από Μη - Κυβερνητικές Οργανώσεις με σκοπό να σημειώσουν μια στρατηγική ήττα του ελληνικού κράτους και να ασκηθεί πίεση για την επίλυση των προβλημάτων που αντιμετώπιζαν όχι μόνο οι συγκεκριμένοι ενάγοντες, αλλά ήταν γενικευμένα σε όλους τους μετανάστες. Απόφαση σταθμός στο πεδίο των δικαιωμάτων των μεταναστών ήταν η υπόθεση Dougoz, στην οποία η χώρα καταδικάστηκε για την παρατεταμένη και αδικαιολόγητη κράτηση του ενάγοντα, με σκοπό την απέλαση, σε υποδομές οι οποίες δεν πληρούσαν ούτε τους βασικούς κανόνες υγιεινής. Το Δικαστήριο έκρινε ότι κατάσταση της φυλακής όπου κρατούνταν ο ενάγων συνιστούσε εξευτελιστική μεταχείριση, απόφαση η οποία παρακίνησε το ελληνικό κράτος να αναθεωρήσει τον μέχρι τότε ισχύοντα νόμο 1975/91, και να τον αντικαταστήσει με το νόμο 2910/01 που όριζε τα των διοικητικών απελάσεων και συνέβαλλε στη μείωση του αριθμού των κρατουμένων προς απέλαση, και συνεπώς στη βελτίωση των συνθηκών κράτησης. Σύμφωνα με το νέο νόμο, η κράτηση αλλοδαπού με

στόχο την απέλασή του δε μπορεί να υπερβαίνει τους 3 μήνες, ενώ πρέπει να δίνεται στον κρατούμενο η πρόσβαση σε δικαστήριο σε περίπτωση που αυτός θέλει να προβάλλει αντιρρήσεις. Τα μέτρα αυτά οδήγησαν στην προσωρινή μείωση των κρατούμενων, η αύξηση όμως των μεταναστευτικών ροών των επόμενων ετών έκανε φανερό ότι τα μέτρα αυτά δεν αρκούσαν, αφού τα προβλήματα εμφανίστηκαν πάλι και μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό. Οι μετανάστες κρατούνταν σε εγκαταστάσεις του Λιμενικού και της Αστυνομίας, όπου δεν τηρούνται καν οι κανόνες των ποινικών φυλακών. Δε γίνεται κανένας διαχωρισμός ανάμεσα σε αιτούντες άσυλο και οικονομικούς μετανάστες, με αποτέλεσμα οι πρώτοι να αναγκάζονται να μείνουν έγκλειστοι μαζί με τους μετανάστες μέχρι να ολοκληρωθεί η επεξεργασία της αίτησής τους. Παράλληλα, οι ελληνικές αρχές δεν επιτρέπουν την είσοδο σε εκπροσώπους Μη - Κυβερνητικών Οργανώσεων, δικηγόρων και ακόμα και της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ, με αποτέλεσμα πολλοί από τους πρόσφυγες να μην καταφέρνουν να υποβάλλουν αίτηση ασύλου και να απελαύνονται μετά την παρέλευση του τριμήνου. Δεδομένου του μεγάλου αριθμού των αιτήσεων ασύλου που έχουν να επεξεργαστούν οι ελληνικές αρχές, αλλά και της διαδικασίας που απαιτείται για την απέλαση μετανάστη, το ανώτατο όριο των τριών μηνών έχει μεταβληθεί σε μόνιμη διάρκεια για κάθε κρατούμενο, ενώ δε λείπουν και οι περιπτώσεις όπου ξεπερνιέται. Διαχωρισμός δεν γίνεται ούτε στην περίπτωση ασυνόδευτων ανηλίκων, οι οποίοι κρατούνται στους ίδιους χώρους με τους ενήλικες πρόσφυγες και τους μετανάστες. Η κατάσταση αυτή χρησιμοποιείται από το κράτος για να αποτρέψει την είσοδο νέων μεταναστών, και συμπληρώνει ιδανικά το δόγμα της τάξης και της ασφάλειας που προωθείται από τις ελληνικές κυβερνήσεις διαχρονικά, και εντονότερα την περίοδο αυτή, και που πλέον είναι κυρίαρχο σε ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο (Γαύλου, Χριστόπουλος, 2004: 243-247).

Σύμφωνα με στοιχεία της Διεθνούς Αμνηστίας του 2010, διαπιστώθηκε η κράτηση σε συνθήκες όπου δεν υπήρχε πρόσβαση σε βασικά είδη υγιεινής, δε δινόταν η δυνατότητα προαυλισμού των κρατουμένων, δεν υπήρχε πρόσβαση σε καθαρό νερό, δεν παρέχονταν ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, ενώ πολλοί από τους κρατούμενους αναγκάζονταν να διακόψουν τη φαρμακευτική τους αγωγή καθώς δεν είχαν πρόσβαση στα φάρμακά τους. Παράλληλα, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες κρατούνταν για μεγάλα χρονικά

διαστήματα σε εγκαταστάσεις που προορίζονταν για σύντομη διαμονή, και υπερέβαιναν τους 10 κρατούμενους σε κελιά που ήταν σχεδιασμένα για ένα μόλις άτομο. Σε αυτό προστίθεται και η μετακίνηση από τη μια εγκατάσταση στην άλλη χωρίς κάποια αιτιολογία, καθώς και η παράλειψη ενημέρωσης των κρατουμένων για τις κατηγορίες που τους βαραίνουν και τα δικαιώματά τους σε γλώσσα που καταλαβαίνουν. Όπως τονίζεται επανειλημμένα από τη Διεθνή Αμνηστία, τα προβλήματα αυτά είναι διαχρονικά, και το ελληνικό κράτος δεν κάνει ιδιαίτερες προσπάθειες ώστε να τα επιλύσει (Διεθνής Αμνηστία, 27/07/2010).

Με αρχή την υπόθεση Dougoz αποκαλύφθηκαν πολλές πρακτικές μέσα στο ελληνικό κράτος που παραβίαζαν όχι μόνο την ΕΣΔΑ αλλά ακόμα και το ίδιο το εθνικό δίκαιο. Από το 2001 που εκδόθηκε η απόφαση αυτή μέχρι και το 2012 η Ελλάδα καταδικάστηκε από το ΕΔΔΑ - ανάμεσα στα άλλα - και για την έλλειψη νομοθεσίας που να προβλέπει τη διαδικασία εξέτασης της νομιμότητας της κράτησης για απέλαση, την αδυναμία στην πράξη των αιτούντων άσυλο να αντιδράσουν δικαστικά στην κράτηση τους, και το χρονικό διάστημα στο οποίο το ελληνικό κράτος αποφασίζει τη λήξη της κράτησης. Παράλληλα, καταδικάστηκαν και πρακτικές όπως η κράτηση με σκοπό την απέλαση πριν ολοκληρωθεί η επεξεργασία της αίτησης ασύλου, την κράτηση για απέλαση η οποία δεν έγινε ποτέ με ευθύνη του ελληνικού κράτους, και την κράτηση ανηλίκων για απέλαση ως ενήλικες (Anagnostou, 2014).

Ιδιαίτερα εμφανή είναι τα προβλήματα στη διαδικασία υποβολής ασύλου, όπου το ελληνικό κράτος καθιστά ιδιαίτερα δύσκολη έως και αδύνατη την απονομή του. Οι αιτούντες άσυλο, όπως είπαμε και προηγουμένως, κρατούνται μαζί με τους μετανάστες στις ίδιες δομές, και κάτω από πολύ άσχημες συνθήκες. Έχουν όμως να αντιμετωπίσουν επιπλέον και τις δυσκολίες που τους βάζει το κράτος στην ίδια τη διαδικασία. Η Ελλάδα αναγνωρίζει μόλις το 0,05 % των αιτήσεων ασύλου, ενώ μόλις μια αίτηση απορριφθεί οι πιθανότητες ανατροπής της είναι ελάχιστες. Σε αυτή την κατάσταση προστίθενται και οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι δικηγόροι και οι ΜΚΟ να συναντήσουν και να συνομιλήσουν με τους πρόσφυγε στα κέντρα κράτησης, ενώ δεν παρέχεται καμία νομική συνδρομή από το κράτος (Human Rights Watch, 2009). Ακόμα όμως κι αν καταφέρει κάποιος να αφεθεί ελεύθερος, τον ελληνικό κράτος πάλι είναι υπόλογο για παραβίαση του

άρθρου 3, αφού δεν παρέχεται καμία συνδρομή σε αιτούντες άσυλο σε σχέση με τη στέγη και τη διατροφή, όπως αποδείχθηκε στην υπόθεση Rahimi. Η υπόθεση αυτή αφορά έναν ανήλικο Αφγανό, ο οποίος μπήκε στην Ελλάδα το 2007 χωρίς ενήλικη συνοδεία, και κρατήθηκε για σύντομο χρονικό διάστημα. Μετά την απελευθέρωσή του το κράτος δεν του παρείχε κανενός είδους συνδρομή - αντίθετα με τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το ευρωπαϊκό δίκαιο, αλλά αντίθετα τον εγκατέλειψε στην Αθήνα, οδηγώντας στην καταδίκη της χώρας το 2011.

Σημαντική παράμετρος όμως της παραβίασης των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων είναι και συστηματική παραβίαση του άρθρου 3, η οποία εκτείνεται πέρα από τις συνθήκες στις οποίες κρατούνται οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, και περιλαμβάνει τη συμπεριφορά των ελληνικών αρχών απέναντι τους. Σύμφωνα με καταγγελίες των μεταναστών, στα κέντρα κράτησης η αστυνομία κακομεταχειρίζεται συχνά τους κρατούμενους, και ασκεί πάνω τους σωματική, ψυχολογική - ή κάποιες φορές ακόμα και σεξουαλική (Necati Zontul vs. Greece, 2010) - βία. Έξω από τα κέντρα κράτησης η κατάσταση δεν είναι ιδιαίτερα καλύτερη, με την αστυνομία να προβαίνει πολλές φορές σε κατάχρηση εξουσίας απέναντι σε μετανάστες. Το ΕΔΔΑ έχει προβεί σε διαπίστωση ύπαρξης βασανιστηρίων σε μόλις 2 περιπτώσεις από το 1984, οι καταδίκες ωστόσο για απάνθρωπη και εξευτελιστική μεταχείριση είναι συχνό φαινόμενο. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην ατιμωρησία των αστυνομικών που προβαίνουν σε τέτοιες πράξεις, πρόβλημα το οποίο δεν έχει μέχρι στιγμής προσπαθήσει να βελτιώσει καμία κυβέρνηση. Οι διαδικασίες διερεύνησης των περιστατικών που καταγγέλλονται είναι στην καλύτερη περίπτωση ελλειπείς, ενώ ακόμα κι αν διαπιστωθεί παράβαση από μέρος μέλους της αστυνομίας οι ποινές είναι επιεικείς και δεν παρέχεται καμία αποζημίωση στο θύμα (Amnesty International, 2014). Πιο συνηθισμένο φαινόμενο όμως είναι οι παραβιάσεις αυτές να μην καταγγέλλονται ποτέ, αφού οι μετανάστες έχουν να αντιμετωπίσουν μια σειρά από κινδύνους για να προχωρήσουν σε καταγγελία, χωρίς να έχουν μεγάλες ελπίδες να δικαιωθούν. Ανάμεσα σε αυτούς τους κινδύνους, ο μεγαλύτερος είναι αυτός της απέλασης, αφού δεν προβλέπεται η προστασία τους από αυτή σε καμία περίπτωση στην οποία έρχονται σε επαφή με τις αρχές, ακόμα και όταν πρόκειται για την προστασία της ζωής τους.

Παράλληλα, δεν τους παρέχεται καμία προστασία και για το ενδεχόμενο αντίποινων ή κράτησης με την εμφάνισή τους στο αστυνομικό τμήμα, ενώ οι ίδιοι οι αστυνομικοί τους αποθαρρύνουν να καταθέσουν μήνυση. Αν σε αυτές τις δυσκολίες προσθέσουμε την αδυναμία πρόσβασης σε νομική υποστήριξη και την περιορισμένη εν γένει πρόσβαση στη δικαιοσύνη, είναι απόλυτα κατανοητό πως η κατάσταση αυτή διαιωνίζεται. Τέλος, σημαντικό στοιχείο για να κατανοήσουμε την πλήρη έκταση του φαινομένου είναι η παραδοχή του επικεφαλής της Ελληνικής Αστυνομίας το 2013 ότι η κακομεταχείριση είναι σκόπιμη, και χρησιμοποιείται ως μέσο αποθάρρυνσης των μεταναστευτικών ροών (Amnesty International, 2014: 17).

Αν και χωρίς στρατηγικό σχεδιασμό, όπως είπαμε προηγουμένως, οι προσφυγές στο ΕΔΔΑ ευαισθητοποίησαν τους μετανάστες στη χρήση των οργάνων της ΕΣΔΑ, και συνεπώς οι προσφυγές αυξήθηκαν σημαντικά. Πέρα όμως από μέσο πίεσης για αλλαγή της μεταναστευτικής πολιτικής μέσα στη χώρα, οι προσφυγές τόνισαν και την ανάγκη για τη δημιουργία μιας κοινής ευρωπαϊκής πολιτικής για θέματα μετανάστευσης και ασύλου (Anagnostou, 2014). Εκτός αυτού όμως, σημαντική εξέλιξη στην προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα ήταν ο σχηματισμός ομάδων δικηγόρων που ήταν πρόθυμοι να ασχοληθούν με το θέμα, και που κατάφεραν σταδιακά να επεκτείνουν την προστασία που παρέχει η ΕΣΔΑ ώστε να καλύπτει τόσο τους πρόσφυγες όσο και τους νόμιμους και μη νόμιμους μετανάστες. Η επιτυχίες αυτές σύντομα κίνησαν το ενδιαφέρον νέων δικηγόρων, αλλά και εθελοντικών ομάδων, επεκτείνοντας έτσι την προστασία που παρέχει η κοινωνία των πολιτών στους μετανάστες και τους πρόσφυγες παρά τα εμπόδια που θέτει το ελληνικό κράτος.

Λιγότερο συχνές παραβιάσεις της ΕΣΔΑ απέναντι σε μετανάστες αφορούν τα άρθρα 8, 9, 12, 14 και το άρθρο 2 του πρώτου Πρωτοκόλλου. Οι παραβιάσεις αυτές οφείλονται όλες στο καθεστώς παραμονής των μη νόμιμων μεταναστών, αφού βάσει αυτού αρνείται το ελληνικό κράτος να επικυρώσει ενέργειες στις οποίες θέλουν να προβούν οι μετανάστες μέσω του κράτους (Μαρβάκης, Παρσανόγλου, Παύλου, 2009: 209).

Για το διάστημα κατά το οποίο έχει κατατεθεί αίτηση νομιμοποίησης ή αίτηση ασύλου, αλλά δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί η διαδικασία έκδοσης, το κράτος αρνείται την πρόσβαση στις δημόσιες υπηρεσίες στους μετανάστες και

τους πρόσφυγες, με μόνη εξαίρεση τα δημόσια νοσοκομεία. Συνεπώς ο μετανάστης ή ο πρόσφυγας δε μπορεί να εκδώσει άδεια γάμου, ενώ τίθενται και πολλά προσκόμματα στην οικογενειακή ζωή τους. Συγκεκριμένα, ενώ το άρθρο 8 παρέχει στους μετανάστες και τους πρόσφυγες το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, οι ελληνικές αρχές δέχονται συχνά τις αντίστοιχες αιτήσεις, δημιουργούν όμως κολλήματα στην εκτέλεση τους. Δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να ολοκληρώνεται η διαδικασία αίτησης από την πλευρά του ελληνικού κράτους, μόνο και μόνο για να μπλοκάρει την ολοκλήρωση το προξενείο, αρνούμενο να χορηγήσει θεώρηση εισόδου. Ακόμα και στις περιπτώσεις όπου η οικογενειακή επανένωση ολοκληρωθεί, η πρακτική του ελληνικού κράτους να δίνει νόμιμη άδεια παραμονής για ένα μόλις έτος μετά την ενηλικίωση ατόμου που βρέθηκε στη χώρα μέσω οικογενειακής επανένωσης έρχεται σε αντίθεση τόσο με το πνεύμα του άρθρου 8, όσο και με τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 240).

Τέλος, ενδεικτική της αδιαφορίας με την οποία αντιμετωπίζονται οι μετανάστες και οι πρόσφυγες είναι η κατάσταση που επικρατεί στην πρόσβαση των παιδιών τους στην εκπαίδευση. Τόσο ο νόμος 2910/01 όσο και η Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού ορίζουν ότι όλα τα παιδιά ανεξαιρέτως έχουν δικαίωμα πρόσβασης στην εκπαίδευση. Το άρθρο 2 το πρώτου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ ορίζει ότι το κράτος είναι υποχρεωμένο να παρέχει σε όλους πρόσβαση στην εκπαίδευση. Η έκδοση εγκυκλίου το 2003 που όριζε ότι δικαίωμα εγγραφής στα σχολεία έχουν μόνο τα παιδιά που μένουν νόμιμα στη χώρα ανακλήθηκε αμέσως, είναι όμως ενδεικτική της οπτικής που διατρέχει την ελληνική διοίκηση σε σχέση με τους μετανάστες, όπου αυτοί δεν θεωρούνται ισότιμα μέλη της κοινωνίας, αλλά ξένα στοιχεία που διαβρώνουν την κοινωνία, και συνεπώς πρέπει να περιορίζονται (Παύλου, Χριστόπουλος, 2004: 241). Δυστυχώς η αντίληψη αυτή μπορεί να απαλύνεται με την πάροδο των ετών και με την εξοικείωση της ελληνικής κοινωνίας με το μεταναστευτικό φαινόμενο, χρειάζονται όμως πολλά χρόνια ακόμα μέχρι να καταπολεμηθεί εντελώς.

Η εποχή της κρίσης.

Η εξέλιξη της μεταναστευτικής πολιτικής του Ελληνικού κράτους συνέπεσε με το ξεδίπλωμα της έκτασης της οικονομικής κρίσης που ταλαιπωρεί τη χώρα τα τελευταία χρόνια, και ακολουθήθηκε από την προσφυγική κρίση που προκάλεσαν οι εξελίξεις στις χώρες της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής. Αποτέλεσμα ήταν να γίνουν ακόμα πιο έντονα φανερές οι ελλείψεις και τα προβλήματα που αντιμετώπιζε η χώρα στον τομέα της μεταναστευτικής της πολιτικής.

Από το 2010 και μετά η πλειονότητα των νεοεισερχόμενων μεταναστών προέρχονταν από χώρες της Μέσης Ανατολής όπου επικρατούσε μεγάλη αβεβαιότητα σε πολιτικό επίπεδο, ή ακόμα και βίαιες διαμάχες. Οι χώρες από τις οποίες προέρχονταν συχνότερα οι μετανάστες το 2010 είναι το Ιράκ και το Αφγανιστάν, αλλά και το Πακιστάν, η Υεμένη, η Ερυθραία και η Σομαλία σε μικρότερο βαθμό, δεν ήταν όμως ακόμα δυνατό να προβλέψει κανείς τον όγκο των προσφυγικών ροών που θα έφταναν στην Ελλάδα τα επόμενα χρόνια. Το ξέσπασμα του πολέμου στη Συρία και η γρήγορη κλιμάκωσή του οδήγησαν μεγάλα κομμάτια του πληθυσμού της χώρας σε φυγή, και μέρος από αυτούς που εγκατέλειψαν τη χώρα προσπάθησαν να μπουν στην Ευρώπη μέσω της Ελλάδας. Από το 2011 και έπειτα οι ροές από τη Συρία συνέχισαν να αυξάνονται με ραγδαίο ρυθμό, για να κορυφωθούν το 2015. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι το 2014 οι νέοι μετανάστες που μπήκαν στη χώρα ήταν περίπου 40.000, ενώ το 2015 ξεπέρασαν τις 900.000 (Ζαββός, 2016). Από αυτούς το 45% προέρχονταν από τη Συρία, και άλλο ένα 20% από το Αφγανιστάν (Crawley, Duvell, Jones, Skleparis, 2016: 2).

Μέχρι το 2010 οι ελληνικές κυβερνήσεις δεν είχαν προσπαθήσει να εντάξουν τους μετανάστες στην ελληνική κοινωνία. Η τεράστια πλειοψηφία των νόμιμων μεταναστών βρισκόνταν στη χώρα με προσωρινή άδεια παραμονής, ενώ τα ποσοστά των μη νόμιμων μεταναστών παρέμεναν υψηλά. Ακόμα, δεν υπήρχε καμία πρόβλεψη για τη νομική κατάσταση των μεταναστών δεύτερης γενιάς. Σε μια προσπάθεια αντιμετώπισης του ζητήματος αυτού το 2010 ψηφίστηκε από τη Βουλή ο νόμος 3838/2010, ο οποίος όριζε τις προϋποθέσεις απόκτησης ιθαγένειας για αλλοδαπούς επί

μακρόν διαμενόντων στην Ελλάδα, αλλά και περιορισμένη απόδοση δικαιώματος ψήφου στις δημοτικές εκλογές. Αν και κρίθηκε αντισυνταγματικός και δεν εφαρμόστηκε ποτέ, η ψήφισή του ήταν ενδεικτική της προσπάθειας για πρώτη φορά να ρυθμιστούν ζητήματα που έμεναν άλυτα για δύο δεκαετίες, αλλά και της στροφής του ελληνικού κράτους στον τρόπο με τον οποίο συνέβαλε στη διαμόρφωση της ελληνικής ταυτότητας: για πρώτη φορά μπορούσαν να συμμετέχουν σε αυτή ακόμα και άτομα που δεν άνηκαν στο ελληνικό γένος, με κύριο κριτήριο τη συμμετοχή τους στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Χριστόπουλος, 21/07/2014).

Η μεγάλη τομή όμως στη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας το 2010 ήταν η απόφαση για τη χάραξη ενός εθνικού σχεδίου δράσης για τη διαχείριση του ασύλου και της μετανάστευσης. Η σημαντικότερες αλλαγές έγιναν με το νόμο 3907/2011. Βάσει αυτού, δημιουργήθηκε η Υπηρεσία Πρώτης Υποδοχής, η οποία είναι υπεύθυνη για την καταγραφή των νεοεισερχόμενων μεταναστών στη χώρα, το διαχωρισμό των μεταναστών από τους πρόσφυγες και τις ευάλωτες ομάδες, και την παροχή περίθαλψης και νομικής βοήθειας. Η λειτουργία της υποστηρίζεται και από την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες, καθώς και από την Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Υποστήριξης για το Άσυλο. Παράλληλα, ίδρυσε την Υπηρεσία Ασύλου η οποία ανέλαβε την εξέταση των αιτήσεων ασύλου, αρμοδιότητα που μέχρι τότε άνηκε στην αστυνομία, καθώς και μια ξεχωριστή Αρχή Προσφυγών.

Παράλληλα, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην προστασία των συνόρων και τη μείωση των ροών. Από το 2012 κατασκευάστηκε φράχτης στα σύνορα με την Τουρκία στον Έβρο, από όπου και έμπαιναν οι περισσότεροι μετανάστες μέχρι τότε, ο οποίος μείωσε τις ροές κατά 96,8% (Fouskas, Tsevrinis, 2014: 96-98). Για τον έλεγχο των θαλάσσιων συνόρων δημιουργήθηκαν Περιφερειακά Επιχειρησιακά Κέντρα στα μεγαλύτερα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, με συστήματα παρακολούθησης, και πληροφοριακά συστήματα, στα πλαίσια της προστασίας των συνόρων της ΕΕ, ενώ το 2013 υπογράφηκε με την Τουρκία συμφωνία για τη δημιουργία δικτύου ανταλλαγής πληροφοριών. Δε δόθηκε ωστόσο αντίστοιχο βάρος στη διαχείριση των μεταναστών που κατάφερναν να μπουν στη χώρα. Έγινε προσπάθεια να εφαρμοστούν όσο το δυνατόν ευρύτερα προγράμματα εθελοντικού επαναπατρισμού, στα οποία συμμετείχαν αρκετές χιλιάδες οικονομικοί μετανάστες, δεν υπήρξε όμως

ιδιαίτερη φροντίδα για όσους δε μπορούσαν ή δεν ήθελαν να φύγουν. Αντίθετα, από το 2012 μέχρι και το 2014 το ελληνικό κράτος πραγματοποιούσε μαζικές συλλήψεις στα αστικά κέντρα, κρατήσεις και απελάσεις μεταναστών (Χριστόπουλος, 21/07/2014). Η δημιουργία “Κέντρων Φιλοξενίας” ήταν η μόνη ενέργεια του κράτους για τη στέγαση των μεταναστών που έμειναν στη χώρα, και στην πραγματικότητα λειτουργούν ως κέντρα κράτησης. Σύμφωνα με την Ύπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (2012), η δημιουργία κέντρων κράτησης δεν βοηθά στη διαχείριση των ροών, ενώ παράλληλα καταπατά τα θεμελιώδη δικαιώματα των μεταναστών που κρατούνται σε αυτά, εφόσον η κράτησή τους πολλές φορές υπερβαίνει το νόμιμο όριο. Παράλληλα, η έλλειψη των απαραίτητων δομών για την υποδοχή των προσφύγων και των ασυνόδευτων ανήλικων έχει οδηγήσει την κράτηση και αυτών των ομάδων μαζί με τους οικονομικούς μετανάστες μέχρι να ολοκληρωθούν οι διαδικασίες ασύλου. Τα κέντρα ανοιχτής φιλοξενίας υπάρχουν μεν, και λειτουργούν υπ’ ευθύνη ΜΚΟ, δεν επαρκούν όμως οι υπάρχουσες θέσεις για να καλύψουν τις ανάγκες.

Οι συνθήκες στα κέντρα κράτησης είναι ιδιαίτερα άσχημες, και επιδεινώνονται ακόμα περισσότερο από την υπέρβαση της χωρητικότητάς τους. Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες κρατούνται σε εγκαταστάσεις ανθυγιεινές, δυσκολεύονται να επικοινωνήσουν με άτομα εκτός των κέντρων κράτησης, ενώ δεν έχουν στοιχειώδη ιατροφαρμακευτική περίθαλψη (Διεθνής Αμνηστία, 22/03/2011). Δε λείπουν και οι περιπτώσεις κακομεταχείρισης από την ίδια την αστυνομία, αλλά και η έλλειψη πρόσβασης στις υπηρεσίες ασύλου και σε νομική βοήθεια (Διεθνής Αμνηστία, 2014: 20-23). Η Ελλάδα έχει καταδικαστεί πολλές φορές από το ΕΔΔΑ για παραβίαση του άρθρου 3 ΕΣΔΑ, αφού οι συνθήκες κράτησης αποτελούν σύμφωνα με το Δικαστήριο εξευτελιστική μεταχείριση.

Η υπογραφή της συμφωνίας ΕΕ - Τουρκίας για τη διαχείριση των προσφυγικών ροών επιδεινώνει ακόμα περισσότερο την κατάσταση. Αν και στο παρελθόν η Ελλάδα αποτελούσα απλά χώρα διέλευσης προς τις χώρες της Βόρειας Ευρώπης, το κλείσιμο του Βαλκανικού διαδρόμου έχει εγκλωβίσει δεκάδες χιλιάδες πρόσφυγες και μετανάστες στην Ελλάδα. Το πρόβλημα γίνεται εξαιρετικά έντονο στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, αφού βάσει της συμφωνίας τα άτομα που ήταν ήδη εκεί δεν μπορούν να μετακινηθούν στην

ηπειρωτική Ελλάδα, οι δομές όμως που υπάρχουν εκεί είναι ανεπαρκείς, τόσο σε χωρητικότητα όσο και σε ποιότητα. Πολλοί είναι εκείνοι που αναγκάζονται να μένουν σε σκηνές γύρω από τα κτίρια φιλοξενίας, ενώ δεν έχουν παρθεί τα κατάλληλα μέτρα για την προστασία τους από ακραία καιρικά φαινόμενα. Ελλειπής είναι και η ασφάλεια μέσα στους χώρους φιλοξενίας, όπου υπάρχουν εντάσεις είτε από τους ίδιους τους πρόσφυγες και τους μετανάστες, είτε ρατσιστικές επιθέσεις (Dimitriadi, 2016: 8). Παράλληλα, η συμφωνία αυτή έχει δεχτεί πολλές επικρίσεις από οργανώσεις υπέρ των ανθρωπίνων δικαιωμάτων για την πρόβλεψη για επιστροφή των αιτούντων άσυλο στην Τουρκία, αφού αμφισβητείται το καθεστώς της Τουρκίας ως ασφαλής τρίτης χώρας.

Τέλος, επιμένουν και τα προβλήματα των μεταναστών και των προσφύγων σε σχέση με την πρόσβασή τους στη δικαιοσύνη. Οι μετανάστες και οι πρόσφυγες που βρίσκονται σε κέντρα κράτησης δυσκολεύονται όχι μόνο να καταθέσουν αίτηση ασύλου, αλλά και να διεκδικήσουν δικαστικά το σεβασμό των δικαιωμάτων τους. Από το νόμο παρέχονται όλες οι σχετικές εξασφαλίσεις του δικαιώματός σε δίκαιη δίκη, στην πράξη όμως αυτές μένουν κενό γράμμα. Πολλές φορές οι αιτούντες άσυλο δεν καταγράφονται και δεν ενημερώνονται για τα δικαιώματά τους, και σε περίπτωση που η αίτησή τους απορριφθεί δεν γνωρίζουν συχνά την ύπαρξη διαδικασίας έφεσης. Ανεξάρτητα όμως με την υπόθεση για την οποία προσφεύγουν στη δικαιοσύνη, οι μετανάστες και οι πρόσφυγες που δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να αναλάβουν τα έξοδα που προκύπτουν αντιμετωπίζουν δυσκολίες που το ίδιο το κράτος δημιουργεί. Αν και δικαιούνται δωρεάν νομική βοήθεια, στην πράξη αυτή ορίζεται πολύ αργά στη διαδικασία, με αποτέλεσμα να μην επαρκεί ο χρόνος για να ετοιμαστεί η υπεράσπιση, ή ακόμα και να γνωρίζει ο δικηγόρος την υπόθεση. Υπάρχουν επίσης περιπτώσεις στις οποίες ο δικηγόρος που ορίζει το κράτος αρνείται να αναλάβει την υπεράσπιση, δεν αντικαθίσταται όμως εγκαίρως από άλλο δικηγόρο (Fouskas, Tsevrénis, 2014: 484-485).

Πέρα από τη νομική βοήθεια, το κράτος είναι υποχρεωμένο να παρέχει επαρκή διερμηνεία σε γλώσσα που γνωρίζει ο προσφεύγων. Αν και τυπικά πάντα υπάρχει διερμηνέας όταν υπάρχει ανάγκη, δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις κατά τις οποίες οι οριζόμενοι διερμηνείς δεν έχουν αρκετά καλή γνώση της σχετικής γλώσσας, με αποτέλεσμα να μην προστατεύονται

επαρκώς τα συμφέροντα του προσφεύγοντος. Η πρακτική αυτή συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, παρά το γεγονός ότι ο Άρειος Πάγος έχει βγάλει απόφαση σύμφωνα με την οποία τόσο η απουσία διερμηνείας όσο και η ανεπαρκής διερμηνεία αποτελούν παραβίαση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη (Fouskas, Tsevrénis, 2014:486-487).

Πέρα από τα παραπάνω προβλήματα, τίθεται και το ζήτημα της ίσης μεταχείρισης μεταναστών και Ελλήνων. Η πλειοψηφία των δικαστών της χώρας πιστεύει στις εγγυήσεις της δικαιοσύνης ανεξάρτητα από το αν πρόκειται για πολίτη της Ελλάδας, της ΕΕ, ή τρίτης χώρας, και υποστηρίζει ότι αντιμετωπίζονται όλοι με ίση αυστηρότητα. Η στάση τους αυτή όμως έρχεται σε αντίθεση με την πραγματικότητα, η οποία δείχνει ότι οι μετανάστες αντιμετωπίζονται πολύ συχνότερα από τα δικαστήρια ως ύποπτοι φυγής, και συνεπώς κρατούνται ακόμα και για μικρότερα αδικήματα. (Fouskas, Tsevrénis, 2014: 488-489). Η τάση αυτή, σε συνδυασμό με οικονομικούς λόγους, άγνοια της ελληνικής γλώσσας και το φόβο απέλασης κρατούν συχνά τους οικονομικούς μετανάστες, νόμιμους και μη, μακριά από την ελληνική δικαιοσύνη.

Επίλογος

Η εξασφάλιση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ελλάδα ποτέ δεν αποτέλεσε βασική προτεραιότητα του κράτους, ειδικά όταν πρόκειται για πολίτες τρίτων χωρών. Αν και όλες οι πολιτικές κυβερνήσεις μετά την πτώση της δικτατορίας προσπάθησαν να επιβεβαιώσουν τη θέση της χώρας ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι του δυτικού κόσμου, η κρατική πολιτική προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σπάνια περιλάμβανε ανώτερο επίπεδο προστασίας από ότι αναγκαζόταν μέσα από τους κανόνες του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η ψήφιση του Συντάγματος του 1975 ήταν σημαντικό βήμα προς αυτή την κατεύθυνση, αφού η προστασία που παρέχει υπερβαίνει τις απαιτήσεις της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεν ήταν όμως πολύ μακριά από τις πρακτικές των άλλων ευρωπαϊκών χωρών την εποχή εκείνη. Η προστασία των δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων δεν είχε ανακύψει ακόμα ως ανάγκη, και θα πέρανε τουλάχιστον μια δεκαετία μέχρι αυτό να συμβεί.

Ενώ όμως οι περισσότερες χώρες του πυρήνα της ΕΕ ήδη είχαν μετατραπεί σε πολυπολιτισμικές, η Ελλάδα παρέμενε προσκολλημένη στην ιδέα της εθνικής ομοιογένειας που κυριαρχούσε από την περίοδο ακόμα του μεσοπολέμου. Αυτή η ακαμψία δυσκόλεψε ιδιαίτερα την προσαρμογή του κράτους στις νέες συνθήκες του τέλους του 20^{ου} αιώνα και των αρχών του 21^{ου}. Από τη μια πλευρά η δημόσια διοίκηση δεν είχε ούτε τις δομές ούτε και την εμπειρία ώστε να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την πρωτόγνωρη αυτή κατάσταση. Από την άλλη, η αντίδραση της ελληνικής κοινωνίας μπορεί να χαρακτηριστεί από μουδιασμένη απέναντι στους μετανάστες, μέχρι και ανοιχτά εχθρική κατά την πρώτη περίοδο μαζικής εισόδου στη χώρα. Η αντίδραση αυτή επηρέασε την αφομοίωση των νέων μεταναστών στην ελληνική κοινωνία και έθεσε το κλίμα το οποίο αυτοί είχαν να αντιμετωπίσουν, εκφράστηκε όμως και με πιο θεσμικό τρόπο. Οι διαδοχικές κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1990 επέλεξαν να αγνοήσουν τα προβλήματα που δημιουργήθηκαν, ελπίζοντας ότι αυτά είναι προσωρινά και θα λυθούν μόνα τους με την πάροδο του χρόνου και την επιστροφή των μεταναστών στις

χώρες προέλευσής τους. Με την επιλογή αυτή ωστόσο τα προβλήματα που υπήρχαν διογκώθηκαν αισθητά.

Η έναρξη του 21^{ου} αιώνα βρήκε τις κυβερνήσεις αναγκασμένες να αντιμετωπίσουν επιτέλους τα προβλήματα και να διαχειριστούν το φαινόμενο της μετανάστευσης. Οι νέες ροές όμως από τις χώρες της Αφρικής και της Ασίας άλλαξαν για μια ακόμα φορά τα δεδομένα, αφού οι νέοι αυτοί μετανάστες είχαν αισθητές πολιτισμικές και θρησκευτικές διαφορές, και συνεπώς δε μπορούσαν με την ίδια ευκολία να γίνουν αόρατοι μέσα στην ελληνική κοινωνία. Μην θέλοντας να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις που έθετε η νέα πραγματικότητα, οι ελληνικές κυβερνήσεις πόνταραν σε μέτρα αποτροπής της εισόδου μεταναστών στο έδαφος της χώρας. Όμως, εκτός από τα θετικά στοιχεία που είχε η χώρα τη δεκαετία του 2000, και τα οποία προσέλκυαν τους μετανάστες σε αυτή, ακόμα σημαντικότερες αιτίες της μετακίνησης ήταν εκείνες που τους ωθούσαν να μεταναστεύσουν εξ αρχής. Η κατάσταση που επικράτησε στη Μέση Ανατολή με την εισβολή των Η.Π.Α. και των συμμαχικών τους δυνάμεων στο Αφγανιστάν και λίγο αργότερα στο Ιράκ, και τη γενικότερη αποσταθεροποίηση που εκδηλώθηκε στην ευρύτερη περιοχή, οι μεταναστευτικές ροές ήταν αρκετά πιο δύσκολο να εμποδιστούν, αφού οι μετακινούμενοι διέτρεχαν αρκετά μεγάλο κίνδυνο σε περίπτωση που δεν κατάφερναν να μπουν στον ευρωπαϊκό χώρο.

Αποτέλεσμα των παραπάνω ήταν να ενταθούν τα ήδη υπάρχοντα προβλήματα στην Ελλάδα, χωρίς όμως οι πολιτικές ηγεσίες να δείξουν την απαραίτητη βούληση να αλλάξουν μια πολιτική κλειστών συνόρων η οποία είχε ήδη αποτύχει. Εδραιώθηκε λοιπόν μια κατάσταση όπου από την αντιμετώπιση των μεταναστών και των προσφύγων ως ξένων στοιχείων, το ελληνικό κράτος έφτασε να χρησιμοποιεί την ίδια την ανεπάρκειά του για να χειριστεί το μεταναστευτικό ζήτημα. Η απαραίτητη νομοθεσία, έστω και καθυστερημένα, ψηφίστηκε από τη Βουλή κάτω από τον κίνδυνο κυρώσεων από την ΕΕ, το κράτος όμως δε δείχνει διάθεση να την εφαρμόσει ολοκληρωμένα και να δημιουργήσει συνθήκες φιλικές προς μετανάστες και πρόσφυγες. Η αυξανόμενη δυσκολία διάκρισης ανάμεσα στις δύο κατηγορίες συνέβαλλε και αυτή ώστε να μειωθούν αισθητά και τα ελάχιστα προνόμια που απολάμβαναν οι πρόσφυγες, όπως αυτά ορίζονται από τις Διεθνείς Συμβάσεις που έχει υπογράψει η χώρα. Η απροθυμία αυτή όμως εκθέτει τη χώρα

διεθνώς, και την υποβιβάζει σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες του δυτικού κόσμου, στον οποίο όλες οι κυβερνήσεις επιμένουν πεισματικά ότι ανήκει.

Η κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των μεταναστών και των προσφύγων στην Ελλάδα είναι ιδιαίτερα προβληματική, και δε δείχνει σημάδια βελτίωσης. Η ευθύνη ανήκει πλέον αποκλειστικά στις κυβερνήσεις που εφαρμόζουν την πολιτική αυτή και επιμένουν να ανέχονται την καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων μεγάλων ομάδων πληθυσμού, εφόσον φυσικά αυτή ευθυγραμμίζεται με τους στόχους τους. Το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα δεν είναι πλέον νέο, και οι φορείς του δημοσίου έχουν εξοικειωθεί σε μεγάλο βαθμό με τις απαιτήσεις του, δε φαίνεται όμως να υπάρχει η απαραίτητη πολιτική βούληση για να εκσυγχρονιστεί το νομικό πλαίσιο, να ελεγχθούν αποκλίνουσες συμπεριφορές εκ μέρους των εκπροσώπων της πολιτείας και να εξασφαλιστεί η ομαλή ενσωμάτωση των μεταναστών στη χώρα. Σίγουρα δεν αρκεί η πρωτοβουλία της εκάστοτε κυβέρνησης για να αντιμετωπιστούν βαθιά ριζωμένες παθογένειες στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι όμως αναντίρρητη η ανάγκη για τη χάραξη μιας νέας μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία θα αντιμετωπίζει όλους τους μετανάστες ως φορείς δικαιωμάτων και όχι ως πολίτες τρίτης κατηγορίας. Αν η Ελλάδα θέλει να συγκαταλέγεται στις χώρες της Δύσης, ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων όλων των ανθρώπων ανεξαρτήτως εθνότητας, θρησκείας ή φύλου είναι αυτονόητη προϋπόθεση.

Βιβλιογραφία

Διαδικτυακές Πηγές

asylo.gov.gr

Crawley, H., Duvell, F., Jones, K. and Skleparis, D. , (2016), *Understanding the dynamics of migration to Greece and the EU: drivers, decisions and destinations*, MEDMIG Research Brief No.2, <http://www.medmig.info/research-brief-02-Understanding-the-dynamics-of-migration-to-Greece-and-theEU.pdf>

curia.europa.eu

europa.eu

www.firstreception.gov.gr

Human Rights Watch, 12/10/2009, “Greece: Unsafe and Unwelcoming Shores”, στο www.hrw.org/news/2009/10/12/greece-unsafe-and-unwelcoming-shores, ημερομηνία ανάκτησης 19/08/2016

www.ypes.gr

Διεθνής Αμνηστία, 27/07/2010, ‘ΕΛΛΑΔΑ: ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΗ ΚΡΑΤΗΣΗ ΠΑΡΑΤΥΠΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΚΑΙ ΑΙΤΟΥΝΤΩΝ ΑΣΥΛΟ ΣΕ ΥΠΟΤΥΠΩΔΕΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ’, στο <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/5561/ellada-systimatiki-kratisei-paratypon-metanaston-kai-aitoynton-asylo-se>, ημερομηνία ανάκτησης 26/08/2016

Διεθνής Αμνηστία, 22/03/2011, ‘Η Ελλάδα πρέπει επειγόντως να επιλύσει το πρόβλημα των άθλιων συνθηκών κράτησης’, στο

<https://www.amnesty.gr/news/articles/article/7357/i-ellada-prepei-epeigontos-na-epilysei-provlima-ton-athlion-synthikon>, ημερομηνία ανάκτησης 28/12/2016

Διεθνής Αμνηστία, 22/03/2013, ‘Οι ελληνικές αρχές πρέπει να επιταχύνουν επειγόντως τις μεταρρυθμίσεις στο σύστημα ασύλου και να βάλουν τέλος στην κράτηση των αιτούντων άσυλο’, στο <https://www.amnesty.gr/news/articles/article/11504/oi-ellinikes-arhes-prepei-na-epitahynoun-epieigontos-tis-metarrythmiseis>, ημερομηνία ανάκτησης 28/12/2016

Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, στο

http://www.minedu.gov.gr/publications/docs2011/gre_conv_110418.pdf, ημερομηνία ανάκτησης 13/02/2016

Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες – Γραφείο Ελλάδας, (2012),

‘Συμβολή στο διάλογο για το μεταναστευτικό και το άσυλο’, στο

https://www.unhcr.gr/fileadmin/Greece/News/2012/positions/2012_Migration___Asylum_GR.pdf, ημερομηνία ανάκτησης 02/01/2017

Χριστόπουλος, Δημήτρης, (21/07/2014), ‘Ελληνική μεταναστευτική πολιτική: «μη πολιτική» ή απλώς ταξική;’, στο

http://dimitrischristopoulos.blogspot.gr/2014_07_01_archive.html, ημερομηνία ανάκτησης 02/01/2017

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Amnesty International, (2014), *A Law unto Themselves: A Culture of Abuse and Impunity in the Greek Police.*, Amnesty International Publications, London
Anagnostou, Dia (ed.), (2014), *Rights and Courts in Pursuit of Social Change: Legal Mobilisation in the Multi - Level European System*, Bloomsburg Publishing

Beddard, Ralph, (1980), *Human Rights and Europe*, Second Edition, Sweet & Maxwell, London

Betten, Lammy, Grief, Nicholas, (1998), *EU Law and Human Rights*, Addison Wesley Longman, New York

Cavounidis, J. , (2002), “Migration in Southern Europe and the Case of Greece”, *International Migration*, Vol. 40, pp. 45 - 70

Dimitriadi Angeliki, (2016), *The Impact of the EU-Turkey Statement on Protection and Reception: The Case of Greece*, ELIAMEP, Global Turkey in Europe, Working Paper 15, Athens

Kanellopoulos, K. , Gregou, M. , Petralias, A. , (2009), *Size Profile and Labour Market Analysis of Immigration in Greece*, Centre of Planning and Economic Research, Athens

Maroukis, Th. , (2008), *Undocumented Migration in Greece: discourses, data and estimates.*, report for CLANDESTINO EC funded project, Athens , <http://clandestino.eliamep.gr/>

Psychogiopoulou, Evangelia, “ The European Court of Human Rights in Greece: Litigation, Rights Protection and Vulnerable Groups” σε Anagnostou, Dia, Psychogiopoulou, Evangelia (ed.), (2010), *The European Court of Human Rights and the Rights of Marginalised Individuals and Minorities in National Context*, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Chapter 6

Triandafyllidou, ELIAMEP and EUI, (2013), *Migration in Greece: People, Policies and Practices*, HELLENIC FOUNDATION FOR EUROPEAN AND FOREIGN POLICY (ELIAMEP), Athens

Ελληνική Βιβλιογραφία

Gomien, Donna, Harris, David, Zwaak, Leo, (2001), *Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης: Δίκαιο και Πρακτική*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Διεθνής Αμνηστία, (2014), *Ελλάδα: Σύνορο Ελπίδας και Φόβου. Μετανάστες και Πρόσφυγες Απωθούνται στα Σύνορα της Ευρώπης.*, Amnesty International Ltd Έμκε - Πουλοπούλου, Ήρα, (2007), *Η Μεταναστευτική Πρόκληση*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Ζαββός Στέλιος, (2016), *Μεταναστευτικές ροές, Ευρώπη και Ελλάδα*, Καθημερινή, 14/02/2016

Ιωακειμίδη, Π. Κ., (2008), *Η Συνθήκη της Λισσαβόνας. Παρουσίαση, ανάλυση, αξιολόγηση.* , Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα, Κεφ.4

Κανελλόπουλος, Κωνσταντίνος Ν., Γρέγου, Μαρία, Πετραλιάς, Αθανάσιος, (2006), *Παράνομοι Μετανάστες στην Ελλάδα: Κρατικές Πολιτικές, τα Χαρακτηριστικά και η Κοινωνική τους Θέση* , Κέντρο Προγραμματισμού και Οικονομικών Ερευνών και European Migration Network, Αθήνα

Κώνστας, Δ, (1976), *Η “Ελληνική Υπόθεση” στο Συμβούλιο της Ευρώπης 1967 - 1969*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

Λιανός, Θ, Κανελλόπουλος, Κ., Γρέγου, Μ., Γκέμι, Ε., Παπακωνσταντίνου, Π., (2008), *Εκτίμηση του Όγκου των Αλλοδαπών που Διαμένουν Παράνομα στην Ελλάδα* , Ινστιτούτο Μεταναστευτικής Πολιτικής, Αθήνα

Μαρβάκης, Αθ., Παρσάνογλου, Δ., Παύλου, Μ. (επιμ.) (2009), *Μετανάστες στην Ελλάδα*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Μωυσίδης, Αντώνης, Παπαδοπούλου, Δέσποινα Β. (επιμ.), (2011), *Η Κοινωνική Ενσωμάτωση των Μεταναστών στην Ελλάδα - Εργασία, εκπαίδευση, ταυτότητες*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

Παύλου, Μίλτος, Χριστόπουλος, Δημήτρης (επιμ.), (2004), *Η Ελλάδα της Μετανάστευσης. Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*, Εκδόσεις Κριτική και Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, Αθήνα

Ρούκουνας, Εμμανουήλ, (1995), *Διεθνής Προστασία των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων*, Εστία, Αθήνα

Τριανταφυλλίδου, Άννα, Γρόπα, Ρουμπίνη (επιμ.), (2009), *Η μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα, κεφάλαιο 8

Τριανταφυλλίδου Άννα, Μαρούκης Θάνος (επιμ.), (2010), *Η Μετανάστευση στην Ελλάδα του 21^{ου} Αιώνα*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα

Υποθέσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

-X vs. Belgium, E 1969

Abdulaziz, Cabales και Balkandali, Δ 1985

Affaire Linguistique Belge, Δ 1968

Airey vs. Ireland, Δ 1979

Bouamar vs. Belgium, Δ 1988

De Wilde, Ooms, Vesyp vs. Belgium, Δ 1971

Dougoz vs. Greece, Δ 2001

Ensslin, Baader and Raspe v. Federal Republic of Germany, E 1976

Farell vs. United Kingdom, E 1982

Four Sailor Boys vs United Kingdom, E 1968

Greek Case, Δ 1969

Handyside vs. United Kingdom, Δ 1976

Ireland vs. United Kingdom, Δ 1978

Iversen vs Norway, E 1962

Kokkinakis vs. Greece, Δ 1993

Lingens vs. Austria, Δ 1986

Loizidou vs. Turkey, E 1993

Lopez Ostra, Δ 1994

Marckx vs. Belgium, Δ 1979

Necati Zontul vs. Greece, Δ 2012

Plattform "Ärzte für das Leben" v. Austria, Δ 1988

Powell and Rayner vs United Kingdom, Δ 1990

Rahimi vs. Greece, Δ 2011

Soering vs. United Kingdom, Δ 1989

Stewart vs. United Kingdom, E 1985

Tomasi vs. France, Δ 1992

Toth vs. Austria, Δ 1991

Totomis vs. Greece, E 1989

Tyrer vs. United Kingdom, Δ 1978

W vs. Switzerland, Δ 1993

X vs. United Kingdom, E 1980

Young, James and Webster vs. United Kingdom, E 1979

Υποθέσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου

Costa vs. Enel, Case 6/64

Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, Case 11/70

J. Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v Commission of the European Communities, Case 4/73

Stauder vs City of Ulm, Case 29/69